

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 34(05)
НЗ4

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: збірник наукових праць / головний редактор Ю. Назар. Львів: ЛьвДУВС, 2023. Вип. 4. 170 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 27.12.2019 р. КВ № 24290-14130ПР.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (протокол від 29 листопада 2023 р. № 5).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – НАЗАР Юрій, доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0002-8059-4413 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Відповідальний секретар – СПОДИНСЬКИЙ Олександр, доктор філософії в галузі знань «Право», ORCID 0000-0001-7583-8033 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени редколегії:

ЗАБЗАЛЮК Дмитро – доктор юридичних наук, професор, ORCID 0000-0001-5565-4675 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БАЛОБАНОВА Дар'я – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-7247-0560 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ХИТРА Олександра – доктор юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0002-3632-5101 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

АНДРУСІВ Уляна – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2300-5114 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

БОНДАРЕНКО Вікторія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0003-2326-4394 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

ВЕРБА Ольга – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-9254-9575 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

СТЕЦЮК Наталія – кандидат юридичних наук, доцент, ORCID 0000-0001-8895-3153 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

КЛОНОВСЬКА Івона – габілітований доктор, професор, ORCID 0000-0002-3320-5649 (Академія поліції в м. Щитно, Щитно, Республіка Польща).

У публікаціях висвітлено результати досліджень у галузі права, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 157 від 09.02.2021 р. (додаток 4) видання включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність»).

Офіційний сайт видання: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law>

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛІСТИКА; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-1>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ: СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ

Артюхова Валерія Володимирівна,

кандидат юридичних наук,
науковий консультант судді,
Конституційний Суд України,
вулиця Жилинська, 14, Київ, 01033, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0694-7302>

Анотація. У статті досліджено стан наукової розробки такої наукової категорії, як «криміналістична характеристика злочину», зокрема її поняття та структури. Незважаючи на неістотні відмінності у формулюваннях, вчені розглядають криміналістичну характеристику злочину як сукупність типових ознак певного виду суспільно небезпечних діянь, що мають криміналістичне значення, які дозволяють обрати найбільш оптимальну методику розслідування. У більшості досліджень структура криміналістичної характеристики злочину визначена як низка певних кримінально-правових, криміналістичних та кримінологічних ознак діянь певного виду. У статті акцентовано на тому, що аналізовані наукові позиції передусім стосуються криміналістичної характеристики певного виду злочинів як загального поняття, що аж ніяк не співпадає за сукупністю ознак конкретного, окремого злочину. Механізм вчинення кожного виду злочинів є різним, а тому тактика і методика їх розслідування не може бути однаковою. Отже, набір елементів криміналістичної характеристики злочину не може бути універсальним для кожного виду суспільно небезпечних діянь. При визначенні назв ознак криміналістичної характеристики злочину слід дотримуватись понятійного апарату тієї галузі знань, з якої вони запозичені. Резюмовано, що криміналістична характеристика злочину є важливим розділом криміналістичної методики та дієвим інструментом для розслідування кримінальних правопорушень. Встановлення теоретичного і практичного значення криміналістичної характеристики злочину є важливим для формування уявлення про кримінально-правову характеристику злочину. Аналіз наукових джерел свідчить про те, що питання визначення поняття та структури криміналістичної характеристики злочину ще не знайшли свого остаточного вирішення та потребують подальших наукових досліджень.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочину, поняття, структура; криміналістична методика.

Artiukhova Valeriia. Criminalistics characteristics of a crime: state of scientific development

Abstract. The article is devoted to the issue of development of the scientific category 'criminalistics characteristics of a crime' in Ukrainian criminalistics, in particular, its concept and structure. It is established that despite insignificant differences in wording, scholars consider the criminalistics characteristics of a crime as a set of typical features of a certain type of socially dangerous acts which are of forensic importance and which allow choosing the most optimal investigation methodology. The structure of the criminalistics characteristics of a crime is formulated in most studies as a number of certain criminal law, criminalistics and criminological features of a certain type of acts. The article emphasizes that the analyzed scientific positions primarily concern the criminalistics characteristics of a certain type of crime as a general concept that will not coincide with the set of features of a specific, separate crime. The mechanism of committing each type of crime is different, and therefore the tactics and methods of their investigation cannot be the same. Therefore, the set of elements of the criminalistics characteristics of a crime cannot be universal for every type of socially dangerous act. When determining the names of the features of the criminalistics characteristics of a crime, one should adhere to the conceptual apparatus of the field of knowledge from which they are borrowed. It is summarized that the criminalistics characteristics of a crime is an important section of the criminalistics methodology

and an effective tool for investigating criminal offenses. Determining the theoretical and practical significance of the criminalistics characteristics of a crime is important for the formation of an idea of the criminals characteristics of a crime. The analysis of scientific sources indicates that the issues of the concept and structure of the criminalistics characteristics of a crime have not yet been resolved and require further scientific research.

Key words: *criminalistics characteristics of a crime, concept, structure, criminalistics methodology.*

Вступ. Криміналістика є прикладною юридичною наукою, що досліджує питання, пов'язані з розслідуванням злочинів, передусім – збиранням, фіксуванням, вивченням, оцінкою їх слідів з подальшим використанням останніх як процесуальних доказів у кримінальному провадженні.

На підставі відповідної науково обґрунтованої методики вирішуються завдання якісного розслідування певного виду злочинів, чого неможливо досягти тільки засобами криміналістичної тактики або техніки. Розробка методики розслідування злочинів є одним із визначальних завдань криміналістики. Тому вчення про криміналістичну характеристику злочину¹ займає одне з головних місць у розділі криміналістичної науки, присвяченому методиці розслідування.

Криміналістична характеристика злочину забезпечує досудове розслідування даними про відповідний вид кримінального правопорушення, що полегшує його розкриття та як наслідок – притягнення винного до відповідальності. Така характеристика створюється на підставі акумульованої інформації про певний вид деліктів, зібраної за результатами проведеного досудового розслідування та судового розгляду.

Криміналістична характеристика сприяє оптимальному вибору слідчим напрямів розслідування як в цілому, так і на окремих його етапах. Узагальнені дані про ознаки злочинів певного виду, їх способи, обстановку вчинення діяння слідчий зіставляє з подією злочину, що розслідується, способом його вчинення, та реалізує з урахуванням сформованої слідчої ситуації на початковому і наступних

етапах розслідування при висуненні версій, визначенні методів, прийомів і засобів розслідування [13, с. 272].

На відміну від більшості наук кримінального циклу (кримінальне право, кримінально-процесуальне право, кримінально-виконавче право), у криміналістиці питання характеристики злочину активно вивчається, а отримані результати використовуються у науковій і практичній сферах.

Матеріал та методи. Питання криміналістичної характеристики злочину досліджувались такими українськими вченими, як О.О. Алексєєв [8], В.П. Бахін [1], П.В. Берназ [2], О.В. Бишевець [14], В.І. Бояров [10], Т.В. Варфоломєєва [10], О.В. Василюва-Карвацька [3], А.Ф. Волобуєв [4], В.Г. Гончаренко [10], В.А. Журавель [5], О.Н. Колесниченко [6], В.О. Коновалова [6], В.О. Маркус [11], Н.М. Місюра [12], А.М. Падалка [13], М.А. Погорецький [14], О.О. Подобний [18], Є.В. Пряхін [7], М.В. Салтевський [15], Д.Б. Сергєєва [14], А.В. Старушкевич [16], Р.Л. Степанюк [17], В.В. Тіщенко [18], Ю.А. Чаплинська [19], В.Ю. Шепітько [9] та ін.

Аналіз праць згаданих та інших науковців свідчить про те, що концептуальні питання криміналістичної характеристики злочину (визначення поняття та структурних елементів цього явища) ще не знайшли свого остаточного вирішення.

Методологічну основу дослідження утворює поєднання загальнонаукових (аналіз, синтез, діалектичний метод) та спеціальних методів дослідження (метод порівняльного правознавства, історичний, системно-структурний та інші). Такий підхід дозволяє здійснити всебічний комплексний аналіз предмета дослідження.

Метою статті є з'ясування стану наукової розробки поняття та структури такої категорії, як «криміналістична характеристика зло-

¹ У проаналізованих нами криміналістичних джерелах вживаються формулювання як «криміналістична характеристика злочину», так і «криміналістична характеристика злочинів» (більш уживане). У цій публікації ми будемо використовувати перший варіант формулювання досліджуваної категорії, оскільки вона вживається нами як сукупність криміналістично значущих ознак злочину певного виду.

чину»; встановлення теоретичного і практичного значення цього поняття для формування уявлення про кримінально-правову характеристику злочину.

Результати. Аналіз наукових праць свідчить, що вчені, визначаючи поняття «криміналістична характеристика злочинів», висновують, що це:

– система інформації про ознаки злочинів певного виду, що мають криміналістичне значення, відзначають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування (О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова) [6, с. 16];

– система узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, закономірний взаємозв'язок яких є основою наукового і практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів (В. П. Бахін) [1, с. 179];

– певним чином упорядкована сукупність даних (відомостей) про криміналістично значущі ознаки злочинів, які поділяються на групи: виключно криміналістичні ознаки кримінально-правової та кримінологічної характеристик (А. В. Старушкевич) [16, с. 10];

– система притаманних тому або іншому виду злочинів особливостей, які мають велике значення для розслідування й обумовлюють застосування криміналістичних методів, прийомів і засобів (В.В. Тіщенко, О.О. Подобний) [18, с. 142];

– система узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в певних обставинах, закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування (О.О. Алексєєв) [8, с. 430];

– система відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів (В.Ю. Шепітько) [9, с. 274];

– інформаційна модель, яка становить собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів (М.В. Салтєвський) [15, с. 267];

– інформаційна модель типових ознак певного виду (групи) злочинів, яка відображає закономірні зв'язки між цими ознаками та дозволяє обрати необхідну методику та засоби розслідування (О.В. Бишевець, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва) [14, с. 25];

– заснована на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки і види, групи або конкретний злочин, яка має на меті оптимізувати процес розкриття та розслідування злочину (Є.В. Пряхін) [7, с. 255];

– інформаційна модель, в якій відбиваються типові ознаки, тобто ті, що притаманні даному масиву злочинів, і специфічні, котрі дозволяють відокремити його від інших груп злочинів (В.А. Журавель) [5, с. 209];

– як окрема наукова теорія (вчення) являє собою систему наукових положень і практичних рекомендацій щодо побудови систем криміналістично значущих ознак певних множин злочинів. Визначити універсальне поняття криміналістичної характеристики злочинів неможливо, оскільки термін «характеристика» за своїм значенням означає «опис, визначення істотних, характерних властивостей, ознак чого-небудь». У дефініції необхідно обов'язково вказувати, про криміналістичну характеристику якого саме виду злочинів йде мова (Р.Л. Степанюк) [17, с. 174].

Наведені наукові позиції, попри їх розмаїття, є подібними та загалом збігаються у тому, що криміналістична характеристика злочину є сукупністю типових ознак певного виду суспільно небезпечних діянь, що мають криміналістичне значення, які дозволяють обрати найбільш оптимальну методику розслідування.

Як слушно зазначає А.Ф. Волобуєв, основою причиною наявності розбіжностей стосовно визначення поняття «криміналістична характеристика злочину» є неоднозначне розуміння значення цієї категорії, адже її можна розглядати: як назву криміналістичного вчення, як частину окремої криміналістичної методики, як опис окремих ознак методики [4, с. 12].

Ми підтримуємо визначення поняття криміналістичної характеристики злочину, запропоноване О.Н. Колесниченком та В.О. Коноваловою [6, с. 16]. Інші зазначені наукові підходи, що визначають досліджувану категорію як систему узагальнених даних, упорядковану сукупність даних, систему відомостей, інформаційну модель тощо є наближеними за змістом до запропонованої дефініції О.Н. Колесниченка та В.О. Коновалової та, на нашу думку, не містять принципово нового підходу до розуміння криміналістичної характеристики злочину. Водночас такі напрацювання вчених, безперечно, заслуговують на увагу та засвідчують активність наукового пошуку з окресленої проблематики.

Криміналістична характеристика злочину може мати різні види. Наприклад, Н.М. Місюра, досить вдало, виокремлює такі: міжвидова криміналістична характеристика; видова (групова) криміналістична характеристика; індивідуальна криміналістична характеристика [12, с. 245–247].

У наукових працях здебільшого увага приділяється криміналістичній характеристиці певного виду злочинів, яка найбільше відповідає потребам практичної діяльності, оскільки сприяє розробленню методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Водночас дослідження понять «міжвидова криміналістична характеристика злочинів» та «індивідуальна характеристика злочинів» також має значний науковий та практичний інтерес для з'ясування питань, що мають значення для розслідування як усіх видів злочинів, так і конкретного, окремого злочину. Саме на підставі ознак останнього формулюються елементи криміналістичної характеристики певної групи злочинів.

Щодо сукупності структурних елементів аналізованого поняття у сучасній криміналістичній теорії також відсутня єдність. Розглянемо деякі з наукових підходів.

На думку О.Н. Колесниченка та В.О. Коновалової, основними елементами криміналістичної характеристики є сукупність ознак, що визначають: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановку; 3) час вчинення злочину; 4) зна-

ряддя і засоби; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого; 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину [6, с. 22]. Такий підхід щодо визначення поняття криміналістичної характеристики злочинів поділяє й В.Ю. Шепітько [9, с. 274].

О.О. Алексєєв вважає, що до основних елементів криміналістичної характеристики певного виду злочинів слід віднести елементи, що відрізняються чітким пошуково-розшуковим спрямуванням, а саме: характеристика предмета злочинного посягання; типові способи вчинення злочину; типова «слідова картина» події; характеристика особи злочинця та особи потерпілого; мотив та мета вчинення злочинів [8, с. 430, 431].

На думку В.О. Маркуся, криміналістична характеристика злочинів розглядається як система, що складається з наступних елементів: суб'єкта (особи) злочину; способу скоєння злочину; об'єкта (предмета) посягання; слідової картини (обстановки) вчинення злочину; особи потерпілого [11, с. 393, 394].

Інша вчена – Ю.А. Чаплинська, у структурі криміналістичної характеристики злочинів виділяє такі елементи, як: спосіб вчинення злочину, обстановка злочину, «слідова картина» злочину, особа потерпілого та особа злочинця [19].

О.В. Василюва-Карвацька вважає за доцільне у системі криміналістичної характеристики злочинів обмежитись лише чотирма елементами – предмет злочинного посягання; спосіб вчинення злочину; слідову картину злочину; характеристику злочинця [3, с. 74].

На думку П.В. Берназа, найбільш типовими елементами криміналістичної характеристики злочину є: 1) спосіб вчинення злочину; 2) спосіб приховання злочину, маскування; 3) типові матеріальні сліди злочину та вірогідні місця знаходження; 4) характеристика особи злочинця; 5) характеристика особи потерпілого; 6) обстановка злочину (місце, час) [2, с. 14].

Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров поділяють позицію, згідно з якою структура криміналістичної характеристики будується на підставі системи обставин, які

входять до предмета доказування, і елементів складу даного злочину, передбаченого КК України. Тому перелік взаємопов'язаних елементів криміналістичної характеристики злочину, на думку науковців, повинен мати такий вигляд: 1) тип (вид, рід, категорія) події; 2) способи підготовки, вчинення і приховування злочину; 3) типові джерела і види матеріально фіксованої інформації; 4) типові джерела вербальної інформації; 5) предмет злочинного посягання; 6) коло осіб, серед яких найбільш ймовірно перебуває особа, яка вчинила злочин; 7) типові мотиви і цілі вчинення даного роду злочинів [10, с. 364].

А.В. Старушкевич, досліджуючи проблематику елементів криміналістичної характеристики злочинів, зауважив, що до їх складу не варто включати:

– елементи, які стосуються процесу розслідування (дані про виявлення злочинів, етапи розслідування, шляхи доказування тощо);

– дані, які не належать до предмета дослідження криміналістики (динаміка та структура злочинності, умови та причини, що сприяють вчиненню злочину, наслідки злочинних дій та ін.);

– криміналістичну класифікацію злочинів, слідчі ситуації, предмет доказування, оскільки у цьому разі йдеться про різнопланові поняття, які не тотожні між собою;

– відомості, що характеризують дії злочинців, направлені на маскування злочинів та їх слідів, умови охорони предметів, на які вчинено замах, склад учасників злочинних груп і наявність у них професійних або злочинних навичок, хитрощі поведінки злочинців, механізми слідоутворення. Ці дані є складовими відомостей, що характеризують відповідно спосіб вчинення злочину, особу злочинця, предмет безпосереднього замаху, сліди злочину [16, с. 23].

Наведені пропозиції вчених щодо структури криміналістичної характеристики злочинів викликають певні застереження.

1. Абсолютна більшість розглянутих нами наукових позицій стосується криміналістичної характеристики певного виду злочинів як загального поняття, що аж ніяк не співпада-

тиме за сукупністю ознак конкретного, окремого злочину. КК України визначає кримінальну відповідальність за понад чотириста видів кримінальних правопорушень, кожне з яких має специфічні кримінально-правові ознаки складу. Оскільки механізм вчинення таких протиправних діянь має різну природу, очевидно, що тактика і методика їх розслідування також є різною. Отже, набір елементів криміналістичної характеристики злочину не може бути універсальним для кожного виду суспільно небезпечних діянь.

2. Як видно з переліку ознак криміналістичної характеристики злочину, певні її складники запозичені з інших галузей знань (кримінального права, криминології), проте дослідники цього питання не завжди правильно використовують назви цих ознак («спосіб злочину» замість «спосіб вчинення злочину»; «предмет посягання» чи «предмет безпосереднього замаху» замість «предмет вчинення злочину» тощо). Назви ознак складу злочину, що використовуються у криміналістичній характеристиці злочину, мають відповідати понятійному апарату тієї галузі знань, з якої вони запозичені. У нашому випадку – кримінальному праву, коли йдеться про ознаки складу злочину.

Висновки. У підсумку зазначимо, що криміналістична характеристика злочину є важливим розділом криміналістичної методики та дієвим інструментом для розслідування кримінальних правопорушень. За її допомогою ознаки, що є криміналістично значимими для певного виду злочинів, узагальнюються у відповідній системі. На підставі останньої будуються типові слідчі версії, що використовуються під час планування досудового розслідування. Використання даних криміналістичної характеристики сприяє досягненню завдань кримінального провадження, зокрема забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування. Встановлення теоретичного і практичного значення криміналістичної характеристики злочину є важливим для формування уявлення про кримінально-правову характеристику злочину, зокрема в аспекті їх розмежування. Ці види

характеристик є самостійними категоріями та моделями.

Стан наукової розробки поняття та структури такої категорії, як «криміналістична характеристика злочину», свідчить про те, що

ці питання ще не знайшли свого остаточного вирішення. Проте існуючі наукові доробки вітчизняних криміналістів створюють чіткі доктринальні орієнтири для подальших досліджень відповідного спрямування.

Список використаних джерел:

1. Берназ П.В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11–14.
2. Василюва-Карвацька О.В. Криміналістична характеристика злочинів: сучасні аспекти. *World Science*. 2018. Vol. 4. № 2 (30). С. 73–76.
3. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.
4. Журавель В.А. Криміналістична характеристика злочинів: проблеми формування та застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 4(55). С. 198–209.
5. Криміналістика: навчальний посібник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 540 с.
6. Криміналістика: підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
7. Криміналістика : підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.
8. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
9. Маркусь В.О. Криміналістика : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2007. 558 с.
10. Місюра Н.М. Поняття криміналістичної характеристики злочинів та її значення в методиці розслідування. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2010. № 2. С. 242–248.
11. Падалка А.М. Проблема криміналістичної характеристики організованої злочинності у сфері оподаткування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1(16). Том 4. С. 271–273.
12. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.
13. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник / О.В. Бишевець, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва та ін.; за ред. М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2015. 536 с.
14. Салтєвський М.В. Криміналістика : підручник: у 2 ч., ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.
15. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: навчальний посібник. Київ : НТВ «Правник», НАВСУ, 1997. 42 с.
16. Степанюк Р.Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 173–180.
17. Тіщенко В.В., Подобний О.О. Криміналістика: навчально-методичний посібник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.
18. Чаплинська Ю.А. До питання сутності та структури криміналістичної характеристики злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 194–198.

References:

1. Bernaz, P.V. (2017). Struktura kryminalistychnoi kharakterystyky zlochyну [The structure of the criminalistics characteristics of the crime]. *South Ukrainian Law Journal*. 3. P. 11–14. [in Ukrainian]
2. Vasylova-Karvatska, O.V. (2018). Kryminalistychna kharakterystyka zlochyнів: suchasni aspekty [Criminalistics characteristics of the crimes: current aspects]. *World Science*. Vol. 4. 2 (30). P. 73–76. [in Ukrainian]
3. Volobuiev, A.F. (2000). *Problemy metodyky rozsliduvannia rozkradan mayna v sferi pidpriemnytstva* [Problems of the method of investigation of theft of property in the field of entrepreneurship]: monograph. Kharkiv: Vyd-vo Un-tu vnutr. sprav.,. 336 p. [in Ukrainian]

4. Zhuravel, V.A. (2008). Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv: problemy formuvannya ta zastosuvannya [Criminalistics characteristics of crimes: problems of formation and application]. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. . 4 (55). P. 198–209. [in Ukrainian]
5. Kryminalistyka [Criminalistics] (2010): study guide / by general ed. E. V. Pryakhin. Lviv: LvDUVS, 2010. 540 p. [in Ukrainian]
6. Kryminalistyka [Criminalistics] (2015): a textbook / V. V. Pyaskovskyi, Yu. M. Chornous, A. V. Ishchenko, O. O. Alekseev, and others. Kyiv: Center for Educational Literature. 544 p. [in Ukrainian]
7. Kryminalistyka [Criminalistics] (2008): textbook / V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel, etc.; under the editorship V. Yu. Shepitko. 4th ed., revision. and additional Kharkiv: Pravo. 464 p. [in Ukrainian]
8. Kryminalistyka. Akademichnyy kurs [Criminalistics. Academic course] (2011): textbook / T. V. Varfolomeeva, V. G. Goncharenko, V. I. Boyarov, etc. Kyiv: Yurinkom Inter, 2011. 504 p. [in Ukrainian]
9. Markus, V.O. (2007). Kryminalistyka [Criminalistics]: a study guide. Kyiv: Condor. 558 p. [in Ukrainian]
10. Misyura, N.M. (2010). Ponyattya kryminalistychnoi kharakterystyky zlochyniv ta ii znachennya v metodytsi rozsliduvannya [The concept of criminalistics characteristics of crimes and its importance in investigation methodology]. *Bulletin of the Zaporizhzhya Law Institute of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. No. 2. P. 242–248. [in Ukrainian]
11. Padalka, A.M. (2017). Problema kryminalistychnoyi kharakterystyky orhanizovanoyi zlochynnosti u sferi opodatkovannya [The problem of criminalistics characteristics of organized crime in the field of taxation]. *Subcarpathian Law Herald*. Issue 1 (16). Volume 4. P. 271–273. [in Ukrainian]
12. Rozsliduvannya zlochyniv u sferi hospodars'koï diyal'nosti: okremi kryminalistychni metodyky [Investigation of crimes in the sphere of economic activity: separate criminalistics methods] (2006): monograph / V. YU. Shepit'ko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel' etc.; under the editorship V. YU. Shepit'ko. Kharkiv: Pravo. 624 p. [in Ukrainian]
13. Rozsliduvannya okremykh vydiv zlochyniv [Investigation of certain types of crimes] (2015): a study guide / O. V. Byshevets, M. A. Pohoretskyi, D. B. Sergeeva, etc.; under the editorship M. A. Pohoretskyi and D. B. Sergeeva. Kyiv: Alerta. 536 p. [in Ukrainian]
14. Saltevs'kyi, M.V. (2001). Kryminalistyka [Criminalistics]: textbook: in 2 part, part 2. Kharkiv: Konsum. 528 p. [in Ukrainian]
15. Starushkevych, A.V. (1997). Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv [Criminalistics characteristics of crimes]: a study guide. Kyiv: NTV 'Pravnyk', NAVSU. 42 p. [in Ukrainian]
16. Stepanyuk, R.L. (2013) Problemy formuvannya kryminalistychnoyi kharakterystyky okremykh vydiv i hrup zlochyniv [Problems of forming criminalistics characteristics of certain types and groups of crimes]. *Bulletin of criminological association of Ukraine*. No. 5. P. 173–180. [in Ukrainian]
17. Tishchenko, V.V., & Podobnyy. O.O. (2022). Kryminalistyka [Criminalistics] (2022): educational and methodological manual. Odesa: Yurydyka Publishing House, 236 p. [in Ukrainian]
18. Chaplyns'ka, Yu.A. (2019). Do pytannya sutnosti ta struktury kryminalistychnoyi kharakterystyky zlochyniv [To the question of the essence and structure of the criminalistics characteristics of crimes]. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 3. P. 194–198. [in Ukrainian].

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-2>

ВИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В РАЗІ ВИЗНАННЯ ВИРОКІВ СУДАМИ УКРАЇНИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СПОСІБ ВИПРАВИТИ КОНСТАТОВАНЕ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 7 ЄКПЛ

Басиста Ірина Володимирівна,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри адміністративного права та адміністративного процесу,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9707-7386>
Scopus Author ID: 57210805197

***Анотація.** У цій науковій розвідці зроблено спробу висловити власне бачення щодо такої практичної ситуації, коли національні суди, визнаючи вирок, ухвалені судами за межами України, та призначаючи покарання у вигляді довічного позбавлення волі, фактично виходили за межі вжиття звичайних заходів щодо виконання вироку за Конвенцією про передачу засуджених осіб. Аргументовано, що вказуючи у своїх рішеннях про існування можливості умовного звільнення особи через певний період часу, фактично, в силу законодавчих положень, які були чинними до початку листопада 2022 року (бо лише аналіз сучасної редакції (чинний з 6.11.2022 року) статей 81 та 82 КК України дозволяє стверджувати, що це покарання є таким, яке можливо скоротити), національні суди таку можливість лише декларували. Тому й зроблено спробу дати відповідь на питання щодо того, а який же вид покарання і в якому розмірі суди України до 6 листопада 2022 року мали визначати з урахуванням положень Конвенції про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 року задля дотримання Україною характеру і тривалості покарання.*

Встановлено, що навіть коли особа зверталася до судів України з відповідним клопотанням (про умовно-дострокове звільнення або ж заміну невідбутої частини покарання більш м'яким), то воно залишалося апріорі без задоволення. Констатовано, що тривалий час існувала законодавча проблема, через яку держава Україна обґрунтовано звинувачувалася у хибній заміні національними судами при визнанні вироків, ухвалених судами за її межами, первинного покарання – довічного позбавлення волі, яке є можливістю скоротити таким довічним позбавленням волі, яке скоротити неможливо. Резюмовано, що станом на сьогодні через внесення змін до КК України та КПК України, які набули чинності 6 листопада 2022 року, фактично запроваджено правовий механізм звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, від відбування покарання умовно-достроково, як і механізм заміни їм покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням (хоча і він ще не до кінця апробований ні наукою, ні практикою).

***Ключові слова:** правовий механізм звільнення осіб від відбування покарання умовно-достроково, механізм заміни покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням, передача засуджених осіб.*

Basysta Iryna. Determination of punishment in the form of life imprisonment when recognition of sentences by the courts of Ukraine and the procedural method of correcting of the found by the European Court of Human Rights to be a violation of Article 7 of the ECHR

***Abstract.** In this research, an attempt is made to express one's own vision regarding such a practical situation, when national courts, recognizing sentences passed by courts outside of Ukraine and imposing a sentence of life imprisonment, actually went beyond the limits of taking the usual measures for the execution of the sentence under the Convention on the Transfer of Sentenced Persons. It is argued that indicating in their decisions about the existence of the possibility of conditional release of a person after a certain period of time, in fact, due to the legislative provisions that were in force until the beginning of November 2022 (because only the analysis of the current version (effective from 6.11.2022) of Articles 81 and 82 of the Criminal Code of Ukraine, allows to state that this punishment is one that can be reduced), national courts only declared such a possibility. Therefore, an attempt has been made to answer the question of what kind of punishment and to what extent the courts of Ukraine had to*

determine by November 6, 2022, taking into account the provisions of the Convention on the Transfer of Convicted Persons of March 21, 1983, in order for Ukraine to comply with the nature and duration of punishment. It was established that even when a person applied to the courts of Ukraine with a corresponding request (for conditional early release or replacing the unserved part of the sentence with a lighter one), it remained a priori without satisfaction. It was established that for a long time there was a legislative problem due to which the state of Ukraine was justifiably accused of wrongly replacing by national courts, when recognizing sentences passed by courts outside its borders, the primary punishment – life imprisonment, which can be reduced to such life imprisonment, which cannot be reduced. It is summarized that as of today, due to the introduction of amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine, which entered into force on November 6, 2022, a legal mechanism was actually introduced for the release of persons sentenced to life imprisonment from serving a suspended sentence, as well as a mechanism for replacing their sentence in types of life imprisonment with a milder punishment (although it has not yet been fully tested either by science or practice).

Key words: the legal mechanism for the release of persons from serving a conditional sentence, the mechanism for replacing a sentence of life imprisonment with a milder sentence, the transfer of convicted persons.

Вступ. У провадженні Великої Палати Верховного Суду знаходиться кримінальне провадження за заявою про перегляд судових рішень з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (пункт 2 частини 3 статті 459 КПК України). Так, 8 грудня 1999 року заявника затримали в Республіці Угорщина за підозрою у вчиненні у цій державі 11 листопада 1999 року подвійного вбивства. 21 березня 2002 року суд першої інстанції в Угорщині визнав його винним у вчиненні зазначеного злочину і призначив покарання – довічне позбавлення волі з можливістю умовного звільнення на поруки після відбуття 20 років покарання з обов'язковим видворенням з країни. З таким рішенням 21 серпня 2003 року погодився і апеляційний суд. 8 травня 2007 року на підставі Конвенції про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 року заявника передано для подальшого відбування покарання в Україні. 26 вересня 2007 року апеляційний суд в Україні визнав вирок, ухвалений щодо заявника угорськими судами, і вирішив за пунктами 1, 6 та 12 частини 2 статті 115 КК України 2001 року призначити покарання у вигляді довічного позбавлення волі з можливістю умовного звільнення на поруки не раніше, ніж через 20 років. 20 грудня 2007 року Верховний Суд України несуттєво змінив постанову Апеляційного суду Закарпатської області від 26 вересня 2007 року, виключивши з неї формулювання «про визнання заявника винува-

тим» у вчиненні інкримінованого йому злочину. У решті – визнав вирок Окружного суду округу Бекес від 21 березня 2002 року щодо заявника та Вищого суду м. Сегед від 21 серпня 2003 року, привівши його у відповідність з КК України (в редакції 2001 року), знову ж таки констатувавши, що заявника слід вважати засудженим за пп. 1, 6, 12 частини 2 статті 115 КК України до довічного позбавлення волі без конфіскації майна з можливістю умовного звільнення на поруки не раніше, ніж через 20 років. Протягом 2016–2021 років заявник кілька разів звертався до судів України з клопотанням про умовно-дострокове звільнення або ж заміну невідбутої частини покарання більш м'яким. У відповідь – суди відмовляли у задоволенні означеного клопотання, посилячись на «відсутність у національному законодавстві України правових підстав для такого звільнення засуджених до довічного позбавлення волі», а також на те, що «заявник не довів своє виправлення». Також у 2019 році заявник звертався до Закарпатського апеляційного суду за роз'ясненням постанови Апеляційного суду Закарпатської області від 26.09.2007 року. Свою потребу у роз'ясненні мотивував тим, що відповідно до ухвали Ізяславського районного суду Хмельницької області від 17.08.2016 року двадцятирічний строк ув'язнення заявника закінчився у серпні 2015 року, тобто, він, згідно з постановою Апеляційного суду Закарпатської області від 26.09.2007 року, набув права на умовне звільнення на поруки, яке не може реалізувати. Суд вказав, що у вирокі угорського суду

не було встановлено максимального строку відбування покарання, а лише передбачалася можливість клопотати про звільнення на поруки не раніше, ніж через 20 років його відбуття. Тобто встановлена лише можливість, а не обов'язок суду достроково звільнити заявника. Своєю чергою ЄСПЛ констатував порушення Україною статті 3 та 7 ЄКПЛ, оскільки, серед іншого, дійшов висновку про те, що замінивши первинне покарання у вигляді довічного позбавлення волі заявника, яке можна скоротити, національні суди застосували, згідно з чинним КК України, таке, яке скоротити не можливо, при цьому вийшовши за межі вжиття звичайних заходів щодо виконання вироку. Отож національними судами посилено суворість призначеного заявнику покарання всупереч обмеженням, котрі унормовані Конвенцією про передачу засуджених осіб [1]. Перед учасниками Науково-консультативної ради при Верховному Суді було поставлено питання щодо того, який вид покарання і в якому розмірі суди України, в 2007 році мали визначити заявнику з урахуванням положень Конвенції про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 року щодо дотримання Україною характеру, тривалості покарання, призначеного угорським судом, та заборони його посилення, а також чинного на той час Закону України про кримінальну відповідальність, а також в який процесуальний спосіб можна виправити констатоване ЄСПЛ порушення статті 7 ЄКПЛ? [1]

Спробую поділитися із науковою спільнотою міркуваннями із означених питань та навести ті аргументи, якими оперувала при підготовці власного наукового висновку [2].

Мета статті – висловити власне бачення та надати процесуальні рекомендації щодо такої практичної ситуації, коли національні суди через наявні законодавчі проблеми, визнаючи вироки, ухвалені судами за межами України та призначаючи покарання у вигляді довічного позбавлення волі, фактично виходили за межі вжиття звичайних заходів щодо виконання вироку (через що вже держава Україна обґрунтовано звинувачувалася у хибній заміні національними судами, при визнанні вироків,

ухвалених судами за її межами, первинного покарання – довічного позбавлення волі, яке є можливістю скоротити таким довічним позбавленням волі, яке скоротити не можливо).

Матеріал та методи. Довічне позбавлення волі здебільшого розглядалося як захід кримінально-правового примусу такими дослідниками, як І.Г. Богатирьов, С.Я. Бурда, О.Ф. Кістяківський, В. Коротаєв, О.Г. Крикушенко, А.А. Музика, Н.Д. Сергієвський, В.В. Сташис, А.Х. Степанюк, В.Я. Тацій, В.М. Трубніков, М.І. Хавронюк, та іншими. Фахівці з кримінального права неодноразово вже акцентували на важливості застосування довічного позбавлення волі із можливістю умовно-дострокового звільнення [3, с. 200].

Своєю чергою, рішення ЄСПЛ щодо України тривалий період «переконували» національного законодавця в тому, що у чинному КК України слід передбачити чинний механізм обрання особі такого довічного позбавлення волі, яке є можливістю скоротити. Згодом, у 2021 році, і Конституційний Суд України констатував, що довічне позбавлення волі без подальшої можливості звільнення особи, серед іншого, не відповідає вимогам Конституції України [4].

Проведеним аналізом та синтезом, застосованими індукцією та дедукцією вдалося встановити, що означена законодавча невизначеність з цієї проблематики продовжувала існувати вельми тривалий період часу, не дивлячись на те, що ще станом на жовтень 2021 року до довічного позбавлення волі в Україні були засуджені понад 1500 людей, які утримуються у камерах по 23 години на добу і одна година відведена для «прогулянок» у кімнаті з решіткою замість стелі [5]. Вибірка та прогнозування дозволили зосередитися на такій із складових цієї проблематики, коли визнаючи вироки, ухвалені судами за межами України, та призначаючи покарання у вигляді довічного позбавлення волі, яке була відсутня реальна можливість скоротити, національні суди продовжували систематично порушувати вимоги ЄКПЛ, а як результат – держава Україна все ще отримує відповідні рішення ЄСПЛ, де ці порушення констатовані.

Результати. Їх спробуємо об'єднати у два блоки, перший з яких стосується аргументів та отриманих відповідей на запитання щодо того, який вид покарання і в якому розмірі суди України в 2007 році мали визначити заявнику з урахуванням положень Конвенції про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 року щодо дотримання Україною характеру, тривалості покарання, призначеного угорським судом, та заборони його посилення, а також чинного на той час Закону України про кримінальну відповідальність? [1]

Отож варто хронологічно відстежити та змістовно проаналізувати відповідні судові рішення. Так, із дослідження тексту постанови Апеляційного суду Закарпатської області від 26.09.2007 року слідує, що на момент визначення заявнику покарання в 2007 році він у перспективі (не раніше, ніж через 20 років) набував можливості на подання клопотання та розгляд судом питання щодо його звільнення на поруки. Якщо вдатися у деталі, то постановою Апеляційного суду Закарпатської області від 26.09.2007 року визнано вироки двох угорських судів (Окружного суду округу Бекес від 21 березня 2002 року та Вищого суду м. Сегед від 21 серпня 2003 року) та особу «А» «...визнано винуватим...і призначено покарання – довічне позбавлення волі без конфіскації майна з можливістю умовного звільнення на поруки, не раніше, ніж через 20 років. Строк відбуття покарання рахувати з 8 грудня 1999 року...» [6]. Зазначене право на подання клопотання та розгляд судом питання щодо звільнення заявника на поруки в силу того українського кримінального законодавства, котре було чинним з 2001 року і до внесення змін Законом України № 2690-IX від 18.10.2022 [7], заявник не мав жодної реальної можливості реалізувати через відсутність відповідних положень у КК України, які б передбачали можливість умовного звільнення на поруки (як і будь-якого іншого звільнення, крім помилування) засуджених до довічного позбавлення волі осіб.

У якості ремарки варто зазначити, що вже неодноразово й процесуалістами зверталася увага на ті проблеми, котрі мали місце на

шляху запровадження до кримінально-процесуального законодавства (тобто ще КПК 1960 року) системного регулювання принаймні різновидів міжнародного співробітництва, котрі тривалий час взагалі були у ньому відсутні, а визначалися або ж окремими листами, або ж інструкціями, або взагалі ніяк... І законодавець, як і Україна, обравши європейський вектор, пішов шляхом імплементації до тогочасного КПК України окремі базові положення із міжнародних угод, що вже були ратифіковані Україною щодо надання правової допомоги Україні та Україною при розслідуванні злочинів та виконанні вироків іноземних держав [8, с. 88]. Бо ж існуюча у КПК 1960 року стаття 31, у яку фактично із проміжком у вісім років, а загалом «аж двічі» –16.04.84 та 15.12.92 (що констатовано станом на травень 2007 року) відповідно Указом та Законом вносилися зміни, не витримувала жодної критики в силу своєї архаїчності та нездатності належним чином урегулювати жодний із різновидів міжнародної співпраці у кримінальних справах. Тож вельми важливим кроком законодавця була по-новому виписана її диспозиція, а згодом (бо до цього міжнародне співробітництво як на досудовому розслідуванні, так і в судових стадіях та у перебігу виконання вироку тощо було регламентоване широким переліком угод, законів, інструкцій, наказів, вказівок тощо [8, с. 89–91] (про що більш розлого ще у 2016 році зазначалося на шпальтах навчального посібника «Міжнародний розшук та видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення»)) й включення до тогочасного КПК України розділу дев'ятого (і це було зроблено вперше у 2010 році), згідно із Законом України від 21.05.2010 № 2286-VI, який (розділ) змінював з плином часу як свою назву, так і наповнення (додавалися нові глави тощо). Тобто слідує, що на момент визначення заявнику покарання в 2007 році Апеляційним судом Закарпатської області жодних особливих вказівок чинного на той час КПК України щодо організації виконання покарання щодо переданої засудженої особи не було, принаймні, як ми це маємо на сьогодні у чотирьох частинах статті 611 чинного КПК України.

При цьому, дотримуючись вимог статті 31, як КПК України станом на 1 травня 2007 року, так і КПК України станом на 16 вересня 2011 року «...порядок зносин суддів...з відповідними установами іноземних держав... визначається законодавством України і міжнародними договорами України...». Отож у цій царині підлягали застосуванню вимоги Конвенції про передачу засуджених осіб [9] (також у залежності від часового діапазону варто зважати й на положення Додаткового протоколу до неї (ETS N 167) [10]). Очевидно, що саме таким чином міркував і Апеляційний суд Закарпатської області, зазначивши про це у своїй постанові від 26.09.2007 року (с. 2, перший абзац), а саме «...суд вважає, що даний вирок згідно ст. 9 Конвенції про передачу засуджених осіб від 21.03.1983 року підлягає визнанню в Україні» [6]. Також у цьому рішенні суду (судячи принаймні із тих матеріалів, що надані членам НКР при Верховному Суді) цілком вірно співвіднесене вчинене в Угорщині заявником протиправне діяння (умисне вбивство двох осіб з корисливих мотивів за попередньою змовою групою осіб) та, відповідно, й інкриміноване йому в Угорщині із пунктами 1, 6, 12 частини 2 статті 115 КК України. Відповідно, виходячи із санкції інкримінованої частини статті КК України, а також слідуючи із тверджень, що наявні у постанові Апеляційного суду Закарпатської області від 26.09.2007 року щодо суті вироку Окружного суду округу Бекес від 21 березня 2002 року щодо заявника та Вищого суду м. Сегед від 21 серпня 2003 року (хоча об'єктивно не можу судити про їх зміст, оскільки вони нам, як членам НКР при Верховному Суді не надавалися, тому й нами особисто не досліджувалися), ситуація виглядає так, що Апеляційний суд Закарпатської області у своїй постанові від 26.09.2007 року, вірно визначився із формулюванням покарання, в тому числі й передбачивши можливість умовного звільнення на поруки, при цьому ведучи мову про майбутній ймовірний стан справ (не раніше, ніж через 20 років) [6]. Цей суд таким формулюванням одночасно діяв в межах вимог чинного на той час КК України,

дотримуючись і засад призначеного заявнику в Угорщині покарання. І в цій частині рішення Апеляційного суду Закарпатської області від 26.09.2007 року колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у власній ухвалі від 20.12.2007 року була одностайною з ним (апеляційним судом). Тобто суто за формулюванням цими національними судами покарання «...до довічного позбавлення волі без конфіскації майна з можливістю умовного звільнення на поруки не раніше, ніж через 20 років» [11; 6] формально не вбачається порушення частини 2 статті 10, пункту d частини 1 статті 11 Конвенції про передачу засуджених осіб [9] (бо начебто у засудженого у майбутньому є ймовірна можливість звільнитися, як це й було обумовлено в угорському вирокі). При цьому, хоча й така мнима можливість звільнення для заявника була обумовлена при визнанні українськими судами угорського вироку, все ж таки в українських судів реального правового базису для цього, фактично до кінця 2022 року не існувало. Лише внесення Законом України № 2690-IX від 18.10.2022 року [7] змін до КК України та КПК України (які набули чинності 6.11.2022 року) дозволило запровадити такий правовий механізм звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, від відбування покарання умовно-достроково, як і механізм заміни їм покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням (хоча і він ще не до кінця апробований ні наукою, ні практикою, та й маю до нього певні роздуми щодо удосконалення, про які зазначу згодом). Тому й логічно, що національний суд у 2016 та 2021 роках у власних рішеннях, за клопотанням заявника про його звільнення, відмовляв (залишав клопотання без задоволення) (ухвали: Ізяславського районного суду Хмельницької області від 11.11.2016 [12]; Ізяславського районного суду Хмельницької області від 27.04.2021 [13]). Тобто склалася така ситуація, що чинні на той час (коли заявник звертався до цього суду двічі) положення статей 81 та 82 КК України не дозволяли суду застосувати до засуджених до довічного позбавлення волі осіб ні

умовно-дострокове звільнення від відбування цього покарання, як і не дозволяли суду замінити більш м'яким покаранням покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Лише через відповідні рішення ЄСПЛ (зокрема й від 12.03.2019 року «Петухов проти України № 2», яким було констатовано системну проблему в Україні щодо відсутності реальної перспективи звільнення довічно ув'язнених, чим порушується стаття 3 Конвенції) вдалося проторувати шлях до внесення у жовтні 2022 року необхідних і нагальних змін у цій царині до чинних КК України та КПК України (і не лише до них). У цьому ключі варто звернутися і до ролі Великої Палати Верховного Суду, судді якої у своєму рішенні від 8 липня 2020 року, за результатами перебігу розгляду за заявою Петухова В.С., також підтвердили (як і ЄСПЛ) законодавчу прогалину, що стосується врегулювання можливості звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі (справа № 1-42/2004, провадження № 13-87зв019). Також судьями Великої Палати було підкреслено, що заповнення прогалин у нормативно-правових актах, прийняття законів, як і внесення до них змін і доповнень тощо не належить до повноважень суду жодної інстанції, а є прерогативою законодавчої влади [14].

Отже ще раз слід зазначити, що станом на 27 квітня 2021 року, тобто на момент винесення ухвали Ізяславським районним судом Хмельницької області за результатами розгляду клопотання засудженого (у задоволенні якого йому й востаннє було відмовлено) «...про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким або звільнення на підставі вироку суду...» [13], система перегляду вироків щодо осіб засуджених до довічного позбавлення волі ще не була реформована, відповідні зміни до статей 81 та 82 КК України не були внесені, як і до чинного КПК України.

Визначальною у вирішенні означеної законодавчої дилеми була й роль Конституційного Суду України, який цілком вірно констатував, що довічне позбавлення волі особи без

подальшої можливості її звільнення означає «...урівняння строку довічного позбавлення волі з позбавленням волі до завершення природного життя людини, а отже, заперечує не тільки мету покарання, а й саму сутність людської гідності, ставить під сумнів її абсолютний характер та становить порушення позитивного обов'язку держави захищати гідність людини, а отже, не відповідає частині 1 статті 3, статті 23, частині 2 статті 28, частині 3 статті 63 Конституції України» [4]. Рішенням Другого сенату Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-р(П)/2021 (справа № 3-349/2018 (4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20) «...визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), частину першу статті 81, частину першу статті 82 Кримінального кодексу України в тім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Зобов'язано Верховну Раду України невідкладно привести нормативне регулювання, установлене статтями 81, 82 Кримінального кодексу України, у відповідність до Конституції України та цього Рішення...» [15].

І лише Законом України № 2690-IX від 18.10.2022 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» ця ситуація зазнала суттєвих докорінних змін, а законодавство – новацій, котрі, серед іншого, з 6.11.2022 року дозволяють замінити покарання у вигляді довічного позбавлення волі на покарання у вигляді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання (частина 5 статті 82 КК України) [16], а також у цій ситуації ще й застосувати умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими статтею 81 КК України, зокрема пунктом 3 частини 3 статті 81 КК України (частина 6 статті 82 КК України) [16]. При цьому «...заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосо-

вана, якщо засуджений став на шлях виправлення» (частина 3 статті 82 КК України) [16], а умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення (частина 2 статті 81 КК України) [16].

Отож на підставі всього вище наведеного видається, що при визнанні вироку судами України в 2007 році вірно визначено заявнику покарання – «...довічне позбавлення волі без конфіскації майна з можливістю умовного звільнення на поруки не раніше, ніж через 20 років» [11]. Таким судовим рішенням не ліквідована мнима можливість звільнення для заявника у майбутньому, тобто національні суди при визнанні вироку не виключили таку можливість заявника клопотати, при цьому в українських судів реального правового базису для задоволення цього клопотання фактично до кінця 2022 року не існувало. Лише внесення Законом України № 2690-IX від 18.10.2022 року [7] змін до КК України та КПК України (які набули чинності з 6.11.2022 року) дозволило запровадити такий правовий механізм звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, від відбування покарання умовно-достроково, попередньо застосувавши до цих осіб механізм заміни їм покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням (хоча і він ще не до кінця апробований ні наукою, ні практикою). Без запровадження згаданого законодавчого механізму уникнути порушення ЄКПЛ при засудженні в Україні до довічного позбавлення волі не представлялося можливим (як і при визнанні вироків та визначенні у перебігу такого визнання у якості покарання довічного позбавлення волі).

Друге питання стосується того, у який процесуальний спосіб можна виправити констатоване ЄСПЛ порушення статті 7 ЄКПЛ [1].

У рішенні ЄСПЛ у справі «Купінський проти України» (заява 5084/18) від 10 листопада 2022 року (остаточне 10.02.2023) констатовано порушення не лише статті 3 ЄКПЛ, а й її статті 7 (див п.п. 51-55). «На думку Суду, покарання у вигляді довічного позбавлення

волі, яке неможливо і яке можливо скоротити, відрізняються за суворістю, і для Суду така різниця є достатньо значною, щоб визнати перше згадане покарання несумісним з вимогами Конвенції...» [17].

Отож, як видається, «виправити констатоване ЄСПЛ порушення статті 7 Конвенції» процесуальним способом можливо лише починаючи з 6.11.2022 року. При цьому, на сьогодні санкція частини 2 статті 115 КК України («карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої цієї статті» [16]) із крайніми змінами, внесеними, згідно із Законом № 2617-VIII від 22.11.2018, до цієї статті, передбачає, серед іншого, і покарання у вигляді довічного позбавлення волі. І лише аналіз сучасної редакції (чинної починаючи з 6.11.2022 року) статей 81 та 82 КК України дозволяє стверджувати, що це покарання є таким, яке можливо скоротити (саме воно, у розумінні ЄСПЛ (див. п. 52 Рішення [17]) на момент визнання в Україні вироку угорських судів було б саме тим, котре б не відрізнялося за суворістю.

І знову ж таки, як і у першій частині встановлених ЄСПЛ порушень (статті 3 ЄКПЛ), так і у аналізованій ситуації, видається, що для належного виконання цього та аналогічних рішень ЄСПЛ від держави відповідача, тобто від України, вимагається не лише «...впровадження реформи системи перегляду покарань у вигляді довічного позбавлення волі, який повинен гарантувати перевірку у кожному конкретному випадку, чи обґрунтовано триваюче тримання під вартою законними пенологічними підставами» [17], а й «...має надавати засудженим до довічного позбавлення волі можливість передбачити з певним ступенем точності, що їм треба зробити, аби було розглянуто питання щодо їх звільнення та за яких умов це можливо, відповідно до стандартів, розроблених практикою Суду» (40) [17]. У якості авторської рекомендації пропонується доопрацювати положення чинного КК України задля повноцінної мож-

ливості реалізації, на підставі оновлених його положень, підкреслених вище вимог ЄСПЛ.

У продовження думки про процесуальний спосіб виправлення констатованого ЄСПЛ порушення статті 7 Конвенції, зазначу, що згідно приписів частини 1 статті 537 КПК України питання про заміну покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким (п. 3 ч. 1 ст. 537 КПК), як і питання умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (п. 2 ч. 1 ст. 537 КПК) належать до тих, які вирішуються судом *під час виконання вироків* (стаття у цій редакції теж діє з 6.11.2022 [7]). Суд, який під час виконання вироків має повноваження ухвалювати означене рішення «...визначений частиною другою статті 539 цього Кодексу» [18]. Отож починаючи з 6.11.2022 року клопотання про заміну покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким (п. 3 ч. 1 ст. 537 КПК) заявником мало б бути подане до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання для його колегіального розгляду трьома суддями [18].

Висновки. У підсумку слідує, що при визнанні вироку судами України в 2007 році вірно визначено заявнику покарання. Судовими рішеннями не ліквідована мнима можливість звільнення для заявника у майбутньому, тобто національні суди при визнанні вироку не виключили таку можливість заявника клопотати, при цьому в українських судів реального правового базису для задоволення цього клопотання фактично до 6 листопада 2022 року не існувало. Але ж у кожному випадку призначення довічного позбавлення волі, яке неможливо скоротити, таке покарання є несумісним з вимогами статті 3 ЄКПЛ (40) [17]. Тому ЄСПЛ вимагав від України реформувати систему призначення та пере-

гляду такого покарання (40) [17; 5]. Це і був єдиний шлях для належного виконання всіх аналогічних рішень ЄСПЛ.

Лише внесення Законом України № 2690-IX від 18.10.2022 року [7] змін до КК України та КПК України (які набули чинності 6.11.2022 року) дозволило запровадити правовий механізм звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, від відбування покарання умовно-достроково, як і механізм заміни їм покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням (хоча і він ще не до кінця апробований ні наукою, ні практикою). Крайнє попередньо згадане позитивне рішення суду є вихідним для прийняття судом рішення про умовно-дострокове звільнення.

Виправити констатоване ЄСПЛ порушення статті 7 ЄКПЛ процесуальним способом можливо лише починаючи з 6.11.2022 року. При цьому на сьогодні санкція частини 2 статті 115 КК України із крайніми змінами, внесеними згідно із Законом № 2617-VIII від 22.11.2018 до цієї статті, передбачає, серед іншого, і покарання у вигляді довічного позбавлення волі. І лише аналіз сучасної редакції (чинної з 6.11.2022 року) статей 81 та 82 КК України дозволяє стверджувати, що це покарання є таким, яке можливо скоротити (саме воно, у розумінні ЄСПЛ (див. п. 52 Рішення [17]) на момент визнання в Україні вироку угорського суду було б саме тим, котре б не відрізнялося за суворістю.

В якості авторської рекомендації пропонується доопрацювати положення чинного КК України задля можливості реалізації на підставі оновлених його положень, зазначених у пункті 40 Рішення ЄСПЛ у справі «Купінський проти України» (заява 5084/18), вимог [17].

Список використаних джерел:

1. Звернення судді Великої Палати Верховного Суду до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді із реєстраційним вхідним номером Верховного Суду 104/0/26-23 від 4.04.2023.
2. Науковий висновок члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді д.ю.н., професора Ірини Басистої «Щодо визначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі при визнанні вироків судами України та процесуальний спосіб виправити констатоване ЄСПЛ порушення статті 7 ЄКПЛ»

(на виконання звернення від судді Великої Палати Верховного Суду професора Леоніда Миколайовича Лобойка). 21 квітня 2023 року. 17 с.

3. Володимир Коротчаєв *Правова природа довічного позбавлення волі. Підприємництво, господарство і право.* 12/2020. С. 197–201. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/12/35.pdf>.

4. Юридична практика: КСУ визнав неконституційною неможливість звільнення для засуджених до довічного позбавлення волі (20.09.2021). Офіційний вебсайт Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/yurydychna-praktyka-ksu-vyznav-nekonstytuciynouy-nemozhlyvist-zvilnennya-dlya-zasudzhenyh-do>.

5. Без шансів на волю. Чому довічне ув'язнення в Україні є неконституційним. Суспільне новини. 13 жовтня 2021 року. URL: <https://suspinne.media/171513-bez-sansiv-na-volu-comu-dovicne-uvaznenna-v-ukraini-e-nekonstytucijnim/e>

6. Постанова Апеляційного суду Закарпатської області від 26.09.2007 року у справі № 5-18/07. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

7. Закон України № 2690-IX від 18.10.2022 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини». Документ 2690-IX, редакція від 18.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20#n17>.

8. Міжнародний розшук та видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення: навчальний посібник / І.В. Басиста, В.І. Галаган, О.М. Калачова, Л.В. Максимів. Київ, 2016. 277 с.

9. Конвенція про передачу засуджених осіб. Документ 994_025, поточна редакція від 18.12.1997, підстава - 994_335. (дата набуття чинності: 01.01.1996. Про приєднання до Конвенції див. Закон N 337/95-ВР (337/95-ВР) від 22.09.95)). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_025#Text.

10. Додатковий протокол до Європейської Конвенції про передачу засуджених осіб (ETS N 167). Документ 994_335, редакція від 22.11.2017, підстава - 994_004-17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_335#Text.

11. Ухвала Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20.12.2007 року (справа № 5-4610к07). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1346408>.

12. Ухвала Ізяславського районного суду Хмельницької області від 11.11.2016. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

13. Ухвала Ізяславського районного суду Хмельницької області від 27.04.2021. (провадження №1-в/675/60/2021). URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 липня 2020 року (справа №1-42/2004, провадження №13-87зв019). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/9041145>.

15. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021 (справа № 3-349/2018 (4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20) у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі). Документ v006p710-21, редакція від 16.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text>.

16. Кримінальний кодекс України. Документ 2341-III, редакція від 15.04.2023, підстава - 3000-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

17. Рішення ЄСПЛ у справі «Купінський проти України» (заява 5084/18) від 10 листопада 2022 року (остаточне 10.02.2023). URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/02/27/20230227094700-49.pdf>.

18. Кримінальний процесуальний кодекс України. Документ 4651-VI, редакція від 28.04.2023, підстава - 2997-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

References:

1. Zvernennya suddi Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu do chleniv Naukovo-konsultatyvnoyi rady pry Verkhovnomu Sudi iz reyestratsiynym vkhidnym nomerom Verkhovnoho Sudu 104/0/26-23 vid 4.04.2023. [Address of the judge of the Grand Chamber of the Supreme Court to the members of the Scientific Advisory Council at the Supreme Court with the registration entry number of the Supreme Court 104/0/26-23 dated 04/04/2023]. [in Ukrainian]

2. Naukovyy vysnovok chlena Naukovo-konsultatyvnoyi rady pry Verkhovnomu Sudi d.yu.n., profesora Iryny Basystoyi «Shchodo vyznachennya pokarannya u vyhlyadi dovichnoho pozbavleniya voli pry vyznanni vyrokiv sudamy Ukrayiny ta protsesualnyy sposib vypravyty konstatovane YESPL porushennya statii 7 YEKPL» (na vykonannya zvernennya vid suddi Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu profesora Leonida Mykolayovycha Loboyka). 21 kvitnya 2023 roku. [Scientific opinion of a member of the Scientific Advisory Council at the Supreme Court, Doctor of Laws, Professor Iryna Basysta "Regarding the determination of a punishment in the form of life imprisonment in the case of recognition of sentences by the courts of Ukraine and the procedural method of correcting the violation of Article 7 of the ECHR found by the ECtHR" (implementing appeal from the judge of the Grand Chamber of the Supreme Court, professor Leonid Mykolayovych Loboyk). April 21, 2023.].17 s. [in Ukrainian]

3. Volodymyr Korotaev (2020) Pravova pryroda dovichnoho pozbavleniya voli [The legal nature of life imprisonment]. *Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 12, 197–201. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/12/35.pdf> [in Ukrainian]

4. Yurydychna praktyka: KSU vyznav nekonstytutsiynoyu nemozhlyvist zvilnennya dlya zasudzhenykh do dovichnoho pozbavleniya voli (20.09.2021). Ofitsiynyy vebсайт Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny. [Legal practice: the KSU recognized as unconstitutional the impossibility of release for those sentenced to life imprisonment (September 20, 2021). Official website of the Constitutional Court of Ukraine]. Retrieved from <https://ccu.gov.ua/novyna/yurydychna-praktyka-ksu-vyznav-nekonstytutsiynoyu-nemozhlyvist-zvilnennya-dlya-zasudzhenykh-do> [in Ukrainian]

5. Bez shansiv na volyu. Chomu dovichne uvyaznennya v Ukrayini ye nekonstytutsiynym. Suspilne novyny. 13 zhovtnya 2021 roku. [No chance of freedom. Why life imprisonment in Ukraine is unconstitutional. Social news. October 13, 2021.]. Retrieved from <https://suspilne.media/171513-bez-sansiv-na-volu-comu-dovicne-uvaznenna-v-ukraini-e-nekonstitucijnim/> [in Ukrainian]

6. Postanova Apelyatsiynoho sudu Zakarpatskoyi oblasti vid 26.09.2007 roku u spravi №5-18/07. [Resolution of the Appellate Court of Zakarpattia Oblast dated September 26, 2007 in case No. 5-18/07]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian]

7. Zakon Ukrayiny № 2690-IX vid 18.10.2022 «Pro vnesennya zmin do Kodeksu Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya, Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrayiny shchodo vykonannya rishen Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny». Dokument 2690-IX, redaktsiya vid 18.10.2022. [Law of Ukraine No. 2690-IX dated October 18, 2022 "On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the implementation of decisions of the European Court of Human Rights." Document 2690-IX, edition dated 18.10.2022.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20#n17> [in Ukrainian]

8. Mizhnarodnyy rozshuk ta vydacha osoby, yaka vchynyla kryminalne pravoporushennya: navchalnyy posibnyk (2016) [International search and extradition of a person who has committed a criminal offense: training manual]. / I.V. Basysta, V.I. Halahan, O.M. Kalachova, L.V. Maksymiv. Kyiv, 277. [in Ukrainian]

9. Konventsiya pro peredachu zasudzhenykh osib. Dokument 994_025, potochna redaktsiya vid 18.12.1997, pidstava - 994_335. (data nabuttya chynnosti: 01.01.1996. Pro pryednannya do Konventsii dyv. Zakon N 337/95-VR (337/95-VR) vid 22.09.95)). [Convention on the transfer of sentenced persons. Document 994_025, current edition dated 18.12.1997, basis - 994_335. (date of entry into force: 01.01.1996. On accession to the Convention, see Law N 337/95-BP (337/95-BP) dated 09.22.95)]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_025#Text [in Ukrainian]

10. Dodatkovyy protokol do Yevropeyskoyi Konventsii pro peredachu zasudzhenykh osib (ETS N 167). Dokument 994_335, redaktsiya vid 22.11.2017, pidstava - 994_004-17. [Additional Protocol to the European Convention on the Transfer of Sentenced Persons (ETS N 167). Document 994_335, version dated November 22, 2017, basis - 994_004-17.]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_335#Text [in Ukrainian]

11. Ukhvala Kolehiyi suddiv Sudovoyi palaty u kryminalnykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 20.12.2007 roku (sprava №5-4610k07). [Resolution of the Board of Judges of the Judicial Chamber in Criminal Cases of the Supreme Court of Ukraine dated December 20, 2007 (case No. 5-4610k07)]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1346408> [in Ukrainian]

12. Ukhvala Izyaslavskoho rayonnoho sudu Khmelnytskoyi oblasti vid 11.11.2016. [Resolution of the Izyaslav district court of the Khmelnytskyi region dated November 11, 2016.]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian]

13. Ukhvala Izyaslavskoho rayonnoho sudu Khmelnytskoyi oblasti vid 27.04.2021. (provadzhennya №1-v/675/60/2021). [Resolution of the Izyaslav District Court of the Khmelnytskyi Region dated April 27, 2021. (proceedings No. 1-v/675/60/2021)]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian]

14. Postanova Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 8 lypnya 2020 roku (sprava №1-42/2004, provadzhennya №13-87zvo19). [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of July 8, 2020 (case No. 1-42/2004, proceedings No. 13-87zvo19)]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90411145> [in Ukrainian]

15. Rishennya Druhoho senatu Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 16 veresnya 2021 roku № 6-r(II)/2021 (sprava № 3-349/2018 (4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20) u spravi za konstytutsiynomy skarhamy Krupka Dmytra Volodymyrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) chastyny pershoyi statti 81, chastyny pershoyi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny, Kostina Volodymyra Volodymyrovycha, Melnychenka Oleksandra Stepanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) chastyny pershoyi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny ta za konstytutsiynoyu skarhoyu Hohina Viktora Ivanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) chastyny pershoyi statti 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny (sprava pro perehlyad vyroku osobi, karaniy na dovichne pozbavlennya voli). Dokument v006p710-21, redaktsiya vid 16.09.2021. [Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine dated September 16, 2021 No. 6-p(II)/2021 (case No. 3-349/2018 (4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20) in the case under by the constitutional complaints of Dmytro Volodymyrovych Krupko regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the first part of Article 81, the first part of Article 82 of the Criminal Code of Ukraine, by Kostin Volodymyr Volodymyrovych, Oleksandr Stepanovych Melnychenko with regard to the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the first part of Article 82 of the Criminal Code of Ukraine and with the constitutional complaint Viktor Ivanovich Gogin regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the first part of Article 81 of the Criminal Code of Ukraine (case of review of the sentence of a person sentenced to life imprisonment). Document v006p710-21, edition of 09/16/2021.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> [in Ukrainian]

16. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny. Dokument 2341-III, redaktsiya vid 15.04.2023, pidstava - 3000-IX. [Criminal Code of Ukraine. Document 2341-III, edition dated 04.15.2023, basis - 3000-IX.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]

17. Rishennya YESPL u spravi «Kupinskyy proty Ukrayiny» (zayava 5084/18) vid 10 lystopada 2022 roku (ostatochne 10.02.2023). [Decision of the ECtHR in the case "Kupinsky v. Ukraine" (application 5084/18) dated November 10, 2022 (final on February 10, 2023)]. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/02/27/20230227094700-49.pdf> [in Ukrainian]

18. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny. Dokument 4651-VI, redaktsiya vid 28.04.2023, pidstava - 2997-IX. [Criminal Procedure Code of Ukraine. Document 4651-VI, edition dated 04/28/2023, basis - 2997-IX.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]

УДК 343.982

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-3>

СУДОВО-БАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ 9,0-ММ САМОЗАРЯДНОГО ПІСТОЛЕТА ДЛЯ БЕЗШУМНОЇ ТА БЕЗПОЛУМ'ЯНОЇ СТРІЛЬБИ (6-П-9)

Бондар Володимир Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

декан факультету підготовки фахівців поліції,

Луганський навчально-науковий інститут імені Е. О. Дідоренка

Донецького державного університету внутрішніх справ,

вулиця Національної Гвардії, 3, Івано-Франківськ, 76005, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

Анотація. У статті наведені конструктивні особливості та характеристики 9-мм самозарядного пістолета для безшумної та безполум'яної стрільби (6-П-9), проаналізовані результати експериментів, отримані під час проведення пострілів з даної моделі зброї та результати дослідження слідів на кулях та гільзах. Виокремлені найбільш важливі деталі, які утворюють сліди на гільзах та кулях патронів, стріляних у даному пістолеті, та є такими, що дозволяють провести ідентифікацію: а) бійок ударника; б) зачеп викидача; в) виступ відбивача; г) ребро кришки ствольної коробки; і) патронний упор; д) нарізи каналу стволу. Встановлено, що серед слідів, які утворюються на гільзах, стріляних з пістолета ПБ, найбільш інформативними є сліди бойка ударника, країв отвору в чашиці затвора під бійок ударника, відбивача, зачеп викидача. Обґрунтовано висновок про те, що при проведенні пострілів з пістолета ПБ утворюється сукупність ознак, котра дозволяє проводити експертне дослідження та вирішувати поставлені сторонами кримінального провадження чи судом експертні завдання – за слідами на кулях і гільзах.

Встановлені закономірності розповсюдження та уражальної дії продуктів пострілу з 9,0-мм пістолета ПБ. Встановлено, що основними конструктивними особливостями ПБ (на відміну від 9,0-мм пістолета ПМ), які впливають на ознаки вогнепальних пошкоджень: а) наявність пристрою зниження рівня звуку пострілу; б) використання для стрільби штатного пістолетного патрона 9x18, який забезпечує більш низький: середній розмір початкової швидкості стріляної кулі – до 283-290 м/с (ПМ – близько 315 м/с); в) плавний вихід порохових газів зі стволу, який починається ще при проходженні через нього кулі; підвищений спротив руху порохових газів у напрямку пострілу; підвищений викид порохових газів з казенної частини стволу.

Ключові слова: балістичне дослідження вогнепальної зброї та слідів її застосування, вогнепальна зброя, діагностика, ідентифікація, сліди пострілу, пістолет ПБ.

Bondar Volodymyr. Forensic ballistic study of a 9.0-mm self-loading pistol for silent and flameless shooting (6-P-9)

Abstract. The article presents the design features and characteristics of the 9-mm self-loading pistol for silent and flameless shooting (6-P-9), analyzed the results of experiments obtained during the firing of this weapon model, and the results of the research of marks on bullets and cartridges. The most important details are singled out, which form traces on the cartridges and bullets of cartridges fired in this pistol, and are such that allow identification: a) firing pin; b) hook of the ejector; c) protrusion of the reflector; d) edge of the cover of the receiver; e) cartridge stop; e) bore holes. It was established that among the traces formed on the cartridges fired from the 'PB' pistol, the most informative are the traces of the firing pin, the edges of the hole in the shutter cup under the firing pin, the reflector, and the ejector hook. The conclusion that when firing from a 'PB' pistol is substantiated, a set of signs is formed, which allows conducting expert research and solving expert tasks set by the parties to criminal proceedings or the court – based on traces on bullets and casings.

Regularities have been established for the growth and success of products fired from the 9.0 mm 'PB' pistol. It has been established that the main design features of the PB (for example, a 9.0-mm PM pistol) that contribute to the signs of flammable damage are: a) the presence of a device that reduces the level of firing sound; b) a choice for firing a standard 9x18 pistol cartridge, which provides a lower: the average size of the cob fluidity of the fired

bullet – up to 283-290 m/s (PM – about 315 m/s); c) a smooth release of powder gases from the barrel, which begins when passing through a new barrel; advances against the rush of powder gases in the direct direction; movement of powder gases from the breech to the barrel.

Key words: ballistic research of firearms and traces of their use, firearms, diagnostics, identification, gunshot traces, 'PB' pistol.

Вступ. Використання спеціальних знань у галузі судової балістики в кримінальній процесуальній формі судової експертизи (ст. 242 КПК України) під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України на деокупованих територіях зумовлене у тому числі особливостями безпосередніх об'єктів судової експертизи зброї, котра проводиться експертами за спеціальностями 3.1 «Балістичне дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї», 3.2 «Балістичне дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу».

В практиці балістичних досліджень вогнепальної зброї, слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу, які проводяться в рамках даних кримінальних проваджень, достатньо розповсюдженим об'єктом досліджень стає 9,0-мм самозарядний пістолет для безшумної та безполум'яної стрільби (6-П-9).

Зміст експертних завдань у таких випадках складають питання, які неможливо вирішити без інформації про матеріальну частину зброї та боєприпасів до неї, а також механізму утворення слідів, які залишаються зброєю на гільзах, кулях та перешкодах. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених військовослужбовцями рф із застосуванням або використанням вогнепальної зброї даної моделі, для встановлення обставин події перед експертами поряд із ідентифікаційними завданнями ставиться також завдання встановлення дистанції пострілу, котра визначається відстанню від дульного зрізу ствола до перешкоди.

Для традиційної стрілецької вогнепальної зброї різних видів та моделей сьогодні є цілком достатні для вирішення зазначених завдань дані про морфологічні ознаки слідів близького пострілу на перешкодах, утворених з даних видів зброї.

Проте у спеціальній літературі практично відсутні детальні описання конструктивних особливостей 9,0-мм пістолета ПБ, що обмежує можливості судового експерта при розв'язанні зазначених задач.

Шляхи вирішення проблемних питань ідентифікації та діагностики вогнепальної зброї в різні часи пропонували В.В. Арешонков, В.Є. Бергер, Д.Ю. Гамов, В.І. Голоботовський, І.В. Гора, А.В. Грищенко, Б.М. Єрмоленко, О.В. Коломійцев, Б.М. Комаринець, А.В. Кофанов, С.А. Матвієнко, О.С. Соколов та ін.

Проте не всі елементи характеристики слідів пострілу на кулях та гільзах досліджені з вичерпною повнотою. Прогалини в дослідженнях утворюються в результаті порівняння слідової картини, яка утворюється в результаті застосування зброї, що використовує номенклатура радянських та російських набоїв 9x18 ПМ, 9x18ПБМ, 9x18 ПММ – 9,0-мм автоматичного пістолету Стечкина (АПС), 9,0-мм самозарядного пістолету Макарова (ПМ), 9,0-мм автоматичного пістолету безшумного та ін.; різну комплектацію патронів різними виробниками тощо.

Метою статті є аналіз конструктивних особливостей та проблемних питань ідентифікації 9,0-мм пістолета ПБ та визначення шляхів підвищення ефективності ідентифікації за слідами на кулях та гільзах.

Матеріал та методи. Репрезентовані системою загальнонаукових та спеціально-наукових методів, які обрані відповідно до теми, мети та задач дослідження: порівняльно-правовий, системно-структурний, експерименту.

Результати. 9,0-мм самозарядний пістолет для безшумної та безполум'яної стрільби (ПБ), розроблений конструктором науково-дослідного інституту стрілецької та гарматної зброї Центрального науково-дослідного інституту точного машинобудування А.А. Дерягі-

ним під використання номенклатури різних патронів калібру 9x18 (ПБМ, ПММ та ін.). Даний пістолет виробляється і перебуває на озброєнні армійських та спеціальних підрозділів країни-агресора, а тому вилучається під час проведення слідчих (розшукових) дій слідчими органів досудового розслідування України у російських військовополонених і стає в подальшому об'єктом судово-експертних досліджень у кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Пістолет є прикладом стрілецької вогнепальної зброї, в якій інтегрований глушник (пристрій зниження рівня звуку пострілу інтегрованого типу) поєднується зі знімним (багатокамерним ПЗРЗП розширювального типу).

Конструкція пістолета ПБ орієнтована на максимальну уніфікацію з деталями пістолета ПМ та забезпечує дозвукову швидкість куль.

Робота автоматики основана на принципі віддачі вільного затвору при нерухомому стволі. Ударний механізм курково-ударникового типу з відкритим розташуванням курка та запобіжника на затворі, який при включенні автоматично знімає курок з бойового зводу. Самовзводний ударно-спусковий механізм дозволяє вести тільки одиночний вогонь. Ударно-спусковий та запобіжний механізми, магазин, затворна затримка та викидач повністю аналогічні ПМ. Зміни торкнулись конструкції стволу, затвору, рамки та зворотного механізму. Прицільні пристрої пістолета складаються з мушки-виступу на розширювальній камері та цілику, закріпленого на затворі. Ширина мушки та прорізу цілика збільшені. В основі цілика та мушки пістолетів, випущених до 1989 року, розміщені капсули, що світяться, за якими здійснюється прицілювання в сутінках та в темряві за неможливості використання відкритого прицілу. Пістолети, які випускалися з 2003 року, відрізняються відсутністю капсул, що світяться, в прицільних пристроях та посадкових місць під них.

9,0-мм пістолет ПБ складається з наступних частин та деталей (рис. 1): рамки зі стволом, защіпкою руків'я та спусковою скобою;

затвора з викидачем, гнетком викидача, пружиною викидача, ударником та запобіжником; ударно-спускового механізму, зворотного механізму; руків'я; розширювальної камери; передньої втулки; задньої втулки; сітчастого рулону; пристрою зниження рівня звуку пострілу, який складається з сепаратора та корпусу; затворної затримки; магазину.

Рис. 1. 9,0-мм самозарядний пістолет для безшумної та безполум'яної стрільби ПБ та його основні частини

Ствол пістолета подовжений до 104 мм та повністю хромований. Стволи пістолетів перших років випуску мали перфорацію з 20 отворів діаметром 3,8 мм, подальших – з 10 отворів того ж діаметру для часткового відводу газів в розширювальну камеру. Крок нарізів 252 мм, в подальшому – 260 мм. Також зміни торкнулись і розташування отворів – свердлення здійснюється суворо в наріз.

Маркувальні позначення нанесені на рамці; кожусі; важелі взведення; пристрої зниження рівня звуку пострілу та магазині (рис. 2).

Конструктивна схема зниження рівня звуку пострілу та полум'я є комбінованою. Вона включає в себе інтегрований (пристрій зниження рівня звуку пострілу інтегрованого типу) та додатковий знімний (багатокамерний ПЗРЗВ розширюваного типу). Безпосередньо на ствол пістолета надітий кожух – перша розширювальна камера ді-

метром 32 мм (інтегрований ПББС) – перша розширювальна камера. Камера фіксується на передньому «відростку» рамки, порохові гази відводяться в неї через отвори, виконані по дну нарізів стволу. Між стволом та кожухом укладена (рулоном) металева сітка для більш ефективного зниження швидкості та температури порохових газів, що виходять з отворів ствола. Приєднаний насадок (додатковий ПББС) кріпиться сухарно-гвинтовим з'єднанням до передньої частини камери. Для підвищення ефективності роботи зі зниження швидкості і температури порохових газів, які виходять з насадку, на ньому розміщений сепаратор, який складається з декількох шайб, встановлених під різними кутами нахилу до осі каналу ствола (в їх центрі є отвори для вільного прольоту кулі). Шайби дроблять та переспрямовують гази.

Рис. 2. Маркувальні позначення на деталях пістолета ПБ

Пістолет спроектований для стрільби переважно з приєднаним «насадком». Водночас стрільба з нього є можливою і без «насадку». Зазначені конструктивні особливості ПБ забезпечують зниження початкової – дозвуквої швидкості стріляної кулі – до 283-290 м/с (у ПМ – 315 м/с) та, відповідно, відсутність ударної хвилі [1; 5].

Порівняльна характеристика основних конструктивних параметрів 9,0-мм само-

зарядного пістолета для безшумної та безполум'яної стрільби (ПБ) і 9,0-мм самозарядного пістолета Макарова (ПМ) подані в таблиці 1.

З метою отримання експериментальних гільз та куль для вивчення слідів від частин зброї здійснювалась експериментальна стрільба у водний кулеуловлювач.

Найбільш важливими деталями, які утворюють сліди на кулях та гільзах патронів, стріляних в пістолеті ПБ та дозволяють провести ідентифікацію є: бійок ударника; зачеп викидача; виступ відбивача; патронний упор; нарізи каналу ствола.

Сліди на частинах патронів, утворені іншими деталями зброї, слабо виражені та є малоінформативними.

Розташування слідів на гільзі зумовлено конструктивними особливостями затвора (рис. 3). Нижче подаються розмірні характеристики слідів на гільзах у порівнянні з відповідною слідовою картиною на гільзах, стріляних з пістолета ПМ (табл. 2).

Рис. 3. Зображення слідів на гільзі, стріляної з пістолета ПБ

На кулях, стріляних з пістолета ПБ, є такі сліди (рис. 4, табл. 3):

– чотири «первинні» сліди (утворені при поступальному проходженні кулі в каналі ствола), розташовані паралельно поздовжньої осі кулі;

– чотири нахилених праворуч «вторинних» слідів полів нарізів (утворені при поступально-обертальному проходженні

Таблиця 1

Порівняльна характеристика основних конструктивних параметрів пістолетів

Ствол		
	ПБ	ПМ
Довжина ствола, мм	105	125
Діаметр каналу ствола, мм	9,2	9
Довжина патронника, мм	14,6	18
Тип нарізів	Прямокутні (традиційні) нарізи	Прямокутні (традиційні) нарізи
Кількість нарізів	4	4
Нахил нарізів	Правий	Правий
Кут нахилу нарізів	5,5	5,8
Ширина полів нарізів, мм	2,2	2,3
Шаг нарізів, мм	260	277
Принцип роботи		
Принцип дії автоматики	Віддача вільного затвора при нерухомому стволі	Віддача вільного затвора при нерухомому стволі
Механізм замикання ствола	Замикання вільним затвором	Замикання вільним затвором
Ударно-спусковий механізм	Куркового типу	Курково-ударникового типу з відкритим розташуванням курка
Ступінь автоматизації	Самозарядний	Самозарядний
Режим ведення вогню	Спусковий механізм для ведення одиночного вогню	Спусковий механізм для ведення одиночного вогню
Запобіжник	Неавтоматичний запобіжник	Неавтоматичний запобіжник
Механізм видалення гільзи	Викидач та відбивач	Викидач та відбивач
Відбиття гільз	Праворуч	Праворуч
Інші		
Розміри (діаметр) бійка, мм	1,2	1,6
Форма бійка	Кругла	Кругла
Розміщення відбивача	Зліва внизу	Зліва внизу
Форма відбивача	Овальна	Прямокутна
Кут між зацепом викидача та відбивачем, град	140	165

Таблиця 2

Розмірні характеристики слідів на гільзах

Слід бійка ударника		
	ПБ	ПМ
Форма	Кругла	Кругла
Висота, мм	Не задано	Не задано
Ширина, мм	1,17	1,65
Особливості	Вм'ятини сферичної форми	Не задано
Слід виступу відбивача		
Форма	Овал (коло)	Прямокутна
Висота, мм	0,86	Не задано
Ширина, мм	1,33	1,1
Особливості	Не задано	Не задано
Кут між зацепом викидача та відбивачем, град	140	165
Слід зачепа викидача		
Форма	–	Прямокутна
Висота, мм	–	Не задано
Ширина, мм	–	1,1
Особливості	–	Не задано

кулі в каналі ствола), середньою шириною: 1-й – 2,12 мм; 2-й – 2,168 мм; 3-й – 2,219 мм; 4-й – 2,193 мм, розташовані під кутами, відповідно: 1-й – 4,802; 2-й – 4,643; 3-й – 8,372; 4-й – 8,343° до поздовжньої осі кулі.

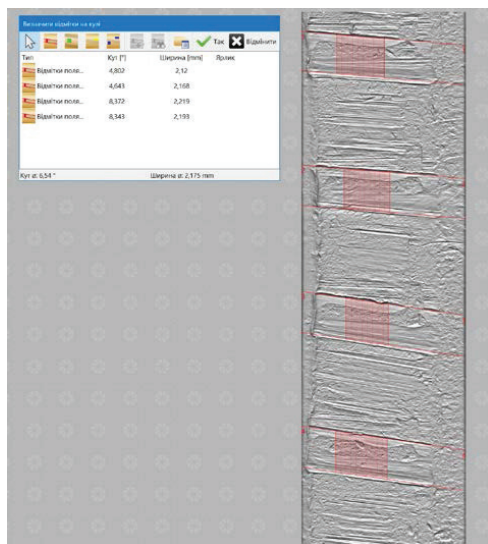

Рис. 4. Зображення слідів на кулі, стріляної з пістолета ПБ

Розглянемо закономірності виходу та розповсюдження продуктів пострілу з ПБ. Різні частки продуктів пострілу з 9,0-мм пістолета ПБ виявляються на відстанях від 0 см до $380,0 \pm 11,4$ см від зброї (в експериментах: на аркушах паперу, розташованих горизонтально на підлозі, перед стріляючим, в 150 см від рівня осі каналу ствола – на «слідовій доріжці»). Порівняно з 9,0-мм ПМ – частки продуктів пострілу з нього відкладаються на «слідовій доріжці» в межах відстаней від 0 см до $300,0 \pm 5,7$ см.

У складі мікрооб'єктів, які осаджуються на «слідовій доріжці» більше за все напівзгорілих часток пороху – 95,7% від всіх нашарувань, що виявляються (для ПМ – частки напівзгорілого пороху складають 41,6% від всіх нашарувань, що виявляються). Вони мають переважно темно-сіре забарвлення. Частина з них (близько 20%) чорного кольору, і тільки одиничні частки мають характерне для бездимного пороху зеленувато-жовте забарвлення з одиничними чорними вкрапленнями (в наскрізному світлі мікроскопу дані частки є напівпрозорими).

Таблиця 3

Сліди на кулях

	ПБ	ПМ
Кількість нарізів	4	4
Нахил нарізів	Правий	Правий
Кут нахилу нарізів, град	6,45	5,85
Ширина колів нарізів, мм	2,15	2,25
Шаг нарізів, мм	Не задано	277,5

Всі частки пороху мають глибоку звивисту форму, згладжені контури, бугристу та блискучу поверхню, з численними виступами, вузькими втягненнями та тонкими «відростками».

Крім часток пороху, до складу продуктів пострілу, що відкладаються на «слідовій доріжці», входять: частки металу – 1,8% (для ПМ – 13,1%); частки графіту – 2,4% (для ПМ – 33,5%); частки червоного лаку кільця, яке герметизує патрони – 0,1% (для ПМ – 11,8%). Металеві частки, що виявляються більшою частиною, являють собою

частки оболонки кулі – у вигляді своєї «стружки» (за характерним металевим блиском достатньо легко виявляються у відкладеннях на «слідовій доріжці»). Присутність у відкладеннях продуктів пострілу відносно великої кількості часток оболонки кулі у вигляді «стружки» пояснюється конструктивними особливостями ПБ – наявністю багатьох наскрізних газовідвідних отворів у стінках каналу його ствола та перегородок сепаратора в його насадці. Всі частки продуктів пострілу з ПБ, що виявляються, покриті темно-сірою кіптявою.

Інтенсивність свічення досліджуваних напівзгорілих часток порошу в УФП люмінесцентного мікроскопу не є високою: від слабовираженої до помірної. Мінімальний рівень свічення мають найбільш закопчені частки порошу (рис. 5).

Більша частина досліджуваних часток продуктів пострілу осаджується на

«слідовій доріжці» в межах відстаней 0–150 см від ПБ. Зоною максимального їх відкладення є відстань 100 см від переднього зрізу стволу. Тут визначається 33% від всієї кількості мікрооб'єктів, які виявляються.

Склад часток продуктів пострілу на різній відстані від ПБ є різним. У безпосередній

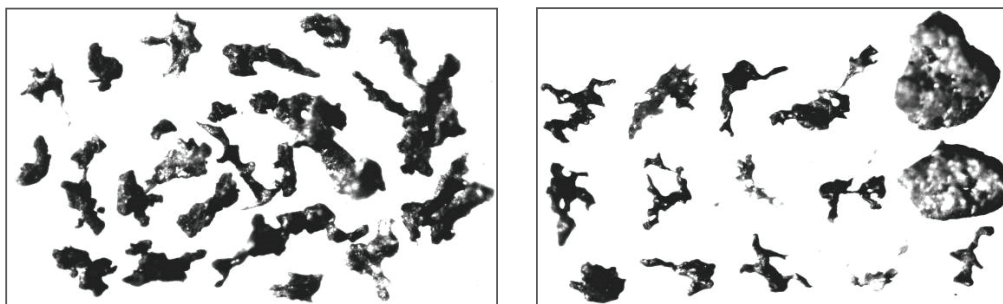

Рис. 5. Напівзгорілі частки порошу 9,0-мм пістолетних патронів при пострілах з ПБ (ліворуч) та ПМ (праворуч). Збільшення 24^x

близькості від ПБ осаджуються частки переважно невеликих розмірів (0,5 x 0,5 x 0,4 мм та менше). Частки металу в таких відкладеннях майже відсутні, а частки графіту і лаку зустрічаються найбільш часто.

Іншою відмінною особливістю відкладень продуктів пострілу з ПБ є відсутність у їх складі шлакоподібних мікрочасток продуктів повного згорання зерен бездимного порошу, які мають вигляд характерних чорних пористих глибок. Ці мікрочастки зазвичай є головною (в кількісному відношенні) складовою частиною всіх продуктів пострілу, котрі виходять зі стволу (в тому числі і ПМ) – близько 70%. Причиною відсутності вищезазначених мікрочасток слугує наявність у ПБ пристрою зниження рівня звуку пострілу. Перешкоджаючи вільному виходу порохових газів зі стволу зброї, подовжуючи цей процес, ПЗРЗП сприяє більш тривалому процесу горіння продуктів пострілу, що призводить до своєрідного «допалювання» найбільш дрібних часток порошу, графіту, лаку тощо; сплавленню та подальшому копченню інших більш великих часток продуктів пострілу.

Для порівняльного дослідження особливостей виходу дрібних металізованих часток з ПБ та ПМ проводили імпульсну рентгенівську зйомку польоту куль та розповсюдження порохових газів на різному віддаленні їх від дульного кінця стволу зброї. Спостереження вели в зоні, починаючи від дульного кінця зброї, до 30-50 см по траєкторії руху кулі. Постріли здійснювали штатними патронами. В експериментах з ПБ та ПМ отримані різні результати. В дослідях з ПМ мікрочастки продуктів пострілу виходять зі стволу разом із кулею та розповсюджуються с нею до 30-40 см. На початку польоту кулі (на відстані 1,0-1,5 см від стволу зброї) продукти пострілу, які містять метали, знаходяться в безпосередній близькості від вогнепального снаряду, «муфтоподібно» оточуючи його. На віддаленні кулі від зброї близько 2-3 см, продукти пострілу починають відходити від поверхні вогнепального снаряду та розсіюються в напрямках, перпендикулярних траєкторії його польоту, а щільність всієї хмари падає. Протягом всієї ділянки спостереження відбувається поступове, але постійне змі-

щення досліджуваних мікрочасток від рівня головної частини кулі до хвостової. На відстані 10-15 см вогнепальний снаряд обганяє хмару продуктів пострілу та залишає її за собою. По мірі подальшого просування ця хмара все більше розсіюється, а на відстані близько 25-30 см від стволу зброї – вже не розрізняється на рентгенівських знімках.

В експериментах з ПБ рентгеноконтрастних продуктів пострілу не спостерігається. На рентгенівських знімках куля, стріляна з ПБ, «муфтоподібного» оточення металами не має, і виходу рентгеноконтрастної хмари з дульного кінця зброї не відбувається (рис. 6).

Окрім часток продуктів пострілу, на «слідовій доріжці» виявляються чорні або темно-сірі

Рис. 6. Постріли з ПМ (ліворуч та по центру) та ПБ (праворуч)

плями рушничної олії (круглої форми, діаметром 0,1-0,3 мм) – до відстаней пострілу 60-80 см (для ПМ – 150-170 см). При дослідженні в УФП вони мають характерну біло-блакитну люмінесценцію. При детальному вивченні даних плям за допомогою мікроскопу (при збільшеннях до 320^x) встановлено, що вони містять, переважно в центральній частині, багато дрібних чорних

шлакоподібних часток з нерівною пористою поверхнею. Наявність таких включень й зумовлює чорний або темно-сірий колір формованих плям від рушничної олії. Ці крапління за топографією, формі та розмірам відповідають досліджуваним плямам (рис. 7).

Відкладення часток продуктів пострілу з ПБ у напрямку, зворотному руху кулі від-

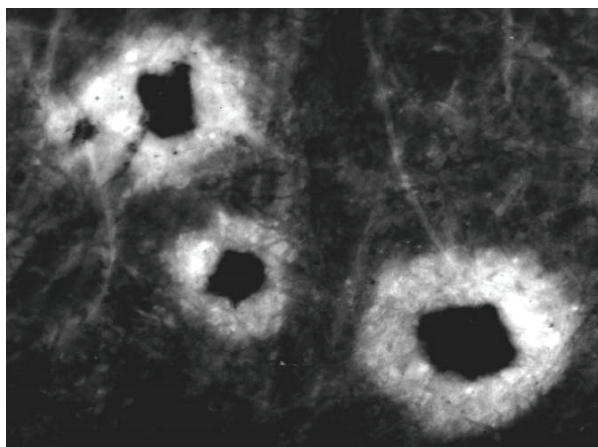

Рис. 7. Видима люмінесценція плям рушничної олії на «слідовій доріжці». В центрі олійних відкладень визначаються численні частки чорного кольору. Збільшення 120^x

бувається переважно позаду та праворуч від казенної частини ПБ, на відстані до $50,0 \pm 1,3$ см (для ПМ – до $40,0 \pm 0,7$ см). Вони являють собою напівзгорілі частки пороху, $0,05-0,50 \times 0,05-0,30 \times 0,03-0,20$ мм. Колір, форма та інші особливості таких часток є аналогічними вищезазначеним часткам пороху, які визначаються у відкладеннях за напрямком пострілу (на «слідовій доріжці») на відстані до 30 см. Відкладень яких-небудь інших часток продуктів пострілу (металів, лаку, графіту тощо) ззаду зброї практично не виявляється.

При пострілах з 9,0-мм пістолета ПБ впритул до ткани одягу на її лицьовій поверхні спостерігається утворення «штамп-відбитку» круглої (овальної) форми, діаметром 3,2-4,0 см.

Штамп-відбиток складається з трьох зон:

– периферичної: у вигляді добре вираженого тонкого кільцеподібного копчення темно-сірого або коричневатого-сірого кольору, шириною 1-4 мм. Внутрішній край цього копчення виразний, а зовнішній розмитий – інтенсивність копчення плавно «сходить нанівець»;

– центральної: яка розташовується по краях вхідного отвору та має вигляд осередку копчення неправильної круглої або овальної форми, розмірами $1,7-2,4 \times 1,5-2,0$ см. Колір цієї зони чорний у центрі та коричневатого-сірий за периферією;

– проміжної: у вигляді світлої кільцеподібної ділянки тканини, некритою кіптявою, яка локалізується між вищезазначеними центральною та периферичною зонами.

Кульові пошкодження, які виникають на тканинних перешкодах в умовах пострілу з ПБ впритул, мають круглу або овальну форму, $8-9 \times 7-8$ мм. Будь-яких радіальних розривів по краях пошкоджень, а також опалень ворсу не формується.

При пострілах з ПБ з відстані (рис. 8):

– 1-2 см: відкладення кіптяви на білій тканині мають однорідний характер, неправильну овальну форму, $3-4 \times 2-3$ см. Найбільша інтенсивність кіптяви спостерігається в центрі, по краях вхідного пошкодження та в радіусі до 0,6-1,0 см від нього. Колір кіптяви в центрі відкладень бархатисто-чорний, а за периферією – коричневатого-сірий. Зовнішні контури зони відкладення кіптяви мають нерівний та нечіткий характер;

– 3 см: відкладення кіптяви мають неправильну овальну форму, $2-4 \times 2-3$ см. Найбільша інтенсивність кіптяви спостерігається в центрі (темно-сіра). За периферією зони відкладення кіптяви вона має сірий та світло-сірий колір;

– 5 см: відкладення кіптяви темно-сірого кольору та розташовуються навколо пошкодження тканини на ділянці неправильної овальної форми, $2,0-3,5 \times 2,0-2,5$ см. Межі відкладення кіптяви відрізняються більшою

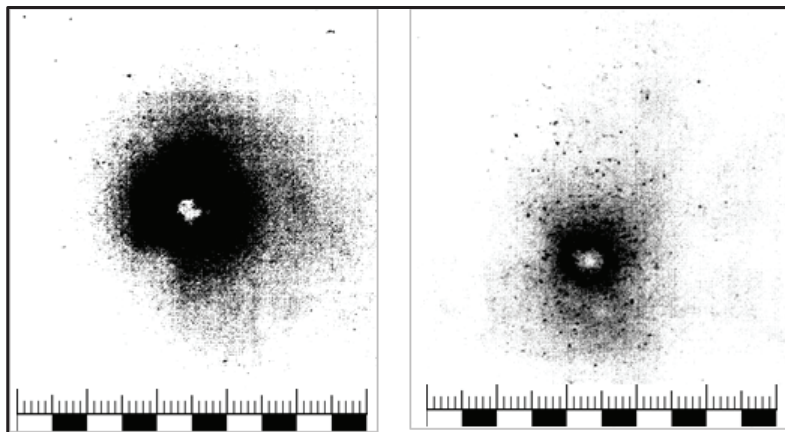

Рис. 8. Збільшене зображення кіптяви на тканині, ураженій з ПБ на відстані 2 см (ліворуч) та 7 см (праворуч)

нечіткістю (порівняно з вищезазначеними пошкодженнями, завданими з менших відстаней) і плавно переходять в незабруднену тканину;

– 7 см: відкладення кіптяви стають слабко розрізненими в прямих променях сильного джерела штучного та природнього світла, але є добре помітними при розсіяному освітленні, особливо лампами накаливання. Кіптява має сірий колір та розташовується на ділянці неправильної овальної форми, 3,0 x 2,5 см;

– 10 см: циркулярне відкладення кіптяви навколо вхідного пошкодження визначається не на всіх тканинних перешкодах. Вона сірого або світло-сірого кольору. Контури відкладення кіптяви нечіткі та визначаються важко. Максимальні розміри зони відкладення кіптяви складають до 4x4 см.

Іншою особливістю пострілу з ПБ є викидання великої кількості крапель рушничної олії в напрямку, зворотному напрямку польоту вогнепального снаряду. Ця олія осідає на руках та одязі стрільця у вигляді зони овальної форми, витягнутої вздовж довгої осі зброї, шириною близько 10-15 см. При візуальному дослідженні вказаних слідів встановлено, що вони складаються з окремих плям темно-сірого кольору, круглої форми, діаметром до 1 мм та не відрізняються від вищезазна-

чених олійних слідів на уражених мішенях. Механізм цього явища пояснюється викидом великої кількості порохових газів та рушничної олії з казенної частини стволу зброї, які реєструються при пострілах з ПБ (рис. 9).

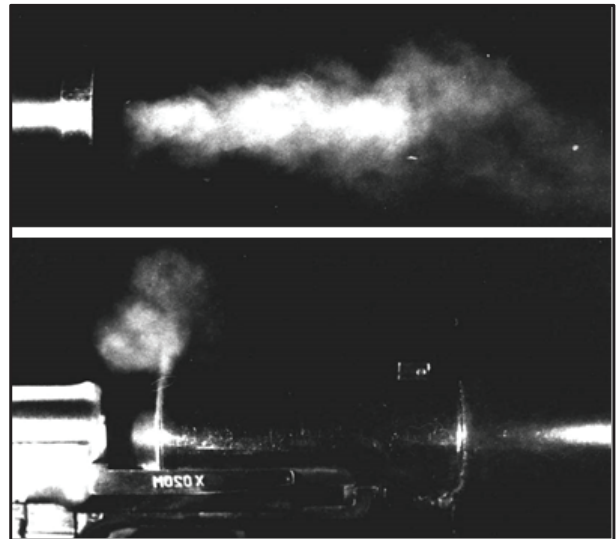

Рис. 9. Вихід порохових газів та крапель олії з ПЗРЗП ПБ (верхній знімок) та казенної частини ствола зброї (нижній знімок)

Висновки. Виявлені особливості можуть бути використані в якості критеріїв для діагностики як самої зброї, так і факту й ситуаційних обставин її застосування.

Список використаних джерел:

1. Бондар В.С. Сліди близького пострілу з деяких зразків вогнепальної стрілецької зброї, оснащеної пристроями зниження рівня звуку пострілу. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 4(21). С. 1–7.
2. ДСТУ 9168:2021. Судова експертиза зброї. Балістичні дослідження. Терміни та визначення понять. Видання офіційне. Національний стандарт України. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2022. 44 с.
3. Методика встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби. ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП Мініюсту України. [Гамов Д. Ю.]. Київ, 2012. 25 с.
4. Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів). Методика. ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП Мініюсту України. [Гамов Д. Ю.]. Київ, 2012. 34 с.
5. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів : навч. практ. посіб. / В.С. Бондар, О.В. Бочковий, М.В. Кривонос та ін. ; за ред. В.М. Комарницького, М.Г. Вербенського та А.Є. Фоменка. 2-ге вид., перероб. і доп. ТОВ «НОВІК-ПРІНТ». Київ, 2021. 534 с.

References:

1. Bondar, V. S. (2013) Slidy blyzkooho postrilu z deiakykh zrazkiv vohnepalnoi striletskoi zbroi, osnashchenoi prystroiamy znyzhennia rivnia zvuku postrilu. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy - Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 4 (21), 1-7. [in Ukrainian].
2. DSTU 9168:2021. Sudova ekspertyza zbroi. Balistychni doslidzhennia. Terminy ta vyznachennia poniat. (2022) Vydannia ofitsiine. Natsionalnyi standart Ukrainy. Kyiv: DP «UkrNDNTs». [in Ukrainian].
3. Metodyka vstanovlennia nalezhnosti ob'iekta do boiovykh pryypasiv vohnepalnoi striletskoi zbroi ta yoho prydatnosti do strilby. (2012) DNDEKTs MVS Ukrainy; DEZP Miniustu Ukrainy. [Hamov D. Yu.]. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Metodyka vstanovlennia nalezhnosti ob'iekta do vohnepalnoi zbroi ta yoho prydatnosti do strilby (provedennia postriliv). Metodyka. (2012) DNDEKTs MVS Ukrainy; DEZP Miniustu Ukrainy. [Hamov D. Yu.]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Rozsliduvannia zlochyniv, shcho vchyniaiutsia u sferi obihu vohnepalnoi zbroi ta boieprypasiv: navch. prakt. posib. (2021) / V. S. Bondar, O. V. Bochkovi, M. V. Kryvonos (Eds.) et al.; V. M. Komarnytskyi, M. H. Verbenskyi, & A. Ye. Fomenko (Eds.). 2-he vyd., pererob. i dop. TOV «NOVIK-PRINT». Kyiv. [in Ukrainian].

УДК 343.353

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-4>

ЩОДО ПРОБЛЕМ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 365 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Коваленко Володимир Панасович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і кримінології,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5894-2272>

***Анотація.** Стаття є продовженням дискусії навколо питань застосування ст. 365 КК України після її останнього редагування Законом № 746-VII від 21.02.2014 року. Черговий раз обґрунтовано тезу про те, що внесення відповідних змін до КК України не лише не усунуло проблеми із кваліфікацією службових зловживань, вчинених службовими особами правоохоронних органів та іншими представниками влади, а й суттєво ускладнило цей процес. Запропоновані шляхи вирішення проблем застосування ст. 365 КК. Наведені аргументи та пропозиції щодо декриміналізації «перевищення влади або службових повноважень» у т.ч. у контексті Проекту нового Кримінального Кодексу України. Зокрема, висловлені міркування стосовно доцільності заміни у КК терміна «правоохоронний орган» на «орган правопорядку», визначення самого поняття та переліку відповідних органів державної влади; а також «перенесення» статті «Катування» з розділу про кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи у розділ «Кримінальні правопорушення проти порядку публічної служби».*

***Ключові слова:** перевищення влади або службових повноважень, працівник правоохоронного органу, органи правопорядку, проєкт Кримінального Кодексу України.*

Kovalenko Volodymyr. On the problems off application of art. 365 of the Criminal Code of Ukraine

***Abstract.** The article is a continuation of the discussion on the application of Article 365 of the Criminal Code of Ukraine after its last amendment by Law No. 746-VII of February 21, 2014. Once again, the thesis that the introduction of appropriate amendments to the Criminal Code of Ukraine not only did not eliminate the problems with the qualification of official abuses committed by law enforcement officials and other government officials, but also significantly complicated this process. Arguments and proposals regarding the decriminalization of "exceeding power or official authority" are presented, including in the context of the Draft of the new Criminal Code of Ukraine.*

***Key words:** abuse of power or authority, law enforcement officer, law enforcement agencies, draft Criminal Code of Ukraine.*

Вступ. Ось уже майже десятиліття науковці намагаються привернути увагу законодавця до необхідності удосконалення статей Кримінального Кодексу України, якими встановлена кримінальна відповідальність за вчинення злочинів у сфері службової діяльності після затвердження Верховною Радою України у лютому 2014 року вкрай невдалих редакцій ст. 364 і 365 КК України. Відповідні пропозиції радо вітаються суддями, прокурорами і слідчими, які мають істотні труднощі у застосуванні цих статей КК та водночас ігноруються законодавцем. Таку бездіяльність можна виправдати хіба що небажанням народних обранців робити зайві рухи в очікуванні

на проєкт нового Кримінального Кодексу України (далі – Проєкт КК). Отож візьмемо на себе сміливість в'яснити, чи обґрунтованими можуть бути такі сподівання та як вирішувати проблеми, насамперед, практичним працівникам до набрання чинності нового Закону про кримінальну відповідальність.

Питання тлумачення і застосування ст. 365 КК України неодноразово обговорювались на наукових форумах, міжнародних конференціях, у публікаціях науковців. Серед них: П. Андрушко, В. Антипов, М. Арманов, О. Бантишев, Ю. Баулін, Л. Брич, О. Броневицька, О. Бусол, В. Бурдін, А. Вознюк, С. Гізімчук, М. Гультай, А. Дани-

левський, О. Дудоров, З. Загіней, Г. Зеленов, В. Киричко, В. Коваленко, О. Кришевич, С. Лихова, О. Марін, І. Мезенцева, М. Мельник, В. Навроцький, В. Осадчий, О. Пасека, Я. Різак, А. Савченко, В. Тютюгін, М. Хавронюк, В. Харченко, Н. Ярмиш, М. Яциніна та ін.

Вченими наголошувалось на неправильному визначенні законодавцем суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 365 КК; проблемах вирішення питань декриміналізації перевищення влади та службових повноважень щодо службових осіб публічного права, які не є правоохоронцями; визначенні істотної шкоди і тяжких наслідків тощо. У зв'язку з цим вносились пропозиції від розширення кола суб'єктів цього складу кримінального правопорушення до виключення ст. 365 з Кримінального Кодексу України [1, с. 23–25; 4, с. 12–18]. Між тим однозначних відповідей на більшість із запитань, особливо у вигляді офіційного тлумачення, до цього часу немає. У зв'язку з такою ситуацією ця кримінально-правова норма застосовується вкрай рідко, а тому втрачає своє превентивне значення [7, с. 139–146].

Ця стаття є спробою вирішення наведених проблем на підставі узагальнення відповідних рекомендацій науковців у т.ч. через призму проєкту нового закону про кримінальну відповідальність.

Матеріали та методи. Для вирішення питань щодо кваліфікації злочинів, передбачених статтею 365 КК України, у статті застосовано комплексний підхід. Методологія дослідження передбачає правовий аналіз, вивчення практики Верховного Суду України, аналіз судових рішень. У статті використано багатоаспектний підхід, що включає різноманітні наукові методи: правовий аналіз, порівняльно-правовий, аналіз наукової літератури, емпіричні дослідження, конституційно-правовий аналіз.

Результати. Найбільша кількість наукових публікацій про перевищення влади або службових повноважень стосується визначення суб'єкта цього складу кримінального правопорушення. І це не дивно, оскільки остан-

ньою зміною у ст. 365 КК України законодавець ствердив, що таке суспільно-небезпечне діяння з-поміж усіх службових осіб може бути вчинено винятково працівником правоохоронного органу, не визначивши, водночас, цього поняття. До сьогодні у вітчизняному законодавстві не існує чіткого переліку правоохоронних органів, працівники яких можуть притягатись до кримінальної відповідальності у разі перевищення влади або службових повноважень. Практично усі дослідники небезпідставно критикують поняття правоохоронного органу і їх перелік, що наведені у ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р. [2, с. 144 155; 6]. Тому повторюватись та вдаватись у деталі з цього приводу не будемо, а спробуємо узагальнити, що проблема тут не лише в тому, що цей перелік є невичерпним, і за бажання (шляхом тлумачення понять правоохоронні і правозастосовні функції) до нього можна включити безліч як недержавних (адвокатура, приватні нотаріуси і т.п.), так і державних органів, а в їх числі, перш за все, контролюючих. Очевидно, що така ситуація може бути виправданою для, власне, захисту працівників правоохоронних органів, у т.ч. визначення потерпілого у кримінальному провадженні. Водночас це неприйнятно для встановлення суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 365 КК.

Не зайвим буде черговий раз наголосити, що існує ціла низка колізій названого Закону з іншими нормативними актами, насамперед, щодо статусу окремих правоохоронних органів, певні норми яких також взаємнозаперечуючі. Наприклад, ст. 11 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» називає Управління державної охорони України правоохоронним органом, тоді як відповідно до ст. 17 Закону України «Про Службу безпеки» це Управління таким не вважається. І таких прикладів, на жаль, безліч.

Аналізуючи склад злочину, передбачений ст. 365 КК, можна спробувати вгадати ідею законодавця стосовно такого звуження кола його суб'єктів шляхом виділення з-поміж

інших службових осіб лиш тих, які працюють у правоохоронних органах. Очевидно, ця ідея могла обумовлюватись тим, що перевищення влади або службових повноважень стає особливо небезпечним у разі його вчинення працівником органу, який держава спеціально створила з метою захисту найвищих соціальних цінностей, протидії злочинності та наділила для цього повноваженнями обмежувати у встановлених законом випадках конституційні права та свободи людини і громадянина, інтереси юридичних осіб, в т.ч. шляхом застосування примусових заходів впливу, сили. Відтак людина, щодо якої застосовується спектр цих повноважень, а особливо з ознаками зловживання ними, має мізерні можливості для захисту своїх інтересів. Іншого пояснення такого рішення, скоріше за все, немає. Виходячи з цих критеріїв, для встановлення суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 365 КК, необхідно застосовувати обмежувальне тлумачення поняття «правоохоронний орган», що наведене у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Такий же висновок випливає і з безспірного Рішення Конституційного Суду України від 18 квітня 2012 р., згідно з яким кваліфікуюча ознака «працівник правоохоронного органу» не може бути застосована до працівника Державної виконавчої служби, хоча така і входить у згаданий перелік правоохоронних органів.

Попри наведене, необхідно звужувати і саме поняття «працівник правоохоронного органу», залишаючи у ньому винятково відповідних службових осіб, з числа яких потрібно виключити тих посадовців, які не виконують правоохоронних функцій.

Така неоднозначність і проблеми у встановленні суб'єкта складу злочину, що суттєво ускладнюють застосування відповідної кримінально-правової норми, може бути усунута або поверненням її попередньої редакції, де суб'єктом названа будь-яка службова особа, або ж шляхом визначення відповідних понять у самому Кримінальному Кодексі [5, с. 166–174]. Власне, такий підхід можна відслідкувати у Проекті КК. Детальніше на

цьому зупинимось далі після наведення аргументів щодо виключення ст. 365 з КК.

Відповідна позиція була наведена автором цієї статті у монографії «Зловживання владою працівниками правоохоронних органів» [3]. Дослідженням встановлено, що помилки у розв'язанні проблеми розмежування зловживання владою або службовим становищем з перевищенням влади або службових повноважень пов'язані з тим, що межа між цими складами злочинів є доволі хиткою та ілюзорною. Обумовлена вона обсягом службових повноважень, якими наділена службова особа правоохоронного органу, причому визначити, чи вийшла вона за них, чи ні, та ще й чи явно, часто просто неможливо. Особливо це стосується випадків використання всупереч інтересам служби владних повноважень у «широкому» розумінні, тобто з використанням можливостей, що надає певна посада (авторитет посади тощо). Як слушно зауважують науковці, ситуація, за якої особа незаконно, всупереч інтересам служби, використовує законні повноваження, не виходячи при цьому за їх межі, не може мати місця. Порушення службовою особою закону, формальних меж своїх прав і є перевищенням службових повноважень. Використовувати свої права чітко у відповідності до вимог закону, але «на зло», означає лише те, що цей закон повинен бути відмінений чи до нього слід внести необхідні зміни (доповнення), тому що його виконання тягне за собою суспільно-небезпечні наслідки. Вивчення матеріалів кримінальних справ свідчить про те, що практично завжди при вчиненні зловживання службовим становищем суб'єкт виходить за формальні межі наданих йому повноважень. Провідні вітчизняні та закордонні науковці цілком слушно вважають, що у кримінально-правовій нормі про перевищення влади або службових повноважень, перш за все, конкретизується вид зловживання владою, що полягає у її перевищенні. Вважаємо, що виділення складу перевищення влади і службових повноважень зі складу зловживання владою або службовим становищем носить штучний характер. Жодного практичного значення

не має той факт, чи використовувала службова особа в злочинних цілях свої службові повноваження, чи з тією ж метою перевищила їх. Перевищення службових повноважень можливо і мислимо лише як результат використання службовими особами свого службового становища (інакше воно не може взагалі бути службовим злочином). Через те будь-яка спроба встановити чіткі критерії розмежування двох сусідніх складів злочинів у сфері службової діяльності буде приречена на обґрунтовану критику. Справедливими тому видаються нарікання практиків і науковців на теперішню редакцію судового тлумачення оціночного поняття «явного виходу за межі службових повноважень», а особливо його останнього пункту. Що означає формулювання «вчинення дій, які ніхто не має право виконувати або дозволити»? Зрозуміло, що ніхто не має права розкрадати майно, вимагати хабарі, гвалтувати, застосовувати тортури, ображати особисту гідність потерпілого тощо, або дозволяти такі дії іншим особам. Це не входить до компетенції жодної особи. Тут ідеться про те, що особа бажає використовувати та використовує своє службове становище всупереч інтересам служби, а не про те, що вона хоче вийти за досить абстрактні межі своїх повноважень. Аналіз законодавства інших країн, яке регулює питання відповідальності за службові злочини, демонструє, що і в ньому поняття зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень змішується. Але у всякому разі цей аналіз демонструє, що поняття «зловживання» застосовується найчастіше як таке, що охоплює собою поняття «перевищення» [3, с. 133–137].

Порівняльний аналіз двох суміжних складів злочинів дає підстави визнати проблему їх розмежування штучною і приєднатись до думки науковців, які вважають недоцільним існування в теперішній редакції (як, зрештою, і у всіх попередніх) норми про перевищення влади або службових повноважень. Серед них, зокрема, О.Я. Светлов, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк і багато інших відомих дослідників проблем кримінальної відповідаль-

ності за вчинення злочинів у сфері службової діяльності. У цьому напрямку є два підходи: 1) об'єднати склади зловживання владою або службовим становищем і перевищення влади або службових повноважень у склад одного злочину; 2) зберегти кримінальну відповідальність лише за кваліфікований та особливо кваліфікований склад перевищення влади або службових повноважень, що вчиняються, зокрема, шляхом насильства. Що ж стосується перевищення влади без насильства, то воно повинно охоплюватись складом зловживання владою. Видається, що ці варіанти можна поєднати, запропонувавши, поряд з виключенням ст. 365 КК, нову редакцію кримінально-правової норми про зловживання владою або службовим становищем, однією з кваліфікуючих ознак якого будуть, зокрема, ті, що тепер передбачені частиною другою вказаної статті КК: «насильство, застосування зброї або такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії».

Тут варто зробити застереження: наведена пропозиція щодо внесення змін до чинного законодавства аж ніяк не свідчить на користь того, що норма про перевищення влади або службових повноважень була створена як спеціальна, шляхом виділення її з норми про зловживання владою або службовим становищем. Видається, що ч. 1 ст. 365 КК просто є невдалою (спотвореною) копією ч. 1 ст. 364 КК, що і породжує проблеми в кваліфікації відповідних злочинів, у т.ч. вчинених працівниками правоохоронних органів. На користь такого висновку свідчить і той факт, що у Єдиному державному реєстрі судових рішень за останні 5 років немає жодного вироку за ч. 1 ст. 365 КК.

Запропонувавши способи удосконалення чинного законодавства про кримінальну відповідальність за службові зловживання, коротко проаналізуємо новели щодо цієї тематики у Проекті КК. Насамперед, слід відзначити, що в ньому реально знайшли відображення наведені вище наукові доробки.

Як видається, для того щоб обійти плутанину навколо визначення поняття та кола правоохоронних органів, працівники яких

можуть бути спеціальними суб'єктами відповідних складів злочинів, розробники Проекту КК застосували іншу термінологію, а саме «прокурор чи службова особа органу правопорядку». Попри припинення у такий спосіб дискусії щодо ознак відповідного «працівника правоохоронного органу», як суб'єкта злочину, тут варто відзначити й інший вкрай позитивний момент у вигляді визначення поняття і службової особи, і органу правопорядку безпосередньо у Кримінальному Кодексі. Попри це, нововведення, на жаль, містять і такі положення, що викликають підставну критику.

Так, у ст. 1.4.1 Проекту КК орган правопорядку визначений як орган (підрозділ) досудового розслідування, або оперативний підрозділ відповідного державного органу, який здійснює слідчі чи розшукові дії (Національної поліції, Служби Безпеки України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Національного Антикорупційного бюро України). Водночас, відповідно до положень Кримінального процесуального Кодексу (ст. 41 та ін.) і Законів України, якими регулюється діяльність окремих органів державної влади і управління, повноваження щодо здійснення дізнання та оперативно-розшукової діяльності, а відтак проведення слідчих і/чи розшукових дій, надано також оперативним підрозділам, зокрема, Державної прикордонної служби України, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, Управління державної охорони, розвідувального органу Міністерства оборони України. До їх числа можуть бути зараховані також підрозділи Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, виходячи як із самої назви, так і з функцій, встановлених Законом України «Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України»: попереджувати, виявляти, припиняти кримінальні та інші правопорушення; приймати та реєструвати заяви і повідомлення про злочини та інші правопорушення; розшукувати і затримувати військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених від-

повідно до законів України, які самовільно залишили військові частини чи місця служби або не з'явилися в строк без поважних причин на військову службу, а також тих, які переходять від органів досудового розслідування або суду, чи засуджених, які ухиляються від виконання кримінального покарання; проводити розшук вогнепальної зброї, бойових припасів до неї або вибухових речовин, викрадених або втрачених у військових частинах тощо. Для виконання цих функцій оперативні співробітники Служби правопорядку наділені повноваженнями застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених законами України; заходити в жилі та інші приміщення, що належать громадянам, на територію і в приміщення державних органів, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності з наступним повідомленням про це прокурора протягом 24 годин.

Службові особи установ виконання покарань та слідчих ізоляторів мають ще ширші повноваження. Відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та ст. 41 КПК, попри інше, вони наділені правом проведення оперативно-розшукової діяльності, а також слідчих і негласних слідчих дій.

Такі ж повноваження, що можуть обмежувати конституційні права та свободи громадян, Законами України визначені й для тих органів правопорядку, які названі у ст. 1.4.1 Проекту КК. І на нашу думку, саме ця ознака є чи не найважливішою для визначення відповідної групи державних органів. Власне, владні повноваження у т.ч. на застосування фізичної сили, вогнепальної зброї, затримання, аудіо-, відеоконтролю особи, проникнення в житло та інші втручання у сферу прав і свобод громадян дають широкі можливості для зловживання владою і заподіяння більш тяжкої шкоди охоронюваним правовідносинам. Відтак істотно підвищується ступінь суспільної небезпечності правопорушень, вчинених відповідними службовими особами. Найбільш показовим у цьому контексті є перевищення влади або службових повноважень, що супро-

воджуються насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, відповідальність за які передбачено ч. 2 ст. 365 КК. Принагідно зазначимо, що перевищення влади з ознаками катування за чинним КК слід додатково кваліфікувати за відповідною частиною ст. 127, як сукупність кримінальних правопорушень.

Проблема розмежування зловживання з перевищенням влади або службовими повноваженнями у Проекті КК вирішена шляхом визначення поняття «зловживання» як використання влади, службових повноважень, професійного чи опікунського статусу або пов'язаних з ними можливостей на шкоду правомірним інтересам будь-якого іншого суб'єкта права. У такий спосіб знайшли втілення численні напрацювання і висновки кількох поколінь науковців щодо необхідності тлумачення цього поняття у широкому розумінні, що включає в себе використання не лише безпосередніх владних чи службових повноважень, а й пов'язаних з ними можливостей, тобто і ознаки «перевищення». Разом з цим кримінальна відповідальність за катування передбачена ст. 9.4.3 Проекту КК, що включена у розділ 9.4 «Кримінальні правопорушення проти порядку публічної служби», а не у розділ з правопорушеннями проти життя та здоров'я особи, як у чинному КК: «Публічна службова особа, яка спричинила потерпілій людині біль або страждання шляхом застосування насильства чи погрози з метою: 1) примусити потерпілу чи іншу людину вчинити дії, що суперечать їх волі; 2) отримати від потерпілої чи іншої людини відомості або зізнання; 3) покарати потерпілу чи іншу людину за дії, скоєні нею чи іншою людиною або у скоєнні яких потерпіла чи інша людина підозрюється, або 4) залякати чи дискримінувати потерпілу чи іншу людину».

Визнання суб'єктом цього складу злочину винятково публічної службової особи (п. 50 ч.1 ст. 1.4.1), відображаючи історичний досвід, поширеність і підвищену суспільну небезпеку катування, вчиненого саме цими

посадовцями, у майбутньому також знімає проблеми навколо нині чинної кримінально-правової норми про перевищення влади в частині визначення ознак суб'єкта. Водночас виникають інші спірні питання, зокрема щодо декриміналізації у такий спосіб катування, вчиненого загальним суб'єктом – фізичною (приватною) особою. Видається, що це суперечить і ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». Звісно, можна стверджувати, що у Конвенції йдеться, передусім, про захист прав і свобод людини від свавільних дій держави та її представників, а також і те, що ефект від такого нововведення нівелює зазначені недоліки. Проте варто зазначити, що запропоноване авторами Проекту КК визначення катування не усуває недоліків нинішніх редакцій ст. 127 і ст. 365 КК України, відповідно до яких ці кримінальні правопорушення можуть бути вчинені лише шляхом активних насильницьких дій, а злочинна бездіяльність, вчинена у т.ч. службовими особами, що спричиняє людині біль або страждання (наприклад, ненадання ув'язненому необхідної медичної допомоги, їжі чи пиття), не є кримінально-караною.

У цьому контексті варто повернутись до визначення поняття та переліку органів правопорядку, службові особи яких є суб'єктами складу злочину, передбаченого статтею 9.4.3 Проекту КК, а вчинення ними катування підвищує тяжкість цього злочину на два ступені (п. 4). Тут важливо підкреслити, що чи не найбільша поширеність таких кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі, а також історичний та міжнародний досвід протидії катуванням дійсно свідчить про те, що найтяжча шкода цим злочином заподіюється потерпілим, які позбавлені волі, а відтак більшості інших прав та свобод. Виходячи з цього, а також наведених вище міркувань на тему службових повноважень, зокрема, щодо проведення оперативно-розшукової діяльності, визначених Законом «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та

статтею 41 КПК України, до переліку органів правопорядку у п. 37 ст. 1.4.1 Проекту КК необхідно додати оперативні підрозділи установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України.

Висновки з проведеного дослідження можна звести до такої пропози-

ції: до прийняття нового Кримінального Кодексу України виключити із чинного КК статтю 365, після чого відповідні насильницькі дії працівників правоохоронних органів кваліфікувати за ч. 3 ст. 127 КК, а залежно від мети вчинення кримінального правопорушення та його наслідків – за сукупністю зі ст. 364 КК.

Список використаних джерел:

1. Антипов В.В. Щодо «випадкової декриміналізації» злочинів у сфері службової діяльності. *Новітні кримінально-правові дослідження: зб. наук. пр.* Миколаїв, 2015. С. 23–25.
2. Броневицька О.М. Щодо визначення поняття працівник правоохоронного органу. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2016. № 3 С. 144–155.
3. Коваленко В.П. Зловживання владою працівниками правоохоронних органів : монографія. Київ : Атіка, 2012. 204 с.
4. Лизогуб Я.Г. Кримінальний закон VS. Перевищення влади або службових повноважень: дискусія триває. *Юридична Україна.* 2019. № 3. С. 12–18.
5. Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу за КК України: основні теоретичні та прикладні проблеми. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2017. № 3. С. 166–174.
6. Подоляка А. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність. URL: [http:// www.viche.info/journal/1643](http://www.viche.info/journal/1643).
7. Ярмиш Н.М. Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу: складності кримінально-правової кваліфікації. *Право України.* 2017. № 2. С. 139–146.

References:

1. Antypov, V.V. (2015). Shchodo «vyypadkovoї dekriminalizatsii» zlochiniv u sferi sluzhbovoi diialnosti x Regarding "accidental decriminalization" of crimes in the sphere of official activity]. *Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia: zb. nauk. pr.* Mykolaiv, 2015. P. 23–25. [in Ukrainian]
2. Bronevytska, O.M. (2016). Shchodo vyznachennia poniattia pratsivnyk pravookhoronnoho orhanu [Regarding the definition of the term law enforcement officer]. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 3 P.144 -155. [in Ukrainian]
3. Kovalenko, V.P. (2012). Zlovzhyvannia vladoiu pratsivnykamy pravookhoronnykh orhaniv [Abuse of power by law enforcement officers]. V.P. Kovalenko. K.: Atika. P.204. [in Ukrainian]
4. Lyzohub, Ya.H. (2019). Kryminalnyi zakon VS. Perevyshchennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen: dyskusiiia tryvaie [Criminal Law VS. Abuse of power or official authority: the debate continues]. *Yurydychna Ukraina*, 3. P.12-18. [in Ukrainian]
5. Pasieka, O.F. (2017). Kryminalna vidpovidalnist za perevyshchennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen pratsivnykom pravookhoronnoho orhanu za KK Ukrainy: osnovni teoretychni ta prykladni problemy [Criminal liability for exceeding power or official authority by a law enforcement officer under the Criminal Code of Ukraine: main theoretical and applied problems]. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 3. P.166 -174. [in Ukrainian]
6. Podoliaka, A. Pravookhoronni orhany ta pravookhoronna diialnist [Law enforcement agencies and law enforcement activities]. Retrieved from: [http:// www.viche.info/journal/1643](http://www.viche.info/journal/1643). [in Ukrainian]
7. Yarmysh, N.M. (2017). Perevyshchennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen pratsivnykom pravookhoronnoho orhanu: skladnoshchi kryminalno-pravovoi kvalifikatsii [Exceeding power or official authority by a law enforcement officer: complexities of criminal law qualification]. *Pravo Ukrainy*, 2. P. 139-146. [in Ukrainian]

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-5>

ПОВЕРНЕННЯ ВИЛУЧЕНОЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ КРИПТОВАЛЮТИ ПОТЕРПІЛОМУ

Козій Василь Васильович,

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри оперативно-розшукової діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8221-6678>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню повернення вилученої у кримінальному провадженні криптовалюти потерпілому. Тематика дослідження є актуальною, оскільки криптовалюти наразі набули значного поширення, і так само експоненційно зростає кількість протиправних діянь, наслідком яких є незаконне заволодіння криптовалютою та спричинення потерпілим матеріальної шкоди. Проте наразі в Україні немає досліджень, які б на доктринальному рівні визначали, як діяти працівникам правоохоронних органів у випадку вилучення у злочинців криптовалюти та яким чином її повертати потерпілому.

У процесі дослідження застосовано формально-логічний метод, а також методи системного та техніко-юридичного аналізу, що дозволило сформулювати підхід та правила повернення викраденої у потерпілих криптовалюти. Проаналізовано процесуальний інструментарій, яким наділені слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд у контексті повернення викраденої у потерпілих криптовалюти. Визначено типові ситуації, які трапляються при розслідуванні кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення щодо незаконного заволодіння криптовалютою і стосуються способів повернення вилученої криптовалюти. Вказано способи повернення вилученої криптовалюти та запропоновано покроковий алгоритм її повернення.

Сформульовано вимоги до того, яка інформація має відображатися у протоколах слідчих (розшукових) дій при поверненні криптовалюти. Запропоновано та науково обґрунтовано положення про необхідність якнайшвидшого повернення вилученої криптовалюти потерпілому. Вказано про ризики втрати криптовалюти при поверненні потерпілому та сформульовано правила її безпечного повернення, а також надано практичні рекомендації щодо методики і тактики повернення вилученої криптовалюти слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом.

Ключові слова: криптовалюта, віртуальні активи, блокчейн, потерпілий, злочини у сфері криптовалют, незаконне заволодіння криптовалютою, повернення вилученої криптовалюти, розслідування незаконного заволодіння криптовалютою, віртуальними активами.

Kozii Vasyi. Return of cryptocurrency seized in criminal proceedings to the victim

Abstract. The article is devoted to the investigation of the return of cryptocurrency seized in criminal proceedings to the victim. The topic of the research is relevant, as cryptocurrencies have become widely distributed, and the number of illegal acts, the consequence of which is the illegal possession of cryptocurrency and causing material damage to the victim, is also growing exponentially. However, currently there are no studies in Ukraine that would determine at the doctrinal level how law enforcement officers should act in case of seizure of cryptocurrency from criminals and how to return it to the victim.

In the research process, the formal-logical method, as well as the methods of systemic and technical-legal analysis, were applied, which made it possible to formulate the approach and rules for the return of cryptocurrency stolen from the victims. The procedural tools available to the investigator, the prosecutor, the investigating judge and the court in the context of the return of cryptocurrency stolen from the victims have been analyzed. Typical situations that occur during the investigation and trial of criminal proceedings on criminal offenses related to the illegal possession of cryptocurrency and related to the methods of returning seized cryptocurrency have been determined. Methods of returning the seized cryptocurrency are indicated and a step-by-step algorithm for its return is proposed.

The requirements for what information and in what sequence should be displayed in the protocols of investigative (search) actions upon the return of cryptocurrency have been formulated. The provision on the need to return the seized cryptocurrency to the victim as soon as possible is proposed and scientifically substantiated. The risks of losing cryptocurrency when returned to the victim are indicated, and the rules for its safe return to the victim are

formulated, as well as practical recommendations are provided regarding the methodology and tactics of returning seized cryptocurrency to investigators, prosecutors, investigating judges, and courts.

Key words: *cryptocurrency, virtual assets, blockchain, crimes in the field of cryptocurrencies, illegal possession of cryptocurrency, return of seized cryptocurrency, investigation of illegal possession of cryptocurrency, virtual assets.*

Вступ. У світі упродовж останніх років відбувся неймовірний розвиток сфери криптовалют, і з кожним роком трапляється все більше й більше випадків незаконного заволодіння криптовалютою, проте наразі немає жодних роз'яснень щодо того, як слідчому (прокурору) правильно вилучити у злочинця і повернути криптовалюту потерпілому. Також до цього часу в Україні немає і відповідних наукових досліджень, які б містили відповіді на вказані вище питання. Лише окремі питання, які стосуються правового регулювання криптовалют, а також розслідування злочинів у сфері криптовалют містяться у працях Р.Й. Бачо, В.Д. Іванюк, І.С. Карпюка та О.В. Кузьменко, Д.В. Казначєєвої та А.О. Дорош, О.В. Крємінського, А.В. Мовчана, А.Ю. Плюшкіна, В.О. Рядїнської Н. Хак Сіддікі та Р.О. Мовчана, В.В. Носова та І.А. Манжай, а також інших науковців.

Метою статті є з'ясування особливостей, підстав та порядку повернення вилученої у кримінальному провадженні криптовалюти потерпілому.

Матеріал та методи. Дослідження проблем визнання, визначення правової природи та обмежень криптовалюти в Україні дозволило Є.О. Мічуріну та І.Є. Мічуріну дійти цілком обґрунтованих висновків про те, що криптовалюта через її специфіку має зайняти своє місце серед інших об'єктів цивільних прав. Її слід визначити серед групи віртуальних благ, що почала зароджуватися із розвитком комп'ютерних (ІТ) технологій та ще не знайшла належного правового регулювання. Такі об'єкти не мають уречевленої форми, утім складають цілком реальну цінність, є оборотоздатними у цивільному обігу: продаються, даруються, обмінюються на майно, товари, послуги тощо. Відтак, потрібним є подальше правове регулювання вказаних благ, зокрема, криптовалют у приватному праві [1].

В.М. Бохенко, досліджуючи кримінологічні ризики обігу криптовалют, дійшов до цілком слушних висновків про те, що кримінологічні ризики, пов'язані з обігом криптовалют та передумови до поширення використання цих цифрових рішень у злочинному середовищі мають комплексний характер. Саме технічна складність породжує проблеми правового регулювання феномену криптовалют. Загальновідомо, що різноманітні види криптовалют досить часто використовуються злочинцями не тільки для скоєння фінансових або економічних злочинів. Усе більше поширюється інформація щодо використання криптовалют з метою незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, придбання зброї та боєприпасів, фінансування терористичних або екстремістських організацій... Враховуючи викладене, обґрунтовано підкреслюємо необхідність розроблення методологічних засад щодо кваліфікації кримінальних правопорушень, предметом яких є криптовалюта, або у випадку, коли вона виступає платіжним засобом за наслідками протиправного діяння [2].

Результати. Із набуттям поширеності випадків незаконного заволодіння криптовалютою змінюються і способи та методи вчинення злочинів у цій сфері, злочинці їх постійно вдосконалюють з тим, щоб заплутати сліди. Так, 8 лютого 2023 року на інформаційному ресурсі Borg.Expert з'явилося повідомлення про те, що хакер викрав 4 мільйони доларів США у криптовалюті лише завдяки фото гаманця [3].

Щоби уникнути прикрих ситуацій у майбутньому, Trust Wallet у Twitter вказали що у випадку Webaverse кошти користувача спочатку були на гаманці з кількома підписами. Злочинці переконали користувача надіслати кошти на новий гаманець за кілька тижнів до зустрічі. Перед тим, як станеться крадіжка,

злодій зазвичай надає жертві pdf-файл договору про конфіденційність та фейкову інформацію про КУС (зазвичай зі шкідливим програмним забезпеченням). Далі відбувається реальна зустріч, тоді й злочинець фотографує баланс криптогаманця – таким чином жертва нібито підтверджує, що її проєкт контролює криптогаманець. Рахунок спустошується через кілька хвилин після того, як власники стартапів доводять свою фінансову стабільність. Фото потрібне лише для того, щоби приспати пильність жертви, щоби вона не зрозуміла, що відбувається» [4].

Найвідомішим криптовалютним скандалом в Україні є викрадення співробітника відомої міжнародної криптобіржі EXMO Павла Лернера. Так, 26 грудня 2017 озброєні зловмисники, які представилися співробітниками української спецслужби, викрали Лернера у Києві. В обмін на звільнення у блокчейн-експерта вимагали гігантську суму викупу у біткоїнах. Відомо, що 28 грудня Лернер опинився на волі, виконавши вимоги злочинців [5].

04.04.2023 у засобах масової інформації з'явилося повідомлення про те, що співробітники СБУ викрили фінансову піраміду Life is good, яка залучала кошти, включно з криптовалютами, нібито для інвестування у великі підприємства по всьому світу. За даними слідства, користувачам обіцяли стабільний зарібок та додаткові бонуси за залучення нових учасників. У реальності всі вкладення надходили на особисті криптогаманці та банківські рахунки організаторів. Таким чином, зловмисники обдурили понад 1000 осіб, отримавши від них загалом близько \$40 млн [6; 7].

Подібні випадки потребують ретельного розслідування. Упродовж кількох останніх років у законодавстві України відбулися певні зміни щодо регулювання сфери криптовалют. Так, ухвалено Закон України «Про віртуальні активи», внесено зміни до КПК України, якими зокрема передбачено можливість накладення арешту на віртуальні активи; слідчого, прокурора під час проведення обшуку наділено правом долати системи логічного захисту, якщо особа, яка присутня при обшуку, від-

мовляється їх зняти (деактивувати), а також за необхідності здійснювати на місці проведення обшуку пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних, щодо яких не надавався дозвіл на обшук [8; 9].

Передусім у випадку незаконного заволодіння криптовалютою потерпілого цікавить не покарання злочинця, а її повернення. С.О. Ковальчук цілком слушно зазначає про те, що повернення речових доказів власнику (законному володільцю) зумовлює поновлення у нього відповідних правомочностей, що впливають з належного йому права власності, у зв'язку з чим виступає одним зі способів вирішення долі речових доказів [10, с. 212].

У контексті повернення криптовалюти потерпілому можна виділити три типові ситуації. Перша полягає в тому, що викрадена криптовалюта знаходиться на біржовому акаунті злочинців, і орган досудового розслідування повинен вжити заходів до блокування такого акаунту, арешту криптовалюти та її повернення потерпілому. Друга полягає в тому, що криптовалюта може знаходитися на криптовалютних гаманцях, які контролюються злочинцями. У такому випадку її вилучення можливо під час проведення затримання злочинця і отже, слідчий (прокурор) повинен отримати доступ до закритих ключів і вчинити певну послідовність дій, спрямованих на переведення криптовалюти на електронні гаманці, які контролюються органом досудового розслідування або безпосередньо на електронний гаманець потерпілого. Третя типова ситуація має місце, коли особа, яка вчинила незаконне заволодіння криптовалютою, готова до співпраці та погоджується добровільно повернути криптовалюту, наприклад, в обмін на укладення угоди про визнання винуватості. При вирішенні питання про повернення криптовалюти потерпілому слідчий, прокурор передусім повинен враховувати те, чи встановлено в ході досудового розслідування, що криптовалюта належала потерпілому на законних підставах. При цьому має презюмуватися, що якщо немає даних про незаконне набуття потерпілим права на криптовалюту, то вона

має бути невідкладно повернута потерпілому. Як зазначено розробниками методичних рекомендацій «Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом активів, одержаних злочинним шляхом» наявність у особи активу, одержаного злочинним шляхом, у формі цифрової валюти може бути ідентифікована за індикаторами, які мають спільну рису – визначення «точок контакту» цифрової валюти з фінансовими установами, які в такому разі представлені адміністраторами цифрових платіжних систем чи обмінних ресурсів, хостинг-провайдерами та компаніями з обслуговування торговельних майданчиків тощо [11, с. 28].

При цьому електронні активи, одержані злочинним шляхом, – це грошові кошти в формі записів на рахунках (безготівковій формі) та віртуальні активи, які прямо чи опосередковано отримані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення; є предметом кримінального правопорушення; підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення [12, с. 19].

Підтвердити законність набуття криптовалюти у власність можна шляхом одержання даних біржового акаунту потерпілого та його банківського рахунку. Слід враховувати і те, що курс криптовалюти постійно змінюється, тому затримка її повернення може спричинити матеріальну шкоду потерпілому. Більше того, деякі криптовалюти можна використовувати в стейкінгу, який являє собою економічну модель, схожу на банківський депозит, а отже, може йтися про упущену потерпілим вигоду. Крім того, усі транзакції записані в блокчейні криптовалюти практично до того часу поки він функціонуватиме. Отже, слідчому чи прокурору достатньо провести огляд вказаного блокчейну в мережі Інтернет і відобразити все це у відповідному протоколі

огляду для того, щоб в суді його можна було дослідити (як самий протокол так і відповідний блокчейн в режимі онлайн за відповідним посиланням), і цього буде достатньо для формування доказової бази. Вдалим способом повернення викраденої криптовалюти потерпілому може бути її вилучення у підозрюваного і переведення її на криптовалютні гаманці потерпілого, або на ті, що контролюються органом досудового розслідування або безпосередньо слідчим чи прокурором у вказаному кримінальному провадженні і після цього визнання криптовалюти речовим доказом, накладення на неї арешту відповідно та звернення із клопотанням до слідчого судді про передачу криптовалюти потерпілому на відповідальне зберігання. Варто зауважити, що у першому випадку мінімізовано ризики випадкової втрати криптовалюти органом досудового розслідування та нівельовано спокусу незаконного заволодіння нею з боку правоохоронців. Наприклад, у грудні 2017 року в засобах масової інформації з'явилися повідомлення про те, що у квартирі засновника одного з найбільших блогів про криптовалюту і блокчейн ForkLog Анатолія Каплана в Одесі працівники СБУ провели обшук. Під час обшуку було вилучено декілька пристроїв зі збереженою на них криптовалютою, ноутбук та інші особисті речі Каплана. Також повідомлялося, що один зі співробітників СБУ робив намагався вивести криптовалюту на свій гаманець просто під час обшуку, на що адвокат Каплана викликав поліцію і заявив про запланований грабунок. Наступного дня після обшуку з криптовалютного гаманця Ethereum, який належав Каплану, всі монети ETH були переказані на новостворений гаманець [13].

У цьому контексті привертає до себе увагу ухвала Печерського районного суду міста Києва від 05 серпня 2021 року у кримінальному провадженні за ч. 4 ст. 186, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 146 КК України, про незаконне заволодіння належною потерпілому криптовалютою. Цією ухвалою задоволено клопотання прокурора та визначено порядок зберігання речових доказів, а саме арештованої крипто-

валюти у сумі 562 300 USDT, що знаходяться на рахунку бірж та ухвалено повернути їх власнику, для чого зобов'язано службових осіб цих бірж перевести незаконно отримані цифрові кошти на рахунок потерпілого, відкритий на біржі KUNA.io [14].

Висновки. Отже, дослідження порядку та особливостей вилучення у кримінальному провадженні незаконно здобутої криптовалюти дозволяє дійти до таких висновків. Криптовалюта є особливим активом, у випадку незаконного заволодіння яким досудове розслідування має бути спрямоване на виконання завдань кримінального процесуального закону, сформульованих у статті 2 КПК України, та відповідно на встановлення і одержання до неї доступу і найшвидшого повернення потерпілому. Так, у випадку з'ясування, що криптовалюта знаходиться

на криптовалютній біржі, слідчий (прокурор) повинні вжити заходів щодо накладення на неї арешту відповідно до вимог ч. 10 ст. 171 КПК України та подальшого звернення до слідчого судді з клопотанням про передачу на відповідальне зберігання потерпілому. У випадках, якщо викрадена криптовалюта знаходиться на криптовалютних гаманцях, які контролюються підозрюваним, то під час його затримання або в ході проведення обшуку криптовалюта має бути одразу переведена на криптовалютний гаманець, який контролюється органом досудового розслідування, чи одразу на криптовалютний потерпілого, із зазначенням про це у відповідних протоколах слідчих (розшукових) дій та подальшого негайного звернення до слідчого судді для її арешту та передачу на відповідальне зберігання потерпілому.

Список використаних джерел:

1. Мічурін Є.О. Криптовалюта в Україні: проблеми визнання, визначення правової природи та обмежень. *Форум права*. 2021. № 2. С. 46–53.
2. Бохенко В.М. Кримінологічні ризики обігу криптовалют. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12/2021. С. 327–330.
3. Borg. Expert. Хакер викрав 4 млн доларів у криптовалюті лише завдяки фото гаманця. URL: <https://borgexpert.com/news/khaker-vykrav-4-mln-dolariv-u-kryptovaliuti-lyshe-zavdiaky-foto-hamantsia>.
4. No worries. Trust Wallet розкрили схему крадіжки криптовалют по фото. URL: <https://noworries.news/trust-wallet-rozkryly-shemu-kradizhky-kryptovalyut-po-foto>.
5. Темна сторона біткоїна: топ-злочини з криптовалютою в історії України. URL: <https://ua.news/ua/fintech-in-ukraine-30/obratnaya-storona-bytkoyna-opublikovan-top-prestuplenyj-s-kryptovalyutoj-v-ystoryu-ukraynu>.
6. В Україні закрили російську фінансову піраміду на майже \$40 млн. URL: <https://forklog.com.ua/news/v-ukrayini-zakryly-rosijsku-finansovu-piramidu-na-majzhe-40-mln>.
7. СБУ викрила в Україні російську фінансову піраміду на майже 40 млн доларів. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-v-ukraini-rosiiskiu-finansovu-piramidu-na-majzhe-40-mln-dolariv>.
8. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.
9. Кримінальний Кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
10. Ковальчук С.О. Умови передачі доказів на відповідальне зберігання власнику (законному володільцю) під час кримінального провадження. II *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 5. С. 210–217.
11. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом активів, одержаних злочинним шляхом (Текст) : метод. рек. / Л.В. Герасименко, О.В. Тихонова, В.В. Тацієнко, І. Кржечковскіс ; за заг. ред. С.С. Чернявського. Київ : Нац. академія внутр. справ, 2023. 38 с. С. 28.
12. Алгоритм дій працівників органів досудового розслідування щодо накладення арешту на електронні активи, одержані злочинним шляхом: науково-практичний посібник / Цуцкірідзе М.С., Пчеліна О.В., Романюк В.В., Бурлака В.В. та ін. Київ : 7БЦ, 2021. 90 с.
13. Служба безпеки України вилучила у засновника ForkLog криптовалюту и винесла всю техніку із офісу. URL: <https://forklog.com/news/sluzhba-bezopasnosti-ukrainy-izyala-u-osnovatelya-forklog-kryptovalyuty-i-vynesla-vsuyu-tehniku-iz-ofisa>.

14. Verdictum. Ligazakon.net. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 05.08.2021 у справі № 757/41966/21-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98891298?q=%22%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B0%22>.

References:

1. Michurin, Ye.O.(2021). Kryptovaliuta v Ukraini: problemy vyznannia, vyznachennia pravovoi pryrody ta obmezhen [Cryptocurrency in Ukraine: problems of recognition, determination of legal nature and limitations]. Ye. O. Michurin, I. Ye. Michurin. *Forum prava*, 2. S. 46-53. S. 51. [in Ukrainian]

2. Bokhenko, V.M. (2021). Kryminolohichni ryzyky obihu kryptovaliut [Criminological risks of cryptocurrency circulation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 12. S. 327-330, s. 330. [in Ukrainian]

3. Borg. Expert. Khaker vykrav 4 mln dolariv u kryptovaliuti lyshe zavdiaky foto hamantsia [A hacker stole \$4 million in cryptocurrency with just a photo of a wallet]. Retrieved from: <https://borgexpert.com/news/khaker-vykrav-4-mln-dolariv-u-kryptovaliuti-lyshe-zavdiaky-foto-hamantsia> [in Ukrainian]

4. No worries. Trust Wallet rozkryly skhemu kradizhky kryptovaliut po foto [Trust Wallet revealed a photo-based cryptocurrency theft scheme]. Retrieved from: <https://noworries.news/trust-wallet-rozkryly-shemu-kradizhky-kryptovaliut-po-foto>. [in Ukrainian]

5. Temna storona bitkoina: top-zlochyny z kryptovaliutoiu v istorii Ukrainy [The dark side of bitcoin: top crimes with cryptocurrency in the history of Ukraine]. Retrieved from: <https://ua.news.ua/fintech-in-ukraine-30/obratnaya-storona-bytkoyna-opublikovan-top-prestuplenyj-s-kryptovalyutoj-v-ystoryy-ukrainy>. [in Ukrainian]

6. V Ukraini zakryly rosiisku finansovu piramidu na maizhe \$40 mln [In Ukraine, a Russian financial pyramid worth almost \$40 million was closed]. Retrieved from: <https://forklog.com.ua/news/v-ukrayini-zakryly-rosijsku-finansovu-piramidu-na-majzhe-40-mln>. [in Ukrainian]

7. SBU vykryla v Ukraini rosiisku finansovu piramidu na maizhe 40 mln dolariv [The SBU exposed a Russian financial pyramid worth almost \$40 million in Ukraine]. Retrieved from: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-v-ukraini-rosiisku-finansovu-piramidu-na-maizhe-40-mln-dolariv>. [in Ukrainian]

8. Pro virtualni aktyvy: Zakon Ukrainy Zakon Ukrainy vid 17 liutoho 2022 r. № 2074-IX [On virtual assets: Law of Ukraine Law of Ukraine dated February 17, 2022 No. 2074-IX]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>. [in Ukrainian]

9. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian]

10. Kovalchuk, S.O. (2015). Umovy peredachi dokaziv na vidpovidalne zberihannia vlasnyku (zakonnomu volodiltsiu) pid chas kryminalnoho provadzhenia [Conditions for the transfer of evidence for safekeeping to the owner (legal owner) during criminal proceedings]. *II Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 5. S. 210-217. [in Ukrainian]

11. Rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh z obihom aktyviv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom (Tekst) : metod. rek. (2023). [Investigation of criminal offenses related to the circulation of assets obtained by crime (Text): method. rec.]. L. V. Herasymenko, O. V. Tykhonova, V. V. Tatiienko, I. Krzhechkovskis ; za zah. red. S. S. Cherniavskoho. Kyiv : Nats. akademiia vnutr. sprav, 38 s. S. 28. [in Ukrainian]

12. Alhorytm dii pratsivnykiv orhaniv dosudovoho rozsliduvannia shchodo nakladennia areшту na elektronni aktyvy, oderzhani zlochynnym shliakhom: naukovopraktychnyi posibnyk [Algorithm of actions of employees of pre-trial investigation bodies regarding seizure of electronic assets obtained by criminal means: a scientific and practical guide]. Tsutskiridze M.S., Pchelina O.V., Romaniuk V.V., Burlaka V.V. ta in. K.: 7BTs, 2021. 90 s. S. 19. [in Ukrainian]

13. Sluzhba bezpeky Ukrainy vyluchyla u zasnovnyka ForkLog kryptovaliutu y vynesla vsiu tekhniku iz ofisu [The Security Service of Ukraine seized cryptocurrency from the founder of ForkLog and took all the equipment from the office]. Retrieved from: <https://forklog.com/news/sluzhba-bezopasnosti-ukrainy-izyala-u-osnovatelya-forklog-kryptovalyuty-i-vynesla-vsyu-tehniku-iz-ofisa>. [in Ukrainian]

14. Verdictum. Ligazakon.net. Ukhvala Pecherskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 05.08.2021 u spravi № 757/41966/21-k [Verdict. Ligazakon.net. Ruling of the Pechersk District Court of the city of Kyiv dated August 5, 2021 in case No. 757/41966/21-k]. Retrieved from: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98891298?q=%22%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B0%22> [in Ukrainian]

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-6>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАХИСТУ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стоянов Костянтин Степанович,

аспірант кафедри кримінального процесу,
Одеський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Успенська, 1, Одеса, 65000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3253-2653>

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню окремих питань міжнародно-правових положень захисту та представництва у кримінальному провадженні. Зроблено висновки про те, що вказані положення, які стосуються участі захисника, почали формуватися з позиції необхідності забезпечення всіх можливостей для захисту особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, але іншим учасникам кримінального провадження не приділялося такої уваги. Стосовно затриманого обвинуваченого формуються наступні позиції: гарантування всім затриманим швидкий та регулярний доступ до захисника за їхнім вибором з самого початку провадження. Необхідно у кримінальному провадженні гарантувати не теоретичні чи ілюзорні права, а їх практичне та ефективне здійснення. Позитивна рекомендація забезпечити право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, яке встановлюється компетентними органами держави, необхідність доступу всіх людей до юридичних послуг. Доступна допомога потерпілим має включати надання консультацій, які мають надаватися безкоштовно, принаймні безпосередньо після злочину. Поліція та інші органи кримінального правосуддя мають визначати потреби потерпілих з метою надання їм відповідної інформації, у тому числі про спосіб і умови отримання потерпілим відповідного захисту, наявність та, де це потрібно, вартість правових консультацій, безплатної правової допомоги або іншої консультативної допомоги.*

***Ключові слова:** підозрюваний, затриманий, обвинувачений, захисник, адвокат, потерпілий, захист, представництво, права, право на захист, правова допомога, юридична допомога.*

Stoianov Kostiantyn. International legal provisions of protection and representation in criminal proceedings

***Abstract.** The article is devoted to the study of certain issues of international legal provisions of protection and representation in criminal proceedings. It was concluded that the specified provisions concerning the participation of a defense attorney began to be formed from the standpoint of the need to provide all opportunities for the defense of a person accused of committing a crime, but other participants in criminal proceedings were not given such attention. The following positions are being formed regarding the detainee and the accused: guaranteeing all detainees quick and regular access to a lawyer of their choice from the very beginning of the proceedings. In criminal proceedings, it is necessary to guarantee not theoretical or illusory rights, but their practical and effective implementation. A positive recommendation to ensure the right to legal protection for any person who needs such protection, which is established by the competent authorities of the state, the need for all people to have access to legal services. Available assistance to victims should include counseling, which should be provided free of charge, at least immediately after the crime. The police and other criminal justice authorities must determine the needs of victims in order to provide them with appropriate information, including the manner and conditions of obtaining appropriate protection for victims, the availability and, where necessary, the cost of legal advice, free legal aid or other advisory assistance.*

***Key words:** suspect, detainee, accused, defender, lawyer, victim, defense, representation, rights, right to defense, legal aid, legal aid.*

Вступ. Прийняття КПК України у 2012 році було обумовлено необхідністю наближення кримінального процесуального законодавства України до визнаних європейських стандартів з метою забезпечення належного виконання завдань кримінального провадження.

Протягом дії вказаного КПК законодавець намагався вдосконалювати його в межах визнаних міжнародно-правових положень, в тому числі в частині захисту та представництва у кримінальному провадженні. Потрібно визначити окремі основні міжнародно-пра-

вові положення захисту та представництва у кримінальному провадженні, які необхідно врахувати, щоб привести КПК у відповідність з цими положеннями. Метою цієї наукової статті виступає вивчення окремих питань міжнародно-правових положень захисту та представництва у кримінальному провадженні.

Питаннями дослідження міжнародно-правових положень захисту у кримінальному провадженні в різні періоди займалися такі науковці, як Н.М. Бакаянова, Н.В. Борзих, Т.В. Варфоломєєва, І.В. Гловюк, І.В. Дубівка, Я.П. Зейкан, О.В. Капліна, Ю.А. Кінаш, Л.М. Лобойко, В.М. Тertiшник, А.М. Тітов, О.В. Філонов, В.К. Шкарупа та багато інших. Однак одним з перспективних напрямів залишається дослідження розвитку міжнародно-правових положень не тільки захисту, але й представництва у кримінальному провадженні.

Матеріали та методи. Матеріалами для підготовки статті є міжнародні документи, міжнародна судова практика, публікації науковців. Методами дослідження є діалектико-матеріалістичний метод, юридичного аналізу, порівняльно-правовий.

Результати. Після прийняття КПК у 2012 році інститути захисту та представництва у кримінальному провадженні набули подальшого розвитку. При цьому захист та представництво у кримінальному провадженні повинні бути регламентовані у відповідності з визнаними Україною міжнародно-правовими положеннями, які набули чинності в Україні після їх ратифікації.

Так, у відповідності до ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини, кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту [1].

Велике значення для правозастосовної практики України мають рішення ЄСПЛ. Згідно зі ст. 1, ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення

ЄСПЛ у справі проти України є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2].

Пунктом «b» ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше право мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту. Пункт «с» ч. 3 ст. 6 вказаної Конвенції надає право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Стаття 13 зазначеної Конвенції передбачає, що кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [3; 4].

Наприклад, Велика палата ЄСПЛ прийшла до висновку у справі Салдуз проти Туреччини [Salduz v. Turkey] (скарга № 36391/02) Постановою від 27 листопада 2008 р. про допущення порушення ст. 6 § 3 (с) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цій справі обґрунтування для відмови заявнику у доступі до адвоката, яке полягало в тому, що в такому доступі систематично відмовлялося на підставі закону щодо злочинів, які підпадають під юрисдикцію державних судів безпеки, що не відповідало вимогам ст. 6 вказаної Конвенції. Більш того, державний суд безпеки використав свідчення заявника поліції як основний доказ для визнання його винним, незважаючи на те, що заявник заперечував їх достовірність. Ні допомога, згодом надана адвокатом, ні змагальний характер подальшого розгляду не змогли усунути порушення, що виникли під час утримання під вартою у поліції. У результаті, хоча у заявника була можливість оскаржити подані проти нього докази у суді першої інстанції та згодом у ході апеляційного розгляду, від-

сутність адвоката в період його тримання під вартою у поліції завдало непоправної шкоди його праву на захист [5].

Велике значення має вирішення питань щодо надання безоплатної правової допомоги. Так, п. 3 Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи № R (93) 1 «Про ефективний доступ до права і правосуддя малозабезпечених верств населення» рекомендує урядам держав-членів сприяти ефективному доступу найбідніших верств населення до судів, зокрема:

1) поширенням надання безоплатної правової або інших форм допомоги на всі судові інстанції (цивільні, кримінальні, господарські, адміністративні, соціальні, тощо) та на всі змагальні або незмагальні процеси незалежно від того, в якій якості виступають відповідні особи;

2) обмеженням обставин, за яких компетентні органи можуть відмовити в наданні безоплатної правової допомоги, переважно тими випадками, коли підставами для відмови є неприйнятність чи явно недостатня вірогідність виграшу справи або коли надання безоплатної правової допомоги не є необхідним у інтересах правосуддя;

3) розглядом питання про створення можливостей для недержавних організацій або добровільних організацій, які опікуються найбіднішими верствами населення, надавати допомогу в доступі до суду особам, котрі перебувають у такому залежному і нужденному становищі, що не можуть самі захистити себе [6].

Пунктом 13.12 резолюції 1466 (2005) ПАРЄ «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» від 5 жовтня 2005 р. ПАРЄ закликала органи влади України забезпечити неухильне дотримання правоохоронними органами, принципів справедливого кримінального процесу у відповідності з міжнародними стандартами, у тому числі гарантувати всім затриманим швидкий та регулярний доступ до захисника за їхнім вибором, скасувати положення законодавства, що дозволяють прокуратурі заборонити адвокатам представляти своїх клієнтів у разі порушення

проти адвоката кримінальної справи, як такі, що є несумісними зі стандартами Ради Європи [7]. Тобто мова йде окремо про необхідність забезпечення доступу до захисників, обраних за вибором затриманого. При цьому також мова йде про представлення адвокатами своїх клієнтів.

Пунктом 13.13 вказаної резолюції 1466 (2005) ПАРЄ від 5 жовтня 2005 р. ПАРЄ закликала органи влади України покращити доступ до правосуддя шляхом запровадження системи безоплатної правової допомоги у відповідності до стандартів Ради Європи та практики ЄСПЛ [7]. У нашому розумінні мова йде про всі категорії учасників провадження, незалежно від того, в якій якості виступають відповідні особи.

Хоч і не абсолютне, але право кожного на те, щоб його інтереси в суді представляв адвокат, є основоположним елементом справедливого судового розгляду, причому обвинувачений не втрачає його тільки через те, що не може бути присутнім на слуханні [8]. Пунктом 63 постанови ЄСПЛ від 09 червня 2011 р. зазначено, що для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника з самого початку провадження (див. рішення у справах «Сальдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey), заява № 36391/02, п. 52, від 27 листопада 2008 року, та «Яременко, проти України» (Yaremenko v. Ukraine), заява № 32092/02, пп. 90-91, від 12 червня 2008 р.). За необхідності захисник повинен призначатися офіційно. Просте призначення національними органами захисника не гарантує ефективну правову допомогу (див. рішення від 19 грудня 1989 р. у справі «Камазінські проти Австрії» (Kamasinski v. Austria), п. 65, Series A № 168) [9].

У постанові ЄСПЛ від 21 квітня 2011 р. у п. 262 суд наголошує, що, хоча право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником, який, у разі необхідності, призначається офіційно, не є абсолютним, воно є однією з основних ознак справедливого судового розгляду (див. рішення у справі «Кромбах проти Франції»

(Krombach v. France), № 29731/96, п.89, ECHR 2001-II). Як правило, доступ до захисника має надаватися з першого допиту підозрюваного працівниками поліції, за винятком випадків, коли за конкретних обставин відповідної справи продемонстровано, що існують вагомі підстави для обмеження такого права (див. рішення у справі «Сальдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey), № 36391/02, п.55, від 27 листопада 2008 р.). Право на захист буде в принципі непоправно порушено, якщо викрихальні показання, отримані під час допиту правоохоронними органами без доступу до захисника, використовуватимуться з метою її засудження. Пунктом 263 визначено, що суд послідовно вказував, що забезпечення доступу до захисника на ранніх етапах є процесуальною гарантією права не свідчити проти себе та основною гарантією недопущення поганого поводження, відмічаючи особливо вразливість обвинуваченого на початкових етапах провадження, коли він потрапляє у стресову ситуацію і одночасно стикається з дедалі складнішими положеннями кримінального законодавства. Будь-який виняток з реалізації цього права має бути чітко визначений, а його дія має бути суворо обмежена в часі. Ці принципи є особливо актуальними в разі серйозних обвинувачень, бо саме у випадку, коли особі загрожує найсуворіше покарання, її право на справедливий судовий розгляд має забезпечуватися в демократичному суспільстві максимально можливою мірою [10].

У п. 33 у справі «Артіко проти Італії» ЄСПЛ нагадав, що Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р. покликана гарантувати не теоретичні чи ілюзорні права, а їхнє практичне та ефективне здійснення; це особливо справедливо щодо права на захист, яке займає чільне місце в демократичному суспільстві, як і саме право на справедливий судовий розгляд, з якого воно випливає (див. рішення у справі Ейрі від 9 жовтня 1979 р. Серія А, т. 32, 12-13, п. 24). Як справедливо наголошували представники Комісії, у ст. 6 п. 3 (с) йдеться про «допомогу», а не про «призначення захисника». Саме призначення не забезпечує ефективної допомоги,

оскільки призначений адвокат може померти, серйозно захворіти, протягом тривалого часу бути позбавлений можливості діяти чи ухилитися від виконання своїх обов'язків. Влада, якщо вона повідомлена про становище, повинна або його замінити, або змусити виконувати свої обов'язки [11].

Цікавим є те, що у п. 34 вказаної справи зазначено, що інтереси правосуддя справді вимагали надання ефективної допомоги. Кваліфікований юрист міг би прояснити аргументацію, додатково представлену паном Артіко, і зокрема наголосити на ключовому питанні про встановлені законом терміни давності. Лише юрист міг би заперечити державному обвинуваченню, переконавши Касаційний суд провести публічне слухання, де поряд з іншими питаннями було б ретельно обговорено проблему давності [11]. Тобто ЄСПЛ поставив питання саме необхідності наявності кваліфікованого юриста, а не виключно адвоката.

Частина 3 статті 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає, що кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується: а) забезпечити всякій особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні; б) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту; с) забезпечити застосування компетентними властями засобів правового захисту, коли вони надаються. Частина 3 ст. 14 зазначеного Пакту передбачає, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності: б) мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним самим ним захисником; д) бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередни-

цтвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника [12; 13].

Представляє інтерес п. 3.2. додатку до Рекомендацій Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів, відповідно до якого доступна допомога потерпілим має включати надання медичних послуг, матеріальної та психологічної підтримки, а також соціальної допомоги та консультацій. Ці послуги мають надаватися безкоштовно, принаймні безпосередньо після злочину. Пункт 4.2. вказаного додатку передбачає, що поліція та інші органи кримінального правосуддя мають визначати потреби потерпілих з метою надання їм відповідної інформації, захисту та підтримки. Пункт 6.4. передбачає, що при інформуванні органів охорони правопорядку або кримінального правосуддя про вчинений злочин інформація, яка надається потерпілому, має, крім того, включати принаймні інформацію про спосіб і умови отримання потерпілим відповідного захисту, наявність та, де це потрібно, вартість правових консультацій, безплатної правової допомоги або іншої консультативної допомоги [14].

Також представляє інтерес викладена позиція в Рекомендації № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу, відповідно до якої цілі систем кримінального правосуддя традиційно формувалися з точки зору норм, які передусім стосуються відносин між державою і правопорушником. Необхідно враховувати, що внаслідок цього функціонування такої системи може ускладнювати, а не полегшувати проблеми потерпілого, що слід приділяти більше уваги потребам потерпілого на всіх етапах кримінального процесу [15].

Д.В. Гончар зазначив, що вироблені ЄСПЛ міжнародні стандарти, безумовно, значущі для правової системи України. По-перше,

у зв'язку з тим, що виходячи з тлумачення правової допомоги Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а саме з огляду на зміст права на доступ до суду, держава зобов'язана забезпечити механізм реалізації права на отримання кваліфікованої правової допомоги (у тому числі безоплатної). По-друге, даний механізм повинен сприяти досягненню цілей його імплементації в національну правову систему, що передбачає визначення суб'єктів, які надаватимуть безоплатну правову допомогу, забезпечення належного моніторингу та фінансування їх діяльності. По-третє, обмеження на отримання безоплатної правової допомоги (за суб'єктами, за предметом, за стадіями розгляду справи тощо) повинні співвідноситися з тими стандартами, які вироблені на міжнародному рівні [16, с. 38].

При цьому треба зазначити, що до юридичних гарантій прав і свобод людини і громадянина належать правові процедури їх реалізації, право знати свої права і обов'язки, право на юридичну допомогу, в тому числі на безкоштовну, на судовий захист на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових та службових осіб [17, с. 457]. Таким чином, можна стверджувати, що юрист (адвокат, захисник, представник) виконує важливу соціальну функцію із забезпечення юридичних гарантій прав і свобод людини і громадянина, сам є певною мірою гарантом забезпечення вказаних гарантій.

Представляє інтерес Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, у якій зазначено, що для полегшення доступу до правосуддя бажано спростити судові документи. Пунктом 13 пропонується приділити особливу увагу питанню гонорарів адвокатів у тій мірі, в якій такі гонорари стають перешкодою доступу до правосуддя. Необхідно забезпечити існування певних форм контролю над розмірами таких гонорарів [18].

Виходячи зі змісту вказаних Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи, фактично

визнано проблему доступу до правосуддя по причині розміру гонорарів, і хоча про це не сказано прямо, то мається на увазі – завищених розмірів гонорарів, що впливає на можливості залучити адвокатів. Відповідно, вказано проблема повинна вирішуватися шляхом усунення проблеми монополізації адвокатури та надання можливості залучення інших фахівців у галузі права для виконання функцій захисту та представництва. Фактично вказана резолюція зобов'язує створювати нові ефективні засоби правового захисту, щоб уникнути розгляду аналогічних справ у суді, що повинно стимулювати внесення необхідних змін та доповнень в частині розширення можливості захисту (отримання правової допомоги) учасників кримінального провадження.

Висновки. Чинне міжнародне законодавство, яке стосується участі захисника, почало формуватися з позиції необхідності забезпечення всіх можливостей для захисту особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, але іншим учасникам кримінального провадження не приділялося такої уваги.

Рекомендовано для України покращити доступ до правосуддя шляхом запровадження системи безоплатної правової допомоги у відповідності до стандартів Ради Європи та практики ЄСПЛ. У нашому розумінні мова йде про всі категорії учасників провадження.

Стосовно затриманого, обвинуваченого формуються такі позиції: гарантування всім затриманим швидкого та регулярного доступу до захисника за їхнім вибором, надання часу і можливості, необхідних для підготовки свого захисту; право використовувати юридичну допомогу захисника; за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; забезпечення можливості отримати ефективну допомогу захисника з самого початку провадження, його наявність в період тримання особи під вартою у поліції; доступ до захисника має надаватися з першого допиту підозрюваного; забезпечення доступу до захисника на ранніх етапах є процесуальною гарантією права не свідчити проти себе

та основною гарантією недопущення поганого поводження.

Необхідно у кримінальному провадженні гарантувати не теоретичні чи ілюзорні права, а їхні практичне та ефективне здійснення, це особливо справедливо щодо права на захист. Йдеться про «допомогу», а не про «призначення захисника». Саме призначення не забезпечує ефективної допомоги, оскільки призначений адвокат може померти, серйозно захворіти, протягом тривалого часу бути позбавлений можливості діяти чи ухилитися від виконання своїх обов'язків. Влада, якщо вона повідомлена про становище, повинна або його замінити, або змусити виконувати свої обов'язки.

Позитивна тенденція намагання у наданні допомоги, крім затриманих обвинувачених, також іншим учасникам проваджень, а саме рекомендація поширення надання безоплатної правової або інших форм допомоги на всі судові інстанції (цивільні, кримінальні, господарські, адміністративні, соціальні, тощо) та на всі змагальні або незмагальні процеси незалежно від того, в якій якості виступають відповідні особи. Рекомендовано забезпечити право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, яке встановлюється компетентними органами держави, необхідність доступу всіх людей до юридичних послуг, які надаються незалежними професійними юристами.

Система кримінального правосуддя традиційно формувалася з точки зору норм, які передусім стосуються відносин між державою і правопорушником. Внаслідок цього функціонування такої системи може ускладнювати, а не полегшувати проблеми потерпілого, слід приділяти більше уваги потребам потерпілого на всіх етапах кримінального процесу

Доступна допомога потерпілим має включати надання консультацій, які мають надаватися безкоштовно, принаймні безпосередньо після злочину. Поліція та інші органи кримінального правосуддя мають визначати потреби потерпілих з метою надання їм відповідної інформації, у тому числі про спосіб і умови

отримання потерпілим відповідного захисту, наявність та, де це потрібно, вартість правових консультацій, безоплатної правової допомоги або іншої консультативної допомоги.

Має місце проблема доступу до правосуддя по причині розміру гонорарів, що впливає на

можливості залучити адвокатів. Відповідно, вказана проблема повинна вирішуватися шляхом усунення проблеми монополізації адвокатури та надання можливості залучення інших фахівців у галузі права для виконання функцій захисту та представництва.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 16.10.2023).
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#top> (дата звернення: 16.10.2023).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція від 04 лист. 1950 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 16.10.2023).
4. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 16.10.2023).
5. Салдуз проти Туреччини : постанова Європейського Суду з прав людини від 27 лист. 2008 р. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/CASE%20OF%20SALDUZ%20v.%20TURKEY%20-%20\[Russian%20Translation\]%20legal%20summary%20by%20the%20COE_ECHR.pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/CASE%20OF%20SALDUZ%20v.%20TURKEY%20-%20[Russian%20Translation]%20legal%20summary%20by%20the%20COE_ECHR.pdf) (дата звернення: 16.10.2023).
6. Рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення : ухв. 8 січ. 1993 року. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) (дата звернення: 16.10.2023).
7. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною : резолюція 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовт. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_611.#Text (дата звернення: 16.10.2023).
8. Кромбах проти Франції : постанова Європейського Суду з прав людини від 13 лют. 2001 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=348> (дата звернення: 16.10.2023).
9. Лучанінова проти України» (Заява № 16347/02) : постанова Європейського Суду з прав людини від 09 черв. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text (дата звернення: 16.10.2023).
10. Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04) : постанова Європейського Суду з прав людини від 21 квіт. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#top (дата звернення: 16.10.2023).
11. Артїко проти Італії: рішення ЄСПЛ від 04 бер. 2013 р. URL: <https://precedent.in.ua/2016/02/25/artuko-protuv-italyu/> (дата звернення: 16.10.2023).
12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний пакт від 16 груд. 1966 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 16.10.2023).
13. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовт. 1973 р. № 2148. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2148-08> (дата звернення: 16.10.2023).
14. Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів : ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи 14 черв. 2006 року. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) (дата звернення: 16.10.2023).
15. Рекомендація № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу : ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи 28 черв. 1985 р. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) (дата звернення: 16.10.2023).
16. Гончар Д.В. Міжнародні стандарти надання безоплатної правової допомоги та їх вплив на національний правопорядок. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 37–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2017_1_9 (дата звернення: 16.10.2023).

17. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2010. 584 с.

18. Рекомендація № R(81)7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя : ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи 14 трав. 1981 р. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) (дата звернення: 16.10.2023).

References:

1. Zahalna deklaratsii prav liudyny, pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrud. 1948 r. [The Universal Declaration of Human Rights, adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly, dated December 10, 1948]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian]

2. Verkhovna Rada of Ukraine (VRU). (2006). Pro vykonannya rishen ta zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny : Zakon Ukrainy vid 23 liut. 2006 r. № 3477-IV [Law of Ukraine: On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights, dated February 23, 2006 No. 3477-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#top> [in Ukrainian]

3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : Konventsiiia vid 04 lyst. 1950 r [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950]. Retrieved from: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennia: 16.10.2023) [in Ukrainian]

4. Verkhovna Rada of Ukraine (VRU). (1997). Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii : Zakon Ukrainy vid 17 lyp. 1997 r. № 475/97-VR [Law of Ukraine: On the ratification of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols No. 2, 4, 7 and 11 to the Convention, dated July 17, 1997 No. 475/97-VR]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian]

5. Salduz proty Turechchyny : postanova Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 27 lyst. 2008 r. [Salduz vs. Turkey: decision of the European Court of Human Rights, dated November 27, 2008]. Retrieved from: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/CASE%20OF%20SALDUZ%20v.%20TURKEY%20-%20\[Russian%20Translation\]%20legal%20summary%20by%20the%20COE_ECHR.pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/CASE%20OF%20SALDUZ%20v.%20TURKEY%20-%20[Russian%20Translation]%20legal%20summary%20by%20the%20COE_ECHR.pdf) [in Ukrainian]

6. Rekomendatsiia № R (93) 1 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam pro efektyvnyi dostup do zakonu i pravosuddia dlia naibidnishykh verstv naselennia : ukhv. 8 sich. 1993 roku [Recommendation No. R (93) 1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on effective access to law and justice for the poorest sections of the population, dated January 8, 1993]. Retrieved from: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) [in Ukrainian]

7. Pro vykonannya obov'iazkiv ta zobov'iazan Ukrainoiu : rezoliutsiia 1466 (2005) Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy vid 5 zhovt. 2005 r. [On the fulfillment of duties and obligations by Ukraine: resolution 1466 (2005) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, dated October 5, 2005]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_611.#Text [in Ukrainian]

8. Krombakh proty Frantsii : postanova Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 13 liut. 2001 r. [Krombach vs. France: decision of the European Court of Human Rights, dated February 13, 2001]. Retrieved from: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=348> [in Ukrainian]

9. Luchaninova proty Ukrainy» (Zaiava № 16347/02) : postanova Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 09 cherv. 2011 r. [Luchaninova vs. Ukraine (Application No. 16347/02): decision of the European Court of Human Rights, dated June 9, 2011]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text [in Ukrainian]

10. Nechiporuk i Yonkalo proty Ukrainy» (Zaiava № 42310/04) : postanova Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 21 kvit. 2011 r. [Nechiporuk and Yonkalo vs. Ukraine (Application No. 42310/04): the decision of the European Court of Human Rights, dated April 21, 2011]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#top [in Ukrainian]

11. Artiko proty Italii: rishennia YeSPL vid 04 ber. 2013 r. [Artiko vs. Italy: decision of the ECtHR, dated March 4, 2013]. Retrieved from: <https://precedent.in.ua/2016/02/25/artiko-protyv-italiy/> [in Ukrainian]

12. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava : mizhnarodnyi pakt vid 16 hrud. 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights: International Covenant of December 16, 1966]. Retrieved from: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian]

13. Pro ratyfikatsiiu Mizhnarodnoho paktu pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava ta Mizhnarodnoho paktu pro hromadianski i politychni prava : Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 19 zhovt.

1973 r. № 2148. [On the ratification of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights: Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, dated October 19, 1973. No. 2148]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2148-08> [in Ukrainian]

14. Rekomendatsiia Rec (2006) 8 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo dopomohy poterpilym vid zlochyniv : ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy 14 cherv. 2006 roku [Recommendation Rec (2006) 8 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on assistance to victims of crimes: adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on June 14, 2006]. Retrieved from: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B-9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B-9C2257D8700495F8B) [in Ukrainian]

15. Rekomendatsiia № R (85) 11 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo polozhennia poterpiloho v ramkakh kryminalnoho prava i kryminalnoho protsesu : ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy 28 cherv. 1985 r. [Recommendation No. R (85) 11 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding the position of the victim in criminal law and criminal proceedings: adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on June 28, 1985]. Retrieved from: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) [in Ukrainian]

16. Honchar, D.V. (2017). Mizhnarodni standarty nadання bezoplatnoi pravovoi dopomohy ta yikh vplyv na natsionalnyi pravoporiadok [International standards for providing free legal aid and their impact on the national legal order]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, No. 1. p. 37–39. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2017_1_9 [in Ukrainian]

17. Zahalna teoriia derzhavy i prava (2010). [The general theory of the state and law]. (Tsvika, M.V., Petryshyn, O.V. Eds.). Kharkiv: Pravo. 584 p. [in Ukrainian]

18. Rekomendatsiia № R (81) 7 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo zakhodiv, shcho polehshuiut dostup do pravosuddia : ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy 14 trav. 1981 r. [Recommendation No. R (81) 7 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on measures facilitating access to justice: adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on May 14, 1981]. Retrieved from: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7442A47EB0B374B-9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7442A47EB0B374B-9C2257D8700495F8B) [in Ukrainian]

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351.745

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-7>

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ОФІЦЕРА ГРОМАДИ

Вітвицька Наталія Володимирівна,
старший лейтенант поліції,
ад'юнкт кафедри поліцейського права,
Національна академія внутрішніх справ,
площа Солом'янська, 1, Київ, 03035, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5609-0955>

Анотація. Поліцейський офіцер є повноправним представником своєї громади (який бере на себе частину фінансування його роботи) та безпосередньо звітує не тільки перед своїм керівництвом, а також й перед своєю громадою.

Поліцейські виконують покладені на них обов'язки відповідно до Конституції України та також інших чинних Законів України. Інститут юридичної відповідальності поліцейського офіцера громади не даремно є невід'ємним складовим елементом правового статусу такого службовця, оскільки неухильне дотримання, зміцнення державної, службової дисципліни і законності під час виконання посадових обов'язків є одним із найважливіших завдань працівників органів внутрішніх справ.

Особливістю правопорушень, що вчиняються офіцером поліції, є наявність підвищеної небезпеки, оскільки при цьому безпосередньо зачіпаються інтереси держави, правопорядок, також права та свободи громадян, а отже, мають супроводжуватися підвищеною мірою юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність суб'єктів, які забезпечують кадровий потенціал поліцейських офіцерів громади, є складним і важливим аспектом правового регулювання. Цей особливий правовий статус виникає в момент прийому на службу працівників і є спрямованим на забезпечення виконання ними службових та трудових обов'язків, а також дотримання встановлених правових обмежень.

Відповідальність суб'єктів є необхідним елементом системи регулювання діяльності правоохоронців. Вона інтегрує всі інші аспекти правового статусу цих працівників і встановлює наявність можливих порушень у процесі виконання ними службових обов'язків.

Поліцейський офіцер громади, так само як і інший працівник правоохоронного органу, може бути притягнутий до різних видів юридичної відповідальності, включаючи кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність. Проте важливо враховувати, що є особливості щодо застосування адміністративних стягнень у відношенні поліцейських офіцерів громади, які передбачені чинним законодавством. Наприклад, деякі види адміністративних санкцій, такі як громадські роботи, виправні роботи та адміністративний арешт, можуть бути заборонені щодо них.

Цей особливий підхід до юридичної відповідальності поліцейських офіцерів відображає важливість забезпечення відповідального та ефективного виконання ними своїх обов'язків у сфері збереження правопорядку та безпеки громади.

Ключові слова: поліцейський офіцер громади, поліцейський, відповідальність, юридична відповідальність, громада, офіцер громади, територіальна громада.

Vitvitska Nataliia. Legal responsibility of the community police officer

Abstract. A police officer is a full-fledged representative of his community (which takes over part of the funding of his work), and reports directly not only to his superiors, but also to his community.

Police officers perform the rights and duties assigned to them in accordance with the Constitution of Ukraine and other current laws of Ukraine. It is not for nothing that the institution of legal responsibility of a community police officer is an integral component of the legal status of such an officer, since strict observance and strengthening of

state, official discipline and legality during the performance of official duties is one of the most important tasks of internal affairs officers.

The peculiarity of offenses committed by a police officer is the presence of increased danger, since the interests of the state, law and order, as well as the rights and freedoms of citizens are directly affected, and therefore should be accompanied by an increased degree of legal responsibility.

The legal responsibility of entities that provide personnel potential of community police officers is a complex and important aspect of legal regulation. This special legal status arises at the time of hiring employees and is aimed at ensuring that they fulfill their official and labor duties, as well as comply with established legal restrictions.

The responsibility of subjects is a necessary element of the system of regulation of law enforcement activities. It integrates all other aspects of the legal status of these employees and establishes the presence of possible violations in the process of performing their official duties.

A community police officer, like any other law enforcement officer, may be subject to various types of legal liability, including criminal, administrative, civil and disciplinary liability. However, it is important to take into account that there are specifics regarding the application of administrative sanctions in relation to community police officers, which are provided for by the current legislation. For example, some types of administrative sanctions, such as community service, correctional work and administrative arrest, may be prohibited in relation to them.

This particular approach to the legal responsibility of police officers reflects the importance of ensuring that they perform their duties responsibly and effectively in the area of maintaining law and order and community safety.

Key words: community police officer, police officer, responsibility, legal responsibility, community, community officer, territorial community.

Вступ. Тема юридичної відповідальності поліцейського офіцера громади знаходиться на початковій стадії дослідження серед науковців і пов'язано це з тим, що дана тематика є досить новітньою і знаходиться на стадії становлення.

Поліцейський офіцер громади, як і кожен представник правоохоронного органу, зобов'язаний дотримуватися високих стандартів юридичної дисципліни та етики. У рамках законодавства України, зокрема в частині 1 статті 19 Закону про Національну поліцію, передбачено можливість притягнення поліцейського до різних видів юридичної відповідальності, включаючи адміністративну, дисциплінарну, кримінальну, цивільно-правову та матеріальну.

Зокрема, відповідно до частини 2 статті 28 цього Закону, наголошується на тому, що поліцейського може бути притягнуто особисто до відповідальності, і ця відповідальність може стосуватися дисциплінарного, адміністративного та кримінального характеру за будь-які дії, що призводять до порушень прав і свобод людини, особливо в контексті обробки інформації.

Ця система юридичної відповідальності має на меті забезпечити високий рівень професійності та відповідальності поліцейських, а також захист прав і свобод громадян. Усі

ці заходи спрямовані на збереження законності та довіри громадян до правоохоронних органів.

Незважаючи на новітність напрямку дослідження, все ж знайшлися науковці, котрі вивчали питання юридичної відповідальності поліцейського офіцера громади, зокрема Н.В. Медведенко, О.А. Падалка та інші.

Матеріал та методи. Під час написання статі було використано ряд загально-наукових методів дослідження, а саме: аналіз, синтез, зіставлення, порівняння. Даний підхід дозволяє здійснити всебічний комплексний аналіз предмета дослідження

Результати. Адміністративна відповідальність поліцейського офіцера громади є важливим аспектом його службової діяльності. Вона включає в себе можливість застосування адміністративних санкцій у відношенні цього працівника поліції у випадках, коли він порушує свої службові обов'язки і вчиняє дії, які за законом вважаються адміністративними правопорушеннями.

Для того щоб притягнути поліцейського до адміністративної відповідальності, декілька важливих підстав мають бути наявні: правові, фактичні та процедурні підстави.

Правова підстава передбачає існування конкретних правових норм, які визначають певні дії як адміністративні правопорушення і

встановлюють санкції за їх вчинення. Іншими словами, повинні існувати правила, які поліцейський порушив.

Фактична підстава являє собою конкретні дії поліцейського, які порушують встановлені законодавством норми та завдають шкоду суспільним відносинам, охороняються адміністративно-правовими актами. Іншими словами, має бути доказ, що поліцейський справді вчинив адміністративне правопорушення.

Процедурна підстава означає наявність процедур, встановлених законом, які визначають порядок притягнення правопорушника до відповідальності шляхом накладення одного з визначених законом адміністративних стягнень за конкретне адміністративне правопорушення.

Адміністративна відповідальність поліцейського має значний соціальний важливість, оскільки вона спрямована на забезпечення дисципліни та відповідальності в правоохоронних органах. Важливо відзначити, що всі ці підстави мають бути наявними для того, щоб притягнути поліцейського до адміністративної відповідальності, і це повинно відбуватися відповідно до встановленого законом порядку.

Законодавство України чітко регулює адміністративну відповідальність поліцейських, враховуючи специфіку їхньої роботи та службового статусу, і це сприяє забезпеченню законності та довіри до правоохоронних органів в країні [1].

Як бачимо, вищевказана норма визначає перелік адміністративних проступків, за вчинення яких поліцейського офіцера громади може бути притягнуто до адміністративної відповідальності, згідно з правилами вищевказаного Кодексу. Так, на загальних підставах поліцейський нестиме адміністративне стягнення особисто за статтями: 42, 85, 140, 1724–1729, 182, 1841, 1856, 1858, 1955, 2122 та 2125 КУпАП.

У випадку порушення поліцейським офіцером громади митних правил та вчинення правопорушень, передбачених главою 68 Митного кодексу України, питання щодо адміністративної відповідальності регулюються вищевказаним Кодексом [3].

Адміністративна відповідальність для поліцейського офіцера громади, як і для всіх працівників поліції загалом, має свої особливості. Чинне законодавство встановлює обмеження на використання деяких видів адміністративних стягнень, таких як громадські роботи, виправні роботи і адміністративний арешт, у відношенні цих суб'єктів.

Така норма є логічною та доцільною, оскільки застосування цих видів стягнень до поліцейського офіцера, який переважно працює віддалено від обласних або районних центрів у селах чи селищах, могло б суттєво ускладнити його можливість виконувати свої службові обов'язки та негативно вплинуло б на якість надання поліцейських послуг громаді.

Дисциплінарна відповідальність є однією з найпоширеніших форм юридичної відповідальності, до якої часто притягуються працівники поліції. Це може пояснюватися тим, що процедура накладення дисциплінарного стягнення є спрощеною порівняно з іншими видами відповідальності, і вона регулюється внутрішніми правилами та нормами поліцейського підрозділу.

Застосування дисциплінарної відповідальності передбачає проведення дисциплінарного провадження, яке є регламентованою правовою процедурою, спрямованою на встановлення підстав та прийняття рішень щодо застосування дисциплінарних заходів впливу до поліцейських. Дисциплінарне провадження передбачає детальну обізнаність та оперативність уповноважених осіб, які ухвалюють рішення щодо застосування цих заходів.

Усі ці аспекти відображають важливість забезпечення дисципліни та відповідальності серед поліцейських та сприяють зміцненню довіри громадян до правоохоронних органів. Важливою є також внутрішня система контролю і відповідальності в поліції для забезпечення законності та ефективності їхньої роботи [2, с. 910].

Питання дисциплінарної відповідальності поліцейського офіцера громади включає ряд особливостей, які визначає О.А. Падалка:

1. Дисциплінарна відповідальність поліцейських регламентується окремими нормами, які встановлені спеціальними нормативно-правовими актами. Це свідчить про унікальний характер цієї відповідальності та її специфіку у сфері правоохоронної діяльності.

2. Поліцейські можуть бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності за порушення не лише правових норм, але й морально-етичних правил поведінки. Це вказує на важливість збереження високих стандартів поведінки та етики серед службовців поліції.

3. Оскільки функції поліцейських включають в себе різноманітні обов'язки та завдання, заходи дисциплінарного впливу повинні бути специфічними та відповідати характеру цих обов'язків. Це допомагає забезпечити ефективний контроль і дисципліну в поліції.

4. Правові норми, які визначають порушення, що призводять до дисциплінарної відповідальності поліцейських, містяться не лише в основних законах, але й у додаткових нормативних актах. Це забезпечує чіткість та конкретність щодо правил і обов'язків поліцейських.

Зазначені особливості демонструють важливість дисципліни та відповідальності в діяльності поліції і підкреслюють необхідність високих стандартів поведінки та дотримання норм, які регулюють їх службову діяльність [50, с. 83].

Порядок накладення дисциплінарних стягнень на поліцейського офіцера громади, а також види і строки застосування цієї юридичної відповідальності визначені в Дисциплінарному статуті Національної поліції України, який був схвалений Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15 березня 2018 року, № 2337-VIII.

Основним критерієм для притягнення поліцейського офіцера громади до дисциплінарної відповідальності є вчинення дисциплінарного проступку, який визначається статтею 12 Дисциплінарного статуту. До дисциплінарних проступків відносяться протиправні, винні дії або бездіяльність поліцейського, які включа-

ють в себе порушення службової дисципліни, невиконання або неналежне виконання службових обов'язків, виходження за межі своїх повноважень, порушення обмежень і заборон, встановлених законодавством для поліцейських, а також вчинення дій, що можуть підірвати авторитет поліції.

Дисциплінарна відповідальність є важливим інструментом для забезпечення дисципліни та відповідальності серед поліцейських, а також зміцнення авторитету поліції в очах громадян. Інший ключовий аспект цього процесу – це дотримання чіткості і законності в накладенні дисциплінарних стягнень.

Специфіка Дисциплінарного статуту виявляється і в тому, що частина 5 статті 5 цього Закону зазначає, що відповідальність, передбачену цим Статутом, належить і тим випадкам, коли поліцейський виконує злочинний або очевидно незаконний наказ, а також у випадках невиконання законного наказу. Результатом дисциплінарного провадження, порушеного за фактом вчинення офіцером поліції дисциплінарного проступку, після проведення службового розслідування є накладення на останнього дисциплінарного стягнення у вигляді:

- 1) зауваження;
- 2) догани;
- 3) суворої догани;
- 4) попередження про неповну службову відповідність;
- 5) пониження у спеціальному званні на один ступінь;
- 6) звільнення з посади;
- 7) звільнення із служби в поліції.

Вчинення поліцейськими суспільно небезпечного винного діяння, яке можна кваліфікувати як злочин, дійсно є серйозною проблемою і може значно підірвати довіру та повагу суспільства до поліції. Злочини, вчинені поліцейськими в ході виконання службових обов'язків, мають особливий важіль відповідальності, оскільки вони порушують довіру, яка важлива для правоохоронних органів та держави загалом.

Кримінальний кодекс України визначає два злочини, які можуть бути вчинені поліцей-

ськими, а саме перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365) та провокація підкупу (ч. 2 ст. 370). Ці статті передбачають відповідальність за порушення закону під час виконання службових обов'язків і можуть мати серйозні наслідки для працівника поліції.

Крім цього, поліцейський офіцер громади, як службова особа, підпадає під норми Закону України «Про запобігання корупції», що регулює питання протидії корупції в сфері державної служби. Це важливий аспект, оскільки запобігання корупції є однією з ключових завдань в сфері правоохоронних органів.

Отже, злочини та порушення, вчинені поліцейськими, підкреслюють необхідність дотримання закону та високих стандартів професійної поведінки в правоохоронних органах для збереження довіри суспільства [5].

Так, поліцейський офіцер громади може бути притягнутий до кримінальної відповідальності у випадку скоєння корупційних злочинів, які передбачені в Кримінальному кодексі України. Серйозні корупційні злочини, такі як декларування недостовірної інформації, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, незаконне збагачення та зловживання впливом, можуть призвести до притягнення особи до кримінальної відповідальності. Це важливий аспект в боротьбі з корупцією в правоохоронних органах та забезпеченні законності та довіри громадськості.

Цивільно-правова відповідальність поліцейського офіцера громади включає в себе позбавлення такої службової особи певних матеріальних благ через вчинення нею протиправних дій, які заподіяли фізичним або юридичним особам майнову шкоду. Закон передбачає право особи на відшкодування майнової та моральної шкоди, яку завдано рішеннями, діями чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, а також поліцейськими в ході виконання своїх обов'язків. Ця норма спрямована на захист прав громадян та відшкодування їм завданої шкоди внаслідок неправомірних дій поліцейських.

Цивільно-правова відповідальність грає важливу роль у забезпеченні справедливості та компенсації завданої шкоди тим, хто її зазнав, і сприяє збереженню законності та високих стандартів у роботі поліції.

Крім того, 03 жовтня 2019 року Верховна Рада України прийняла Закон № 160-IX «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі». Норми цього закону встановлюють підстави та процедуру притягнення до матеріальної відповідальності як військовослужбовців, так і поліцейських за шкоду, завдану державному майну та грошовим коштам під час виконання службових обов'язків (стаття 2 Закону).

Цей Закон набув чинності з 31 жовтня 2019 року, що є наступним днем після його опублікування. Згідно з пунктом 4 частини 1 статті 1 вищезгаданого Закону, матеріальна відповідальність поліцейських полягає в обов'язку відшкодувати повністю або частково лише пряму дійсну шкоду, завдану з їхньої вини під час виконання службових обов'язків. Додатково, може бути нарахована санкція в формі стягнення доходів в державний бюджет в разі вчинення протиправних дій, коли передбачено підвищену матеріальну відповідальність.

Важливо враховувати, що шкода, завдана під час виконання службових обов'язків поліцейськими, відшкодовується державою. Проте, якщо поліцейський вчинив адміністративне чи кримінальне правопорушення поза робочим часом, відповідальність за завдану шкоду покладається на нього особисто. При цьому, навіть після відшкодування збитків потерпілому, держава може звертатися до винного працівника з вимогою повернути виплачену компенсацію через протиправну діяльність, завдяки якій ці збитки виникли.

Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 1191 ЦК України держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою внаслідок незаконно прийнятих рішень, дій чи бездіяльності, має право зворотної вимоги до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування (крім відшкодування виплат, пов'язаних

із трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди). Збитки, заподіяні незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю при здійсненні поліцейським офіцером громади своїх повноважень, відшкодовується державою незалежно від вини поліцейського.

Даний висновок вбачається з положення ст. 1174 ЦК України, згідно з яким, шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади, відшкодовується державою незалежно від вини цієї особи. Встановлення юридичної відповідальності за порушення поліцейським офіцером громади своїх служ-

бових обов'язків є необхідною передумовою забезпечення прав та обов'язків людини в процесі реалізації правового статусу даного службовця.

Висновки. Отже, поліцейський офіцер громади може бути притягнутий до всіх видів юридичної відповідальності: адміністративної, кримінальної, цивільно-правової, дисциплінарної. Проте є і певні особливості, наприклад, однією з особливостей адміністративної відповідальності поліцейського офіцера громади є те, що забороняється застосовувати адміністративні стягнення у вигляді громадських робіт, виправних робіт та адміністративного арешту.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративне правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 14.10.2023).
2. Медведенко Н.В. Правові та організаційні засади дисциплінарного провадження в органах Національної поліції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 23 с.
3. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 14.10.2023).
4. Падалка О.А. Юридична відповідальність Національної поліції України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2016. № 20. С. 81–84.
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 14.10.2023).
6. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України № 160-IX від 03 жовтня 2019 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/160-20> (дата звернення: 14.10.2023).

References:

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvne pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offences]. (1984, December 07). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Medvedenko, N. V. (2018) Pravovi ta orhanizatsiini zasady dystsyplinarnoho provadzhennia v orhanakh Natsionalnoi politsii Ukrainy [Legal and organizational principles of disciplinary proceedings in the bodies of the National Police of Ukraine]. Extended abstract of Doctor's thesis. Odesa: [in Ukrainian].
3. Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]. (2012, March 13). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
4. Padalka, O. A. (2016) Yurydychna vidpovidalnist Natsionalnoi politsii Ukrainy. [Legal responsibility of the National Police of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya «Yurysprudentsiia» – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series "Jurisprudence"*. 20, 81–84. [in Ukrainian].
5. Pro zapobihannia koruptsii [On prevention of corruption]. (2014, October 14) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
6. Pro materialnu vidpovidalnist viiskovosluzhbovtsiv ta pryryvnianykh do nykh osib za shkodou, zavdanu derzhavi [On the financial responsibility of military personnel and persons equated to them for damage caused to the state]. (2019, October 3) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

УДК 342.91/95(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-8>

ПРОЦЕСУАЛЬНА ЕКОНОМІЯ ЯК ПРИНЦИП АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Єсімов Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9327-0071>

Боровікова Віталіна Станіславівна,

науковий співробітник відділу організації наукової роботи,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4401-4562>

***Анотація.** У статті з позиції сучасної теорії держави і права та адміністративного права на основі чинного законодавства розглянуто теоретично-прикладні аспекти процесуальної економії як принципу адміністративного судочинства в умовах адаптації законодавства до вимог європейського правового простору. Актуальність теми зумовлена тим, що дослідження процесуальної економії є складною проблемою процесуальної теорії, що полягає у перегляді основ адміністративного судочинства, вибудовуванні збалансованої системи принципів, приведенні правозастосовчої практики у відповідність до такої системи в умовах зміни теоретичних уявлень. Мета статті – визначення процесуальної економії як принципу адміністративного судочинства. Для реалізації мети застосовано діалектичні методи дослідження правових явищ щодо вирішення завдань, спрямованих на обґрунтування вихідних посылок і визначення ієрархії пріоритетів і цінностей у процесі дослідження процесуальної економії. На основі проведеного дослідження обґрунтовано низку теоретичних положень, у яких отримали комплексне висвітлення правова природа, ознаки та зміст принципу процесуальної економії в адміністративному процесуальному праві. Здійснено сутнісно-змістовий аналіз поняття процесуальної економії в адміністративному судочинстві. Обґрунтовано, що реалізація принципу процесуальної економії можлива лише у взаємодії з іншими принципами адміністративного судочинства у контексті оптимізації правових засобів реалізації принципу процесуальної економії. Зроблено висновок щодо доцільності законодавчого закріплення принципу процесуальної економії у кодифікованому джерелі адміністративного судочинства та запропоновано відповідні зміни. У подальших дослідженнях доцільно приділити увагу інформатизації адміністративного судочинства як засобу реалізації принципу процесуальної економії.*

***Ключові слова:** адміністративний процес, принципи права, правові засоби, система, оптимізація, процесуальний режим.*

Yesimov Serhii, Borovikova Vitalina. Procedural economy as a principle of administrative justice

***Abstract.** In the article, from the standpoint of modern theory of the state and law and administrative law theoretical and applied aspects of procedural economy as a principle of administrative justice in the context of adaptation of legislation to the requirements of the European legal space considered based on current legislation. The relevance of the topic determined by the fact that the study of procedural economy is a complex problem of procedural theory, which consists in revising the foundations of administrative justice, building a balanced system of principles, bringing law enforcement practice into compliance with this system in the conditions of changing theoretical ideas. The purpose of the article is to define procedural economy as a principle of administrative proceedings. To realize the goal, dialectical methods of researching legal phenomena applied to solve tasks aimed at substantiating the initial premises and determining the hierarchy of priorities and values in the process of researching procedural economy. Based on the conducted research, a number of theoretical provisions substantiated, in which the legal nature, signs and content of the principle of procedural economy in administrative procedural rights were comprehensively covered. A substantial and meaningful analysis of the concept of procedural economy in administrative proceedings carried out. It substantiated that the implementation of the principle of procedural economy is possible only in interaction with other principles of administrative justice in the context of optimization of legal means of implementing the principle of procedural economy. A conclusion was*

made regarding the expediency of legislatively enshrining the principle of procedural economy in the codified source of administrative proceedings, and appropriate changes were proposed. In further studies, it is advisable to pay attention to the informatization of administrative proceedings as a means of implementing the principle of procedural economy.

Key words: *administrative process, principles of law, legal means, system, optimization, procedural regime.*

Вступ. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки зазначає, що вдосконалення системи правосуддя сприятиме утвердженню правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення – справедливого їх відновлення у розумні строки [1].

Реформування процесуального законодавства, яке проводиться у країні протягом останнього десятиліття, спрямоване на модернізацію адміністративного судочинства з метою досягнення максимальної результативності. На думку вчених, практиків, представників різних гілок влади, мірилами результативності мають стати прискорення судочинства, мінімізація втрат часу та фінансових ресурсів суду та сторін у справі, якість розгляду справ.

Аналіз застосування процесуального законодавства показує, що є недоліки забезпечення ефективного адміністративного судочинства. Підтвердженням можуть бути статистичні дані щодо звернення до вищих інстанцій для перегляду прийнятих судових актів. Правосуддя з адміністративних справ не сприймається суспільством як швидке, справедливе та якісне, здатне повною мірою захистити інтереси фізичних і юридичних осіб.

Стратегічна ціль 2 «Забезпечення справедливого правосуддя в Україні, що базується на верховенстві права, захисті прав і свобод людини, фізичних та юридичних осіб» напряму 2 «Верховенство права» Національної економічної стратегії на період до 2030 року вказує на низький рівень довіри суспільства до судової системи та відсутність гарантій дотримання судами встановлених строків розгляду справ [2].

Вищезазначені процеси мають в основі комплекс соціально-економічних, ментальних, ідеологічних, політичних та інших чин-

ників. Як один з основних, на наш погляд, доцільно назвати різноспрямовані тенденції оптимізації нормативного регулювання, що стосуються порядку здійснення окремих процедур та всього процесуального режиму розгляду адміністративних справ щодо спорів у публічній сфері між невладними і владними суб'єктами. Незважаючи на значущість проблеми процесуальної економії у розвитку та реалізації законодавства, що регламентує діяльність зі здійснення правосуддя, у процесуальній науці не вироблено єдиної думки про необхідність закріплення у Кодексі адміністративного судочинства України принципу процесуальної економії.

Невизначеність у питаннях меж здійснення цього принципу у практиці судів негативно відбивається на реалізації завдань одноманітного розуміння та застосування процесуального законодавства. Вимагають додаткового осмислення положення, які стосуються сутності, змісту, ознак, обов'язковості нормативного закріплення, межі дії, засобів реалізації принципу процесуальної економії адміністративного судочинства. Це має значення для розвитку процесуального законодавства, науки адміністративного права та правозастосовної практики.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, в яких знаходить реалізацію зумовлений правовою доктриною (Т. Коломоєць, В. Колпаков. Національна доктрина адміністративного судочинства [3]) та правовою політикою держави принцип процесуальної економії в адміністративному судочинстві.

Предмет дослідження утворюють нормативне регулювання принципу процесуальної економії в адміністративному судочинстві, правозастосовна практика, наукові праці з проблем теоретико-методологічного та практичного змісту. Метою дослідження є отримання нового наукового знання щодо змісту принципу процесуальної економії в адмі-

ністративному судочинстві, формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчої регламентації цього принципу. Завданням є дослідження основних теоретико-правових уявлень про природу та соціальне призначення процесуальної економії в адміністративному судочинстві, підходи до визначення змісту принципу процесуальної економії, що склалися в процесуальній науці.

Матеріали та методи. Для досягнення поставленої мети та вирішення дослідницьких завдань використовувалися філософські, загальнонаукові методи та принципи пізнання, спеціальні та приватні методи вивчення правової дійсності. Центральну ланку в методологічному апараті дослідження займає методологічний інструментарій загальної теорії систем, що базується на парадигмі загальної системності навколишнього світу. Вихідним методологічним положенням статті є системний підхід до дослідження принципів адміністративно-процесуального права, що передбачає його осмислення в контексті структурного та змістового аспектів у разі вирішення спорів, що виникають із адміністративних правовідносин у сфері публічного управління у процесі пізнання права.

Методологія дослідження будується на діалектичній платформі, яка передбачає використання адекватних методів. Діалектичний підхід дозволив співвідносити системні правові категорії принципів щодо основних засад побудови процесуальної частини адміністративного судочинства, розглядати підстави та прояви системності права адміністративного судочинства України та Європейського Союзу в їх єдності, взаємозв'язку та розвитку. У різних комбінаціях для вирішення конкретних завдань застосовувалися загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування та інші. Такі методи, як синергетичний, структурно-функціональний, інтегративний, дозволили комплексно та всебічно розглянути якісні характеристики підстав системності принципів адміністративного судочинства, вивчити системоутворюючу природу зазначених основ, виявити зовнішні та внутрішні властивості принципів

стосовно різних стадій організації розгляду та вирішення адміністративних справ. Синергетичний метод визначив вивчення принципів адміністративного судочинства як відкритої системи з наявними властивостями самоорганізації та саморозвитку.

У статті використовувалися порівняльно-правовий, формально-юридичний та інші методи, необхідні для осмислення властивостей та якостей досліджуваних елементів правової матерії, зіставлення окремих компонентів правової дійсності зі схожими процесуальними складниками адміністративного судочинства держав Європейського Союзу.

За основу було взято нормативістське праворозуміння, проте для дослідження системності принципів адміністративного судочинства залучалися знання та підходи до права, вироблені іншими концепціями праворозуміння, що збагачує ставлення до принципу процесуальної економії, дозволяє побачити межі розглянутої проблеми, врахувати сучасні тенденції розвитку адміністративного судочинства.

Огляд літератури. Різні аспекти основ адміністративного судочинства, окремі принципи чи їх система досліджувалися значною кількістю представників процесуальної науки, перелічити які у межах короткого бібліографічного опису видається неможливим. Для розкриття визначених завдань позначимо три напрями наукових досліджень, які послужили певними орієнтирами для вивчення проблем, що порушуються у статті: праці вчених, які зробили внесок у розробку системного підходу до дослідження принципів права; праці українських та зарубіжних учених-правознавців у галузі теорії та історії держави і права, філософії права, теорії адміністративного права; праці вчених, які присвятили дослідження розробці питань системності принципів права в адміністративному судочинстві.

Внесок у розвиток вчення про принцип процесуальної економії в адміністративному судочинстві зробили українські вчені. У дослідженнях Я. Берназюка розуміння вказаного принципу виражається в максимальній практичній орієнтованості досліджень на

межі здійснення прав в адміністративному процесі [4].

Є. Легеза, О. Шамара, В. Чалаван використовували міжгалузевий підхід до проблеми. Принцип процесуальної економії досліджувався як технологічний принцип адміністративного процесу, зумовлений внутрішньою інформаційно-юридичною природою [5].

Н. Писаренко досліджує принцип процесуальної економії у контексті принципу верховенства права в адміністративному судочинстві, елементи якого формують юридичні підстави, характерні для процесуальної економії [6].

Підходи М. Смоковича, В. Бевзенка до розуміння принципів адміністративно-процесуального права представлені трьома напрямками: оновленою доктриною принципів-норм, що відображають загальні закономірності розвитку адміністративного процесу; практичним поглядом, що виражається у визнанні галузевих принципів адміністративного законодавства, перерахованих у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України), та у практичному аналізі окремих аспектів застосування цих принципів у судовій практиці; визнанням принципів права явищем, що має об'єктивний і самодостатній характер, особливого роду генезис та особливе значення для розуміння та застосування права [7].

У сучасній європейській доктрині принципи адміністративного судочинства розглядаються у практичній площині під кутом тематики прав людини. Теорія і практика континентальних правових систем виходить із загального визнання основних засад адміністративно-правового регулювання суспільних відносин і допустимості та необхідності безпосереднього застосування у судовій практиці. Самі принципи у чинних законодавствах країн Європейського Союзу сформульовані компактно. Загальною тенденцією судового застосування правових принципів є поступове розширення свободи розсуду адміністративних судів (João Tiago Silveira, Tiago Fidalgo de Freitas, Gonçalo Fabião and Miguel Assis Raimund [8]; Paul Daly [9; 11],

Arian Petoft [10], Milena Slaveykova-Rukova [12], Christophe De Bernardinis [13]).

Концептуальні положення, введені в науковий обіг переліченими вище вченими, дозволили підняти наукове осмислення проблематики принципу процесуальної економії в адміністративному судочинстві на інший теоретичний рівень. Однак ці роботи не змогли охопити всі питання досліджуваної тематики, тому проблема сутності принципу процесуальної економії у системі принципів адміністративного судочинства залишається дискусійною.

Результати та обговорення. Осмислення феномену адміністративного судочинства неможливе без виявлення та аналізу правових засобів розвитку. Одним із таких засобів є процесуальна економія. Необхідність теоретичного аналізу цього поняття продиктована низкою причин: значимістю процесуальної економії для правового регулювання захисту прав фізичних і юридичних осіб; новизною підходів до здійснення процесуальної економії, зроблених законодавцями країн Європейського Союзу останніми роками, у контексті європейської інтеграції України; багатозначністю цього терміна, що породжує суперечливі тенденції у науковому осмисленні, у законодавчому втіленні та правозастосуванні.

У разі вирішення питання про зміст та реалізацію ідеї процесуальної економії доцільно виходити з таких передумов, що мають концептуальний характер:

– держава прагне оптимізації судочинства; оптимізація судочинства зумовлена принципами права та пріоритетами правової політики, що визначаються станом суспільства та перспективами його розвитку;

– потреба у справедливому і швидкому суді має різне втілення залежно від економічної та політичної ситуації. Зі зміною поглядів на ціннісні установки в галузі правосуддя змінюються уявлення про зміст ідеї процесуальної економії;

– спрощення та прискорення судових процедур не відображають усієї сутності принципу процесуальної економії. Застосування зазначених категорій не відповідає на питання про мету та межі реалізації такого принципу;

– характеристиками правової категорії «процесуальна економія» слід визнати не швидкість розгляду справи, а розумність встановлених суддею строків та своєчасність здійснюваних процесуальних дій;

– дешевизна, простота та зручність процесу повинні розглядатися у контексті поняття «доступність судочинства», а не «процесуальна економія»;

– процесуальна економія не може бути кінцевою метою вдосконалення законотворчості та реалізації права, критерієм ефективності законодавства та правосуддя є правильність рішень, що виносяться у справі;

– процесуальна економія має бути спрямована на забезпечення ефективності, справедливості та доступності судового захисту;

– процесуальна економія має досягатися за рахунок раціоналізації правових процедур і правових засобів;

– процеси встановлення пріоритетів правової політики та оновлення законодавства мають вибудовуватися на основі наукового аналізу.

Противники включення процесуальної економії до системи процесуальних принципів вказують ту обставину, що цей принцип не отримав законодавчого закріплення, або зазначають, що правила процесуальної економії становлять зміст інших принципів. Автори, які вважають, що до складу принципів процесуальних галузей входить принцип процесуальної економії, не сходяться у поглядах щодо змісту й ознаки принципу процесуальної економії [8; 9].

Пояснення таких різночитань полягає в тому, що розуміння принципу, що закріпилося в науці як основні, вихідні засади, положення, основні ідеї, керівні вимоги не дає відповіді на багато питань методологічного, техніко-юридичного та прикладного характеру, що стосуються сутності принципів права, методів виведення, способів здійснення та реалізації.

П. Далі (Paul Daly) зазначає, що доцільно уникнути надання особливого значення проблемам понятійного апарату та тлумаченням термінів. Сутність принципів права визначається через поняття: ідея, положення, початок, вимога [10, с. 3].

У науковій літературі визнається можливість використання одного поняття або всіх понять через їхню синонімічність. Автори наукової праці «Спрощення процедур у португальському адміністративному праві» (The Simplification of Procedures in Portuguese Administrative Law [11]) вважають, що використання кожного з понять дозволяє визначити всю сутність принципів. Свою позицію автори обґрунтовують тим, що принцип права може виникнути як ідея, а потім, трансформуючись у вихідні засади, фундаментальну основу, стати імперативною вимогою. Ця позиція має кілька недоліків. Автори, визнаючи синонімічність термінів, розмежовують сфери реалізації, позначаючи їх відмінність. Ці терміни неповною мірою відображують сутність принципів права. Ці визначення правильні щодо деяких ознак, властивостей правових принципів. Водночас сутність явища – це сукупність властивостей, без яких явище не здатне існувати та які визначають його властивості.

Термін «засади» не зовсім правильно передає зміст і сутність терміна «правовий принцип», оскільки під засадами прийнято розуміти вихідну точку розвитку явища, а не його призначення та зміст. Тому визначення принципу як засад вказує на чинники, що впливають на розвиток права, але не відображає ролі принципів у правовому регулюванні.

Розуміння принципу як ідеї не дає уявлення про сутність принципу через те, що ідеї лежать в основі організації людської діяльності, в основі правових норм. Наявність ідеї на основі принципу перестає бути ознакою, яка відмежовує правові принципи з інших правових феноменів, визначає всі інші властивості. Тракткування принципу як ідеї викликає питання статусу ідеї, що лежить в основі принципу. У зв'язку з цим виникає потреба у додаткових визначеннях – фундаментальна, основна, керівна тощо. У цьому випадку потрібне вирішення проблем застосування ідеї як регулятора суспільних відносин. Постановка проблеми започаткувала дослідження, що містять тези про існування принципів поза правом.

П. Далі (Paul Daly) вказує, що у тих випадках, коли відсутня норма, що регулює конкретні відносини, суддя може використовувати моральні підстави права – принципи, які не закріплені в нормативно-правових актах [12].

У контексті положень монографії «Юрисдикція адміністративних судів: теорія і практика судочинства» М. Смоковича є необхідність закріплення принципів у адміністративно-процесуальному праві, позаяк правова форма принципів – це елемент їх сутності [13]. Принципи адміністративного процесуального права можуть грати роль основ і начал права, надавати правову дію, здійснюватися у різноманітних формах реалізації права завдяки нормативному виразу.

Розвиваючи гіпотезу про виникнення та втілення принципів права як ідей, В. Перепелок розмежовує юридичні принципи та принципи права [14]. Принципи права є нормативно-правовими вимогами, легально вираженими в законах та інших формах права. Крім принципів права, у складі юридичних принципів автор включає доктринальні, практично-прикладні принципи.

Доктринальні засади, сформульовані вченими, становлять світоглядну основу юридичної діяльності. Вони є обов'язковими для суб'єктів права, оскільки не забезпечені заходами державного впливу. Прикладні принципи формуються у практичній діяльності та закріплюються в актах вищих органів влади, наділених відповідною компетенцією, обов'язкових для адресатів, які здійснюють реалізацію права.

Доктринальні юридичні засади є частиною правосвідомості учасників правовідносин. Якщо розуміти доктринальні принципи як базис для інших принципів, то вибудовується поширена в юридичній літературі схема системного розуміння принципів: виникнення ідеї – втілення у праві – реалізація в діяльності. Доктринальні принципи – ідеї, які є в основі всіх принципів.

Зазначений підхід доцільно використати під час розгляду сутності принципу процесуальної економії. У літературі неодноразово вказувалося на те, що цей принцип не знай-

шов відображення у конкретних правових нормах і є породженням наукових розробок та судової практики [4; 5].

Принцип процесуальної економії є доктринальним юридичним принципом. Незважаючи на відсутність законодавчого закріплення такого принципу у науковій літературі, цей принцип визначають як принцип адміністративного процесуального права.

Низка норм процесуального законодавства розкриває зміст принципу, а у судових актах вказується на неприпустимість порушення. Його здійснення підкріплено низкою норм щодо процедур звернення за судовим захистом, доведення, проведення судового розгляду, перегляду судових актів.

Судова практика виходить із необхідності дотримуватися процесуальної економії з метою забезпечення справедливого та доступного правосуддя. Тому принцип процесуальної економії можна включити у систему принципів процесуального права.

Розуміння сутності принципу через поняття ідеї вимагає необхідності виявлення об'єктивного складника у явищі, яке має об'єктивно-суб'єктивний характер. Принципи права є нормативним втіленням цінностей, тому мають об'єктивну природу. Вони об'єктивні за походженням як результат колективного досвіду щодо стандарту поведінки та суб'єктивні, бо порівнюються із внутрішньо виробленими особистістю індивідуальними системами морально-правових та інших цінностей.

Сутність принципів права полягає в тому, що вони є правовими феноменами, що відображають об'єктивні закономірності розвитку суспільства, є підставою для формування змісту права та застосування права як регулятора суспільних відносин. Зумовленість і закономірність розвитку є причиною виведення наукового обґрунтування правових принципів. Розуміння принципу як закономірності розвитку права вирішує питання значення суб'єктивного складника у принципах права.

Суб'єктивний аспект існування принципу як правового феномену виявляється у формах

вираження принципу в законодавчих актах, у тлумаченні та застосуванні норм, що розкривають зміст принципів. Процеси включення принципу права до законодавства норм, що мають принципове значення, мають узгоджуватися з проголошеними пріоритетами правової політики, стандартами справедливого правосуддя, цінностями та постулатами права, суспільно-економічними та політичними умовами розвитку суспільства у контексті європейської інтеграції України.

Якщо розвиток законодавства відбувається у суперечності із зовнішніми та внутрішніми системоутворюючими факторами, це усвідомлюється суб'єктами правотворчості і норми наводяться у відповідності до принципів права, або вживаються заходи щодо формулювання у системі норм нових принципів, до втілення яких підштовхують наявні соціально-економічні та політичні реалії.

Спроби співвіднести принципи права із закономірностями суспільного розвитку, потребами у певному способі правового регулювання, неодноразово робилися в юридичній науці загалом та науці адміністративного процесуального права зокрема. Принципи формулюються на основі цивілізаційних особливостей дії права, спрямовують адміністративну процесуальну діяльність на досягнення мети та завдань, поставлених державою перед правосуддям у адміністративних справах, відображають соціальні зміни, що відбуваються у суспільстві у період розвитку, погляди законодавця у відповідний період на характер та зміст адміністративного судочинства з урахуванням стандартів, визначених міжнародними договорами України та практикою Європейського Суду з прав людини, на що вказує М. Славекова-Рукова (Milena Slaveykova-Rukova) [15].

Визнання принципів відображення законів у суспільному розвитку передбачає необхідність вирішення питання про способи їх встановлення і формулювання. Це питання не знайшло однозначної відповіді у теорії права та в галузевих науках.

А. Петофт (Arian Petoft), розглядаючи поняття та приклади загальних принци-

пів адміністративного права: на шляху до глобального адміністративного права (The Concept and Instances of General Principles of Administrative Law: Towards a Global Administrative Law), виходячи з нормативної природи принципів, вважає, що для того щоб сформулювати правовий принцип, необхідно взяти велику кількість конкретних норм права та виявити ті керівні засади, які об'єктивно визначають їх зміст [16].

В. Перепелюк зазначає, що загальні принципи (правової визначеності, пропорційності, добросовісності, розумності, процесуальної економії тощо) формують підвалини не тільки тлумачення та реалізації норм права, а і самого процесу нормотворчості, є конкретизацією основоположних принципів, на основі яких вони забезпечують єдність права [14, с. 155]. Дотримуючись думки про правову природу принципів як частини правосвідомості, для визначення принципів доцільно використовувати різні прийоми дослідження емпіричних фактів, виведення узагальнень та аналізу гіпотез.

Ключовим моментом для вирішення цього питання є вирішення проблеми нормативного закріплення принципів права. Узагальнюючи позиції вчених про принципи права, можна їх об'єднати у три напрями:

- принципи права – ідеї, регулююча роль яких становить рівні правосвідомості незалежно від фіксації у нормах права;
- принципи права – норми, які містять основні засади права, мають загальнообов'язковий характер для учасників правовідносин;
- принципи права – правові феномени, що регламентують різні види діяльності людей і існують у різних формах права та поза ними.

Саме об'єктивізація принципів рівнем розвитку суспільних відносин, потребами у певному рівні правового регулювання вказує на обов'язковість та визначає нормативне закріплення у нормах права. Практика законодавчого закріплення принципів права передбачає визначення принципу в преамбулі, окремої статті законодавчого акта чи виклад змісту принципу у кількох статтях закону. Неоднозначною є позиція, за якою принципи права слід

закріплювати не у правових нормах, а у преамбулі законів, оскільки принципи формуються відповідно до системи права. Недоцільне виділення в кодексі окремої частини, що містить визначення основних понять, оскільки багато понять тлумачаться в розділах, присвячених суб'єктам, процедурам. Розміщення у преамбулі визначень принципів незручно, позаяк безпосередньому закріпленню присвячено десять статей Кодексу адміністративного судочинства України, а опосередкованому – десятки статей КАС України [17].

Принципи права – це усвідомлена законодавцем закономірність розвитку права, закріплена у праві, тому не можна говорити, що принципи існують поза правом. У тих випадках, коли правові принципи виводяться (впливають) з певної сукупності норм права, доцільно говорити не про закріплення принципів у цій сукупності правил поведінки, а про прояв правових принципів.

Якщо із сукупності норм можна вивести будь-який принцип, це говорить не про те, що законодавець прагнув закріпити у нормах певний правовий принцип, а про те, що в нормотворчій діяльності ним керувався.

Не закріплені в праві принципи – це ідеї, які проявляються у певних нормах. Терміни «закріплення» та «прояв» принципів у цьому випадку є синонімами. Якщо прояв принципу полягає у встановленні у нормах правил, що відповідають цьому принципу, то відбулася фіксація принципу у нормативному акті. У науковій літературі є інші пояснення регулюючої ролі принципів. Вказується, що правові засади є самостійною формою права, відмінною від нормативних судових прецедентів, нормативно-правових актів і нормативних договорів і має інше призначення – організацію правового регулювання [18].

Держава визнає важливі, об'єктивно існуючі соціально-економічні закони (явища, стани, потреби) і зобов'язується враховувати у процесі правового регулювання з метою нормального функціонування та розвитку суспільства та національної економіки.

Принципи права, як одна з форм права, є дороговказом для законодавчих органів у про-

цесі розроблення норм права, які дозволяють вирішити спір за відсутності норм або за їх суперечності.

Організація правового регулювання відрізняється від правового регулювання. Держава визнає принципи як форму права та закріплює обов'язок враховувати принципи у процесі правового регулювання. Законодавець вказує, що напрям правового регулювання має визначатися із сенсу нормативних актів, а не з інших форм права.

Виведення поняття принципу процесуальної економії через категорію «сукупність норм» не має методологічних протиріч, оскільки загальноприйнятим положенням правової науки є визначення норми права як загальнообов'язкового правила поведінки, закріпленого у нормах права. Велике практичне значення у цьому випадку має вирішення питання про регулюючу роль доктринальних ідей та судової практики та їх нормативний зміст. У діяльність, визначену законодавчо встановленими правилами, вносять корективи фактори суб'єктивного характеру (правосвідомість, освіта, цільові установки кожного окремого суб'єкта правовідносин).

На відміну від інших видів діяльності, правозастосовна діяльність обмежена процесуальною формою, а прийняття рішень у результаті – це застосування норм права, а не ідей. Обґрунтованість нормою права передбачена для суду протягом процесу й у результаті прийняття рішення та для дій сторін.

Ця обставина забезпечується реалізацією в адміністративному судочинстві принципу законності та сукупністю всіх процесуальних норм, спрямованих на досягнення мети та завдань адміністративного судочинства. У разі порушення приписів, що впливають зі змісту принципу, рішення підлягає скасуванню як незаконне, що є несприятливим наслідком для однієї або обох сторін. Сторони, які діють, порушуючи принципи процесу, можуть бути притягнуті до відповідальності.

Наприклад, у разі порушення принципу процесуальної економії, що виявилось у затягуванні розгляду справи, може бути накладено відповідну санкцію. Судами це розглядається

як санкція за виявлене стороною зловживання процесуальними правами.

У цьому враховуються обставини, які супроводжують дії учасників процесуальних правовідносин, і доцільність застосування конкретної норми, тобто реалізація певного принципу. Прикладом може бути судова практика щодо такої процесуальної дії, що є проявом принципів диспозитивності та процесуальної економії, як примирення сторін (ст. 190 КАС України). Залежно від обставин – чи відповідають умови примирення закону, чи волевиявлення на примирення висловлено без примусу – ухвалення судового рішення у зв'язку з примиренням сторін затверджується судом або суд відмовляє у затвердженні.

До організаційно-правових засобів можна віднести акти, що містять норми про судочинство в Україні, про діловодство у судах, Єдину інформаційно-телекомунікаційну систему. Оскільки названі акти не входять до системи адміністративного процесуального законодавства, не доцільно говорити, що вони містять правила про процесуальну економію. Разом із тим вони опосередковано забезпечують реалізацію цього принципу.

Процесуальний засіб реалізації принципу процесуальної економії є системним утворенням, що включає процесуальні норми, процесуальні акти та процесуальні дії учасників адміністративного судочинства. Процесуальні норми формалізують акти та дії суду та інших учасників судочинства. Процесуальні акти та процесуальні дії є динамічним складником системи процесуальних засобів, вони забезпечують реалізацію принципу процесуальної економії у конкретній справі.

Принципи права є правовими феноменами, що відображають об'єктивні закономірності розвитку суспільства, внаслідок цього є підставою щодо змісту та застосування права як регулятора суспільних відносин. Тому особлива роль принципів має виражатися у нормативному закріпленні.

Зокрема, доцільно закріпити визначення принципу процесуальної економії у чинному Кодексі адміністративного судочинства України, включивши до пункту 8 частини 3

«Основними засадами (принципами) адміністративного судочинства» статті 3 «Завдання та основні засади адміністративного судочинства» абзац «роз'яснення та забезпечення прав на раціональність процедур і засобів захисту прав і законних інтересів».

Пункт 8 частини 3 статті 3 слід викласти в такій редакції: «8) розумність строків розгляду справи судом; роз'яснення та забезпечення прав на раціональність процедур і засобів захисту прав і законних інтересів...» (далі за текстом).

Метою закріплення принципу справедливості у національній правовій системі має бути запозичення із законодавчих зразків адміністративного судочинства в країнах Європейського Союзу, встановлення гарантій несуперечності та об'єктивності законодавства, однакової підходів та методів правозастосовної діяльності. У цьому відношенні важливий взаємозв'язок між досягненнями та розробками юридичної науки та діяльністю законодавця і суб'єктів застосування права. Тобто науково обґрунтовані, нормативно встановлені методи здійснення правосуддя, в тому числі метод (принцип) процесуальної економії, мають ґрунтуватися на несуперечності, об'єктивності та теоретичному обґрунтуванні, законодавчому регулюванні та судовому правозастосуванні. Тоді правосуддя сприйматиметься як справедливе.

Висновки. Принцип процесуальної економії доцільно розглядати як основне положення адміністративного процесу, виражене у сукупності правових норм, спрямованих на оптимізацію процедур, видів та стадій адміністративного судочинства, встановлення раціональних засобів захисту права, забезпечення справедливості, ефективності та доступності правосуддя в адміністративних справах.

Принцип процесуальної економії доцільно розглядати у сутнісному та формальному аспектах. Сутнісна характеристика принципу полягає в тому, що принцип виконує системоутворюючу, інтегруючу функцію, виступає орієнтиром для подальшого вдосконалення законодавства, забезпечує справедливість, ефективність і доступність правосуддя у

адміністративних справах. У формальному аспекті принцип процесуальної економії проявляється як сукупність строго формалізованих правил, що виконують охоронну та регулятивну функції, забезпечують захист порушеного права і законних інтересів у розумний термін.

Реалізація принципу процесуальної економії можлива лише у взаємодії з іншими принципами адміністративного судочинства, з принципом верховенства права. Розглядаючи базові основи адміністративного судочинства, слід говорити про наявність постулатів доступності та справедливості правосуддя в адміністративних справах,

які отримали своє вираження не тільки в принципах судової істини, змагальності, диспозитивності, законності, а й в інших принципах, зокрема, у принципі процесуальної економії. У результаті певні аспекти доступності та справедливості виявляються у вигляді характерних рис, властивостей принципу процесуальної економії. Наприклад, звернення до суду в електронному вигляді забезпечує доступність правосуддя: скорочує час, необхідний для захисту права, зрівнює можливості учасників процесу, які перебувають у менш вигідних умовах. Ці обставини є проявом соціальної справедливості.

Список використаних джерел:

1. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.
2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>.
3. Kolomoiets T., Kolpakov V. Legal identification of administrative procedure. *Право України*. 2019. № 4. С. 14–26.
4. Берназюк Я.О. Принцип процесуальної економії як складова ефективності адміністративного судочинства. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 3 (21). С. 133–142. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-133-142](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-133-142).
5. Leheza Y., Shamara O., Chalavan V. Principles of administrative judiciary in Ukraine. Bucaramanga, Colombia Universidad Cooperativa de Colombia. DIXI. 2022. Vol. 24, №. 1. Pp. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2022.01.08>.
6. Писаренко Н. Верховенство права, конвенційні гарантії справедливого суду та принципи адміністративного судочинства. *Право України*. 2019. № 4. С. 55–76.
7. Бевзенко В.М., Смокович М.І. Адміністративний процес України: теорія, практика : підручник. Київ : Дакар, 2021. 1256 с.
8. Застосування принципу процесуальної економії та інші правові висновки ВС у справах про банкрутство за січень 2019 року. Правові висновки Верховного Суду у справах про банкрутство за січень 2019 року. *Ліга закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00280>.
9. Музичко С. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Випуск 73. Частина 1. С. 92–97.
10. Paul Daly. The State of the Art in Contemporary Administrative Law. *Australian Journal of Administrative Law*, 2021. P. 1–10.
11. João Tiago Silveira, Tiago Fidalgo de Freitas, Gonçalo Fabião and Miguel Assis Raimund. The Simplification of Procedures in Portuguese Administrative Law. Lisbon Center for Public Law Studies, Faculty of Law, University of Lisbon, Lisbon, Portugal. 2022. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci12010009>.
12. Paul Daly. The Ages of Administrative Law: The Age of Principle. June 20, 2022. URL: <https://www.administrativelawmatters.com/blog/2022/06/20/the-ages-of-administrative-law-the-age-of-principle/>.
13. Смокович С.І. Юрисдикція адміністративних судів: теорія і практика судочинства : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 288 с.
14. Перепелюк В.Г. Вплив принципів права на формування єдиної правозастосовчої практики. *Публічне право*. 2019. № 4. С. 153–161.
15. Milena Slaveykova-Rukova. Der einfluss der entscheidungen des europäischen gerichtshofes für menschenrechte auf normbildende und rechtssprechungspraxis. *Право України*. 2019. № 4. С. 104–113.

16. Arian Petoft. The Concept and Instances of General Principles of Administrative Law: Towards a Global Administrative Law. University of Maragheh, Iran. 2019. DOI: <https://doi.org/10.22201/ij.24484881e.2020.42.14345>.

17. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15>.

18. Christophe De Bernardinis. Panorama de procédure administrative – année 2022 (seconde partie). 01 Février 2023. URL: <https://www.lexbase.fr/article-juridique/92849212-panoramapanoramadeprocedureadministrativeannee2022-secondepartie>.

References:

1. Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021–2023 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy [About the Strategy for the development of the system of justice and constitutional judiciary for 2021–2023: Decree of the President of Ukraine] vid 11.06.2021 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [About the approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030: Decree to the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 03.03.2021 r. № 179. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> [in Ukrainian].

3. Kolomoiets, T., & Kolpakov, V. (2019). Legal identification of administrative procedure. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 4. S. 14–26 [in English].

4. Bernaziuk, Ya.O. (2022). Pryntsyp protsesualnoi ekonomii yak skladova efektyvnosti administratyvnoho sudochynstva [The principle of procedural economy as a component of the effectiveness of administrative proceedings]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 3 (21). S. 133–142. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-133-142](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-133-142) [in Ukrainian].

5. Leheza, Y., Shamara, O., & Chalavan, V. (2022). Principles of administrative judiciary in Ukraine. Bucaramanga, Colombia Universidad Cooperativa de Colombia. 24. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2022.01.08> [in English].

6. Pysarenko, N. (2019). Verkhovenstvo prava, konventsiiini harantii spravedlyvoho sudu ta pryntsypy administratyvnoho sudochynstva [The rule of law, conventional guarantees of a fair trial and principles of administrative proceedings]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 4. S. 55–76 [in Ukrainian].

7. Bevzenko, V.M., & Smokovych, M.I. (2021). *Administratyvnyi protses Ukrainy: teoriia, praktyka: pidruchnyk [Administrative process of Ukraine: theory, practice: textbook]*. Kyiv: Dakar, 2021. 1256 s. [in Ukrainian].

8. Zastosuvannia pryntsypu protsesualnoi ekonomii ta inshi pravovi vysnovky VS u spravakh pro bankrutstvo za sichen 2019 roku [Application of the principle of procedural economy and other legal conclusions of the Supreme Court in bankruptcy cases for January 2019]. Pravovi vysnovky Verkhovnoho Sudu u spravakh pro bankrutstvo za sichen 2019 roku. Liha zakon – Legal opinions of the Supreme Court in bankruptcy cases for January 2019. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00280> [in Ukrainian].

9. Muzychko, S. (2022). Poniattia pryntsypu protsesualnoi ekonomii v tsyvilnomu sudochynstvi [The concept of the principle of procedural economy in civil proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series Law*, 73. Chastyna 1. S. 92–97 [in Ukrainian].

10. Paul Daly. (2021). The State of the Art in Contemporary Administrative Law. *Australian Journal of Administrative Law*. 1–10 [in English].

11. João Tiago Silveira, Tiago Fidalgo de Freitas, Gonçalo Fabião and Miguel Assis Raimund. (2022). The Simplification of Procedures in Portuguese Administrative Law. Lisbon Center for Public Law Studies, Faculty of Law, University of Lisbon, Lisbon, Portugal. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci12010009> [in English].

12. Paul Daly. (2022). The Ages of Administrative Law: The Age of Principle. June 20, 2022. Retrieved from: <https://www.administrativelawmatters.com/blog/2022/06/20/the-ages-of-administrative-law-the-age-of-principle/> [in English].

13. Smokovych, S.I. (2022). *Yurysdyktsiia administratyvnykh sudiv: teoriia i praktyka sudochynstva: monohrafiia [Jurisdiction of administrative courts: theory and practice of the judiciary: monograph]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

14. Perepeliuk, V.H. (2019). Vplyv pryntsyviv prava na formuvannia yedynoi pravozastosovchoi praktyky [The influence of the principles of law on the formation of uniform law enforcement practice]. *Publichne parvo – Public law*, 4. S. 153–161 [in Ukrainian].
15. Milena Slaveykova-Rukova. (2019). Der einfluss der entscheidungen des europäischen gerichtshofes für menschenrechte auf normbildende und rechtssprechungspraxis. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 4. S. 104–113 [in Germany].
16. Arian Petoft. (2019). The Concept and Instances of General Principles of Administrative Law: Towards a Global Administrative Law. University of Maragheh, Iran. DOI: <https://doi.org/10.22201/ij.24484881e.2020.42.14345> [in English].
17. Kodeks administratyvnoho sudochnstva Ukrainy: Zakon Ukrainy [Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 06.07.2005 r. № 2747-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15> [in English].
18. Christophe De Bernardinis. (2023). Panorama of administrative procedure – year 2022 (second part). 01 February 2023. Retrieved from: <https://www.lexbase.fr/article-juridique/92849212-panoramapanoramade-procedure-administrativeannee2022secondepartie> [in French].

УДК 351.74

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-9>

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ МОДЕЛІ КЕРУВАННЯ СИЛАМИ ПОЛІЦІЇ, ЩО ЗАЛУЧАЮТЬСЯ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ Й ПОРЯДКУ ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАХОДІВ, З УРАХУВАННЯМ СКАНДИНАВСЬКОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ

Йосипів Юрій Романович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки
факультету № 3,
Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1019-3091>

Гречанюк Андрій Олексійович,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
факультету № 3,
Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7054-4391>

Алембець Микола Михайлович

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
факультету № 3,
Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6741-3948>

***Анотація.** Досліджено питання тактичних особливостей роботи поліцейських керівної ланки, які залучаються до забезпечення публічної безпеки і порядку під час масових заходів, згідно зі скандинавською моделлю охорони публічного порядку та безпеки. Доволі часто, ще на етапі попереднього планування режиму безпеки поліцейськими тактиками, доводиться спостерігати, що робота поліцейських загонів щодо забезпечення охорони публічного порядку та безпеки формується на припущеннях, що очікуване зібрання людей буде нерациональним, а в подальшому отримає тенденцію до ескалації насилля. Тобто під час планування потенційний масовий захід уже розглядається через призму небезпечного та суспільно шкідливого. Однак такі упереджені передумови у більшості випадків є хибними та не виправданими. Подекуди надмірна присутність поліції та перелік запроваджених заходів можуть призвести до ескалації насилля та порушення прав людини.*

Наведено характеристику основних правил і повноважень працівників поліції управлінської ланки та поліцейських, які безпосередньо залучені до охорони публічного порядку і безпеки з метою: ефективної реалізації стратегії деескалації напруги у натовпі у разі її виникнення; профілактики виникнення ризику протиправних дій, що спричинені присутністю поліції; мотивування учасників заходу та членів організаційного комітету до саморегуляції у питаннях власної безпеки та безпеки заходу в цілому; ініціювання діяльності із самостійного виявлення учасниками масового зібрання локальних осередків та угруповань, що поводяться радикально.

Здійснення службових повноважень із охорони публічного порядку та безпеки з чітким розумінням власних функцій та поваги до базових принципів прав і свобод громадян може послужити запорукою успішного

перебігу масового заходу у межах правового русла та уникнути потенційних конфліктів між поліцейськими та різними групами учасників заходу.

Ключові слова: поліцейський, поліцейські керівної ланки, система керування, публічний порядок і безпека.

Yosypiv Yurii, Hrechaniuk Andrii, Alembets Mykola. The fundamental principles of the police force management model involved in ensuring public safety and order during mass events, taking into account the Scandinavian system of maintaining public order and safety

Abstract. The issue of tactical features in the work of police leaders involved in ensuring public safety and order during mass events has been investigated in accordance with the Scandinavian model of maintaining public order and safety. Quite often, even at the stage of preliminary security regime planning, it is observed that the work of police units in ensuring public order and safety is based on assumptions that the expected gathering of people will be irrational and will subsequently tend to escalate violence. In other words, during the planning, a potential mass event is already considered in terms of being dangerous and socially harmful. However, such biased assumptions are mostly unfounded and unjustified. Sometimes, the excessive presence of the police and the list of implemented measures can lead to the escalation of violence and violations of human rights.

The characteristics of the main rules and powers of the police officers in the managerial unit, as well as the police directly involved in maintaining public order and safety, are provided. The objectives include the effective implementation of a de-escalation strategy in case of tension in the crowd; prevention of the risk of unlawful actions caused by the presence of the police; motivation of event participants and members of the organizational committee for self-regulation in matters of their own safety and the overall safety of the event; initiation of activities for the independent identification by participants of the mass gathering of local focal points and groups acting radically.

The performance of official duties in maintaining public order and safety with a clear understanding of their functions and respect for the basic principles of citizens' rights and freedoms can be the key to the successful conduct of a mass event within the legal framework and avoid potential conflicts between the police and various groups of event participants.

Key words: police officer, police leadership, management system, public order and safety.

Вступ. На сьогодні одним із актуальних політичних режимів, за якого основна влада перебуває у руках народу, або ж делегована народом легітимно обраним представникам від їхнього імені, є саме демократичний режим.

Одним із основоположних та фундаментальних прав демократичного режиму є право на свободу мирних зібрань, збиратися разом із іншими представниками народу для вираження своїх думок, інтересів, побажань тощо, при цьому роблячи це мирно, без порушення прав та свобод інших громадян.

Права на вираження політичних поглядів, релігійних вірувань та інших прав людини визначені в Конституції України та гарантовані національним законодавством України.

Зокрема, стаття 39 Конституції України зазначає, що «громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого само-

врядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [1].

Право на мирні зібрання громадян є необхідним і важливим компонентом збереження, розвитку та критичної оцінки культурних, соціальних норм і цінностей, для збереження й вираження ідентичності меншин, а також для забезпечення підзвітності влади. Захист права на мирні зібрання має вирішальне значення для створення толерантного і плюралістичного суспільства, в якому можуть мирно співіснувати різні групи населення.

Відповідно до міжнародного та національного законодавства щодо забезпечення реалізації та захисту прав людини уповноважені державні органи мають відповідні зобов'язання щодо поваги й захисту прав, свобод людини і громадянина, відповідно і

несуть відповідальність в цій сфері. Важливе значення у виконанні завдання щодо захисту прав та свобод громадян покладено на органи та підрозділи Національної поліції України, оскільки відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» одне із ключових завдань поліції – охорона публічного порядку та безпеки.

Очевидно, що з метою задоволення вимог суспільства й держави та виконання законних зобов'язань органи та підрозділи Національної поліції України повинні розвиватися разом із суспільством та адаптувати відповідні методики захисту прав і свобод людини та громадянина до своєї службової діяльності.

Наказом МВС України від 23.08.2018 року № 706 затверджено «Концепцію запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів», тому чітке розуміння, оволодіння теоретичних і практичних аспектів вищевказаної моделі є важливим і необхідним для поліцейських.

На сьогодні одним із проблемних завдань поліцейських щодо охорони публічного порядку та безпеки під час мирних зібрань громадян є відсутність належного правового регулювання суспільних відносин щодо організації та проведення таких заходів. Інформація про певний вид масового заходу надходить до поліцейських, як правило, із значним запізненням, інколи безпосередньо перед його початком у день проведення, або й взагалі вже коли масовий захід розпочався. Логічно, що такі обставини суттєво впливають на якість планування поліцейських заходів, створюють дефіцит базової інформації про захід, породжують недоліки при здійсненні оцінки ризиків масового заходу. Відсутність належної оцінки можливих ризиків та їх тенденцій відповідним чином впливає на реалізацію поліцейських заходів і як наслідок зумовлює непропорційне залучення сил поліцейських підрозділів до проведення масових заходів.

Запровадження скандинавської моделі дає змогу побудувати ефективну та гнучку систему управління та координації органів і

підрозділів поліції, а також створює передумови для успішного подолання конфліктних (кризових) ситуацій на стадії їх виникнення. Дозволяє уникнути необхідності залучення до зібрань представників народу підрозділів поліції особливого призначення, адже застосування подібної сили допускається лише за умови, коли застосування інших поліцейських заходів не забезпечило виконання передбачених законом повноважень поліції [2].

Матеріали та методи. Проведено комплексний огляд наукової літератури щодо скандинавської моделі забезпечення громадського порядку та безпеки, зосередившись на її застосуванні в масових заходах. Розглянуто приклади міжнародного досвіду забезпечення громадської безпеки та порядку під час проведення масових заходів з урахуванням ролі поліції. Проаналізовано практику правоохоронної діяльності та безпеки кордонів у конкретних країнах, зосередившись на прикладі України.

Використано методи спостереження для оцінки характеристик, правил та повноважень поліцейських у керівних підрозділах під час масових заходів. Використано контент-аналіз для виявлення упереджень та припущень у поліцейському плануванні масових заходів. Проведено тематичний аналіз для виділення ключових завдань, таких як стратегії деескалації, попередження протиправних дій, мотивація учасників заходу.

Результати. Термін «керування (командування)» доцільно розуміти як свідомий процес управління системою людей та відповідних ресурсів для досягнення певної мети. Це означає, що завдяки злагодженому керуванню (командуванню) певна організація буде створювати сприятливі умови для управляти різними ситуаціями, що виникають з урахуванням їх динаміки.

Беручи до уваги потенційну динамічність ситуації із охорони публічного порядку та безпеки, система керування (управління) силами поліції, або «філософія командування», неодмінно повинна включати елементи ініціативи. А з метою підвищення оперативності прийняття відповідних рішень елементи сис-

теми управління повинні реагувати на потенційні ризики, будучи максимально незалежними від центрального управління у питаннях оперативного рівня.

Децентралізація (автономність) у прийнятті рішень на всіх рівнях командування позитивно впливає на динаміку поліцейських заходів. Ця філософія управління досягається шляхом відповідного делегування повноважень на різних етапах забезпечення публічної безпеки і порядку.

Тільки завдяки належному делегуванню повноважень поліція може бути проактивною і керувати ситуацією для досягнення очікуваного результату. Управлінська методика делегування повноважень означає передачу функції щодо вчинення певних дій, але обов'язково відповідно до загальних стратегічних намірів (плану) і пропорційно до ситуації, не допускаючи при цьому порушень законності, честі та гідності громадян та надаючи їм максимального сприяння.

Слід розуміти, що залежно від ситуації, яка може скластись, керівникам усіх рівнів необхідно переглядати свою правову позицію, цілі, операційний і тактичний плани, але в межах загального стратегічного плану, який є базовим фундаментом для забезпечення правопорядку та визначає його основні цілі.

Перегляд усталених позицій має відбуватися поступово із неодмінним врахуванням низки важливих операційних аспектів, зокрема що стосуються встановлення оперативної інформаційної взаємодії між підрозділами, що безпосередньо контролюють поточний масовий захід та командною системою. Надважливим компонентом управлінської діяльності командної ланки поліції залишаються взаємодіючі канали отримання аналітичних матеріалів для оцінки та переоцінки динаміки подій, що відбуваються.

З метою належного забезпечення повноти отриманої інформації важливого значення набувають і джерела оперативного з'ясування відомостей з додаткових джерел, до прикладу комунальних ресурсів, архівних даних тощо. Така система розгалуженого зв'язку дає можливість операційним

центрам керування корегувати загальне розуміння ситуації [5, с. 203].

Аналізуючи питання операційних повноважень кожної управлінської ланки, необхідно чітко визначати ролі, завдання, відповідальність, повноваження та доступні ресурси операційних підрозділів. При цьому розподіл повинен відбуватись із урахуванням рівномірності їх розподілу на кожному рівні. За необхідності передбачати чітку систему і правила взаємодії, співпраці та взаємозамінності.

Доцільним вважається і застосування циклічної моделі прийняття рішень, яка ґрунтується на принципах необхідності та пропорційності, що складається з таких компонентів:

- попереднє вивчення та аналіз всієї доступної інформації;
- оцінювання всіх очевидних та потенційно можливих ризиків та загроз;
- визначення та повне розуміння стратегічних намірів;
- постановка завдань поліції;
- вибір необхідної тактики;
- належне застосування обраної тактики, а за необхідності динамічна її зміна.

Плануючи заходи із забезпечення масових зібрань представників народу, необхідно пам'ятати, що усі рішення повинні узгоджуватись із принципами пропорційності та необхідності застосування мінімальної поліцейської присутності для досягнення стратегічних цілей та максимального сприяння громадянам у реалізації їх прав і свобод на мирні зібрання.

Керівник, якому доручено організацію та проведення заходів оперативного характеру із забезпечення публічної безпеки і порядку під час масових заходів, здійснює управління (командування) іншими підрозділами та приданими силами, які залучені для забезпечення правопорядку. Чітка та не надто розгалужена структура командування є передумовою успіху операційних заходів. Головним завданням планування на початковому етапі є встановлення ієрархії відносин між командирами. Ця ієрархія покликана забезпечувати ланцюг командування, за умови, що перелік повноважень та секторів відповідальності уже розпо-

ділено в різних щаблях або рівнях командної структури. Подібна передумова покликана забезпечити передачу наказів уздовж ланцюга командної структури. Завдяки цьому повноваження та відповідальність за кожен елемент планування розмежовані на різних етапах забезпечення правопорядку [6, с. 207].

Також у контексті загального планування доцільно зауважити, що фактор поваги та позитивного ставлення до інтересів людей, які беруть участь у масовій акції, а також демонстрація намірів допомоги його учасникам зі сторони поліції: по-перше, ефективно зменшує ймовірність виникнення масових заворушень та бійок; по-друге, налагодження сприятливих відносин між поліцією та учасниками (організаторами) ефективно сприятимуть тому, що учасники народних зібрань будуть власноруч підтримувати та зберігати порядок у своєму середовищі; по-третє, спроможність ефективного та оперативного втручання поліції на початкових стадіях ескалації конфліктів, вміння застосовувати цілеспрямовані та точкові методи впливу, менш шкідливі та образливі для учасників конфлікту. Тобто тактика застосування меншої кількості сил на ранніх етапах зародження конфліктних ситуацій надають можливість успішно попереджати порушення громадського порядку в ефективний спосіб; і по-четверте, така здатність або вміння мінімізує ризик виникнення необхідності застосування більш кардинальної тактики із застосуванням сили, яка характеризується більшою жорстокістю та відрізняється великою ймовірністю виникнення ситуацій свавілля. Також поліцейським не доведеться застосовувати спеціалізовані загони для розгону натовпу, спеціалізований транспорт та вибухотехнічні пристрої.

Ці переваги є очевидними, але існують ще декілька важливих факторів. Ефективна взаємодія між поліцією та народними зборами не тільки позитивно впливає на перебіг колективних подій, а також і на більш довготривалу перспективу відносин між поліцією та групами, які представлені у цьому людському зібранні.

Тому під час заходів із забезпечення публічної безпеки і порядку має бути лише один стратегічний (золотий) командир. Водночас, залежно від обсягу операції та її територіальності, може бути залучено більше ніж одного операційного (срібного) командира, а в його підпорядкування – декількох тактичних командирів. Така структура керування силами і засобами є особливо важливою в ситуації, коли до забезпечення публічної безпеки і порядку залучають сили і засоби поліції з інших регіонів держави, оскільки від управління залежить ефективне виконання цілей стратегічного плану забезпечення правопорядку.

Стратегічне командування встановлює завдання та межі для конкретної поліцейської операції, призначає відповідні ресурси для досягнення мети ефективним та законним шляхом [3, с. 191].

У свою чергу, стратегічне командування здійснює функції через делегування повноважень і має команду підтримки, яка допомагає йому в процесі прийняття відповідних рішень.

Операційне командування втілює загальний стратегічний план та здійснює операційне управління через делеговані йому повноваження. Операційний командир має у підпорядкуванні декілька (залежно від ситуації) тактичних (бронзових) командирів. Якщо необхідно, операційне командування може мати команду підтримки безпосередньо на місцях проведення масових заходів.

Тактичне командування здійснює тактичне управління та несе відповідальність за певну територію чи функцію. У якості тактичного (бронзового) командира будемо вважати командира взводу чи командира групи.

З метою забезпечення належної операційної взаємодії між залученими силами і засобами під час реалізації заходів із забезпечення публічної безпеки і порядку у зв'язку з проведенням масового заходу підвищеної уваги до створення та діяльності вимагає ще один базовий елемент структури управління, такий як ситуаційний центр. Його структура та діяльність організуються із урахуванням

як типових стандартів і правил, так і беручи до уваги вимоги кожної конкретної ситуації. До роботи в ситуаційному центрі залучаються керівники підрозділів поліції, особовий склад яких задіюється для виконання завдань пов'язаних із супроводом масового заходу [3, с. 192].

Ситуаційний центр, за безпосередньої участі представників залучених служб, відповідно до напрямів роботи забезпечує:

– цілодобовий моніторинг оперативної обстановки;

– збирання, накопичення, обробку й аналіз інформації (у тому числі із аналізом інформації, яку подають ЗМІ, соціальні мережі, камери відеоспостереження, інформації оперативних підрозділів), необхідної для підготовки та прийняття управлінських рішень;

– підготовку інформаційно-аналітичних матеріалів та візуально-презентаційних документів;

– оперативний обмін інформацією з іншими зацікавленими органами державної влади.

Керівник ситуаційного центру забезпечує своєчасне інформування стратегічного керівника про стан забезпечення публічної безпеки та порядку у зв'язку з проведенням масового заходу.

Загалом керівники поліції всіх рівнів мають підтримувати взаємодію із організаторами масового заходу у фазі його підготовки (планування) заходів із забезпечення умов правопорядку під час проведення масових заходів. Забезпечення тісної та всебічної взаємодії дає змогу повноцінно та всебічно реалізувати виконання базових принципів, на яких має базуватись загальна стратегія дій поліції під час забезпечення масових заходів (знання, сприяння, комунікація та диференціація).

Повноцінне розуміння динамічної ситуації у фазі проведення заходів із охорони публічного порядку дозволяє застосовувати заранню заготовлені моделі прийняття рішень із відомою оцінкою ризиків і загроз. Такі організаційні заходи дозволять максимально ефективно досягти поставлених завдань із забезпечення публічної безпеки і порядку.

На підготовчому етапі стратегічний рівень керівництва в найкоротший час повинен налагодити взаємодію та співпрацю із операційним командиром, щоб ефективно спланувати заходи із забезпечення правопорядку, а також роботу з аналізу та оцінки ризиків і загроз, що, у свою чергу, сприятиме у прийнятті рішення.

Стратегічний рівень керівництва несе відповідальність на всіх етапах проведення безпекових заходів.

Стратегічне командування розробляє стратегічний план, який містить:

1) стратегічну (загальну) стратегію реагування для кожного масового заходу, включаючи рішення стосовно стилю роботи поліції під час забезпечення охорони заходу;

2) визначення ключових принципів забезпечення публічної безпеки і порядку: інформування, сприяння, комунікація та диференціація; оцінку та аналіз ризиків і загроз; командну структуру; загальні рішення на етапі планування; основні цілі забезпечення правопорядку з метою максимального сприяння громадянам під час масового заходу;

3) стратегію роботи (перед, під час та після проведення заходів); план комунікації для внутрішнього та зовнішнього спілкування; підтримка контакту з іншими організаціями;

4) рекомендації щодо відповідного реагування в разі зміни обстановки; можливі обмеження відповідно до законодавства України; рішення про ресурси, вибір методу всієї операції з метою досягнення мети, обґрунтованої економічно ефективним та законним способом.

Операційний рівень командування, використовуючи за основу стратегічний план, розробляє операційний план з метою:

– роз'яснення вимог та реалізації загального стратегічного плану, методів та способів забезпечення правопорядку під час масового заходу;

– визначення цілей охорони публічного (громадського) порядку, ґрунтуючись на стратегічних намірах і операційних можливостях впливу на розвиток подій;

– координації та управління необхідними ресурсами протягом заходу;

– підготовки інструктажу та залучення відповідного штату працівників;

– перевірки відповідності оперативних планів стратегічним намірам та узгодження цих планів із стратегічним командуванням;

– аналізу можливого забезпечення сил і засобів поліції та їх пропорційності масовому заходу;

– підготовки інструктажу для командирів тактичного рівня із роз'ясненням стратегічних намірів, рекомендацій чи функціональних обмежень;

– переконання в тому, що вся відповідна інформація, яка стосується масового заходу, передана стратегічному командуванню або його оперативному штабу [4, с. 98].

Тактичний рівень керівництва проводить інструктаж сил та засобів поліції, у разі необхідності розробляє тактичний план, який базується на стратегічних намірах операції та цілях поліції, а саме:

1) забезпечує чітке розуміння стратегічних намірів та реалізації операційного плану;

2) здійснює управління ресурсами, розміщеними в певній локації чи підрозділами із специфічними функціями;

3) приймає рішення в межах своєї зони відповідальності;

4) інструктує офіцерів, які перебувають під його командуванням, згідно зі стратегічними намірами та оперативним планом;

5) забезпечує передачу відповідної інформації оперативному командуванню.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що стратегія діяльності поліції «без несподіванок» під час забезпечення публічного порядку повинна бути базовим принципом для всіх рівнів керівництва. Це означає повну та всебічну взаємодію з організаторами, учасниками та пересічними громадянами з метою роз'яснення дій поліції. Всі рівні командування, які здійснюють організацію щодо проведення різного виду масового заходу, повинні чітко розуміти та усвідомлювати свої повноваження, розуміти суть реалізації завдань щодо охорони публічного порядку. Дії поліції повинні бути злагоджені та координовані.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996.
2. Про затвердження Концепції запровадження в діяльності органів та підрозділів Національної поліції України скандинавської моделі забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів : Наказ МВС України від 23.08.2018 № 706.
3. Лиса М.О. Тактика дій поліції при плануванні та організації заходів із забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення масових заходів (скандинавська модель). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 32/2022. С. 186–193.
4. Забезпечення публічного порядку та безпеки під час мирних зібрань громадян (скандинавська модель) : навч. посібник / Ю.Р. Йосипів, Н.Д. Туз, В.М. Синенький, М.Д. Курляк. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 96 с.
5. Туз Н.Д. Структура командування під час забезпечення охорони публічного порядку та безпеки згідно зі скандинавською системою. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Львів: ЛьвДУВС, 2018. Вип. 3. С. 202–210.
6. Туз Н. Д. Тактичні методи, які застосовуються поліцейськими щодо зменшення рівня напруженості та подолання конфліктів відповідно до скандинавської моделі охорони публічного порядку та безпеки під час проведення масових заходів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. Випуск 4. С. 206–216.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Kontseptsii zaprovadzhennia v diialnosti orhaniv ta pidrozdiliv Natsionalnoi polit-sii Ukrainy skandynavskoi modeli zabezpechennia publichnoi bezpeky ta poriadku pid chas provedennia masovykh zakhodiv: Nakaz MVS Ukrainy [On the approval of the Concept of implementing the Scandinavian model in the activities of the bodies and units of the National Police of Ukraine to ensure public safety

and order during mass events: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] vid 23.08.2018 № 706. [in Ukrainian].

3. Lysa, M.O. (2022). Taktyka dii politsii pry planuvanni ta orhanizatsii zakhodiv iz zabezpechennia publichnoi bezpeky ta poriadku pid chas provedennia masovykh zakhodiv (skandinavska model) [Police tactics in planning and organizing events to ensure public safety and order during mass gatherings (Scandinavian model)]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna – Scientific Notes of Lviv University of Business and Law. Series Economic. Series Legal*, 32. S. 186-193. [in Ukrainian].

4. Zabezpechennia publichnoho poriadku ta bezpeky pid chas myrnykh zibran hromadian (skandinavska model): navch. posibnyk [Ensuring Public Order and Safety During Peaceful Gatherings of Citizens (Scandinavian Model): Educational Guide] / Yu. R. Yosypiv, N. D. Tuz, V. M. Synenkyi, M. D. Kurliak. Lviv: LvDUVS, 2019. 96 s. [in Ukrainian].

5. Tuz, N.D. (2018). Struktura komanduvannia pid chas zabezpechennia okhorony publichnoho poriadku ta bezpeky zghidno zi skandinavskoiu systemoiu [The structure of the command in securing public order and safety in the Scandinavian system]. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal Series*, 3. Lviv: LvDUVS. S. 202–210. [in Ukrainian].

6. Tuz, N.D. (2018). Taktychni metody, yaki zastosovuiutsia politseiskymy shchodo zmenshennia rivnia napruzhnosti ta podolannia konfliktiv vidpovidno do skandinavskoi modeli okhorony publichnoho poriadku ta bezpeky pid chas provedennia masovykh zakhodiv [Tactical Methods Applied by Police Officers for Decreasing Tension Level and Solving Conflicts According to Scandinavian Model of Public Order Protection and Safety During Carrying out Mass Events]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal Series*, 4. S. 206-216. [in Ukrainian].

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-10>

ПРО УХИЛЕННЯ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Остапенко Олексій Іванович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права,
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»,
вулиця Князя Романа, 1/3, Львів, 79005, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

Йосифович Данило Ігорович,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора,
Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5510-9781>

***Анотація.** В статті розглянуто питання щодо адміністративного режиму воєнного стану, введеного Президентом України за згодою Верховної Ради України, що має вимушений характер і пояснюється воєнною агресією зі сторони Російської Федерації. Україна, яка сповідує принципи державного суверенітету, незалежності, територіальної цілісності, у короткі терміни прийняла ряд правових актів, що стали основою для захисту власної державності.*

Мобілізація до лав Збройних Сил України тисяч громадян спрямована на забезпечення кадрового резерву військових частин та інших формувань. Український народ за рік неоголошеної війни із Росією з гідністю і самопожертвою виконує конституційний обов'язок щодо захисту своєї країни. Водночас виникла потреба в правовому регулюванні особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану та в бойовій обстановці. До таких особливостей належать: ухилення від військового обліку; ухилення від військової служби військовозобов'язаними, військовослужбовцями, резервістами в умовах воєнного стану; порушення військової дисципліни.

Варто зазначити, що депутати Верховної Ради України у стислі терміни проголосували, зміни до чинного законодавства (кримінального, адміністративного, трудового), які мають сприяти підвищенню військової дисципліни серед військовослужбовців та прирівняних до них осіб. Так, посилена кримінальна і адміністративна відповідальність за порушення військової дисципліни. Серед нововведень щодо кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану мова йде про невиконання наказів командирів (начальників) та вчинення інших протиправних дій кримінального змісту.

Зауважимо, що аналіз внесених змін до Кримінального кодексу України, а також Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів в частині відповідальності військовослужбовців, потребує уточнень, що стосуються обмеження застосування судом пом'якшуючих обставин до військовослужбовців. Так, законодавці внесли зміни до статті 75 Кримінального кодексу України. Згідно з нею, не можна було призначати кримінальне покарання з іспитовим строком для осіб, які вчинили корупційні дії. На сьогодні цього не можна робити і щодо військовослужбовців. Це може означати, що військовослужбовців прирівняли до корупціонерів. Дискусійними залишаються питання щодо огляду військовослужбовців на предмет перебування під впливом алкогольних, наркотичних речовин та медичних препаратів, які впливають на увагу та швидкість реакції. Зазначимо, що огляд (на вплив будь-яких речовин) буде проводитись за допомогою спеціальних технічних засобів і тестів, вимоги до сертифікації яких відсутні. Крім того, огляд можуть проводити особи, які не мають спеціальної підготовки. У медичному закладі військовослужбовець може лише оскаржити результати такого огляду, який є підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності (що призводить до втрати військовослужбовцем частини грошового забезпечення).

Разом з тим вжиті законодавцем зміни покликані з додержанням законності і справедливості покращити стан військової дисципліни серед військовослужбовців та прирівняних осіб в умовах воєнного стану.

Ключові слова: адміністративна відповідальність військовослужбовців, правовий режим, воєнний стан, військова служба, законодавство, ухилення.

Ostapenko Oleksii, Yosyfovych Danylo. On military service evasion under martial law in Ukraine

Abstract. *The article examines the issue of the administrative regime of martial law introduced by the President of Ukraine with the consent of the Verkhovna Rada of Ukraine, which is of a forced nature and is explained by military aggression on the part of the Russian Federation. Ukraine, professing the principles of state sovereignty, independence, and territorial integrity, adopted several legal acts in a short time, which became the basis for protecting its statehood.*

The mobilization of thousands of citizens into the ranks of the Armed Forces of Ukraine, aimed at providing the personnel reserve of military units and other formations. During the year of the undeclared war with Russia, the Ukrainian people are fulfilling their constitutional duty to defend their country with dignity and self-sacrifice. At the same time, there was a need for legal regulation of the specifics of military service under martial law and combat conditions. Such features include: evasion of military registration; evasion of military service by conscripts, servicemen, and reservists under martial law; violation of military discipline.

It is worth noting that the deputies of the Verkhovna Rada of Ukraine quickly voted on changes to the current legislation (criminal, administrative, and labor), which should contribute to the improvement of military discipline among military personnel and persons equal to them. Thus, criminal and administrative responsibility for violation of military discipline has been increased. Among the innovations regarding criminal liability under martial law, we are talking about failure to comply with the orders of commanders (supervisors) and committing other illegal actions of a criminal nature.

It should be noted that the analysis of the amendments made to the Criminal Code of Ukraine, as well as the Code of Ukraine on Administrative Offenses and other legislative acts in terms of the liability of military personnel, requires clarifications regarding the limitation of the court's application of mitigating circumstances to military personnel. Therefore, legislators have amended Article 75 of the Criminal Code of Ukraine. According to it, it was not possible to impose criminal punishment with a probationary period for persons who committed acts of corruption. Today, it cannot be done military personnel. This may mean that military personnel have been equated with corrupt officials. The issues regarding the examination of military personnel for being under the influence of alcohol, narcotic substances, and medical drugs that affect attention and reaction speed remain debatable. It is worth noting that the inspection (for exposure to any substances) will be carried out using special technical means and tests, the requirements for certification of which are absent. In addition, the inspection can be carried out by persons who do not have special training. In a medical institution, a serviceman can only appeal the results of such an examination, which is the basis for disciplinary action (which leads to the serviceman's loss of part of the monetary allowance).

At the same time, the amendments adopted by the legislator are intended to improve the state of military discipline among military personnel and equivalent persons under martial law in compliance with the rule of law and justice.

Key words: *administrative responsibility of military personnel, legal regime, martial law, military service, legislation, evasion.*

Вступ. Стан військової дисципліни серед військовослужбовців та прирівняних до них осіб в умовах воєнного стану впливає на виконання бойових завдань та дії особового складу військових частин, що спрямовані на знищення живої сили та озброєння армії Росії.

Досягнути наукового результату в процесі аналізу сутності змін внесених законодавцем до чинного адміністративного законодавства України щодо посилення адміністративної відповідальності військовослужбовців за вчинені військові адміністративні правопорушення можливо з

використанням методу порівняння та інших методологічних підходів.

Теоретичні напрацювання та аналіз чинного адміністративного законодавства з питань, що пов'язані з відповідальністю військовослужбовців за вчинення правопорушень в умовах воєнного стану, є актуальними в період ведення Збройними Силами України та іншими прирівняними до них формуваннями захисту незалежності і територіальної цілісності України. У статті використані думки і позиції науковців та практиків щодо військової дисципліни, військового обов'язку

та відповідальності за їх порушення. Серед них: Авер'янов В.Б., Битяк Ю.П., Бевзенко В.М., Гриценко І.С., Задихайло О.А., Коломоєць Т.О., Колпаков В.К., Римаренко Ю.І., Кондратьєв Я.Ю., Тацій В.Я., Шемшученко Ю.С. та інші.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових (аналіз, синтез, діалектичний метод) і спеціальних методів дослідження (метод порівняльного правознавства, історичний, системно-структурний та інші). Даний підхід дозволяє здійснити всебічний комплексний аналіз предмета дослідження.

Результати. Воєнна агресія зі сторони Російської Федерації від 24 лютого 2022 року поставила перед Українською державою великий перелік завдань, спрямованих на захист суверенітету, незалежності і територіальної цілісності країни. Одним із першочергових завдань стало введення Указом Президента України воєнного стану на території України та створення військово-цивільних адміністрацій з урахуванням принципу територій. Наступним кроком стало введення в дію законодавства щодо регулювання правових відносин між суб'єктами на період воєнного стану.

Стаття 17 Закону України «Про оборону України» передбачає, що громадяни України чоловічої статі, придатні для проходження військової служби за станом здоров'я і віком, а жіночої статі – також за відповідною фаховою підготовкою, повинні виконувати військовий обов'язок згідно із законом [1]. Водночас стаття 20 Закону закріпила відповідальність громадян, винних у порушенні законодавства та інших нормативно-правових актів у сфері оборони України. Реалізація положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» передбачає комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади та інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, оперативного-рятувальної

служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано [2].

Звернемо увагу, що захоплення і тимчасова окупація окремих територій України збройними силами Росії змушують органи державної влади приймати неодноразові рішення про продовження строків проведення мобілізації (наприклад, Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку проведення мобілізації № 2739–IX від 16 листопада 2022 року») [3]. Мобілізація як дія тлумачиться з урахуванням наступного:

- 1) проведення призову військово-зобов'язаних на службу в діючу армію у зв'язку із запровадженням воєнного стану;
- 2) переведення всіх галузей промисловості у воєнний стан [4, с. 381].

Колектив авторів Сучасної правової енциклопедії (2010 р.) характеризує мобілізацію (франц. – mobilisation, від лат. mobilis – рухливий), як комплекс заходів здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу [5, с. 180], умовно поділяючи її на наступні види: загальну і часткову, а за способом проведення на приховану і відкриту.

Розглянуті вище підходи у тлумаченні терміну «мобілізація» мають законодавче закріплення щодо діяльності місцевих органів виконавчої влади на період дії воєнного стану. Так, в Указі Президента України від 03.03.2022 року № 2102–IX «Про загальну мобілізацію» на місцеві органи виконавчої влади у взаємодії з територіальними центрами комплектування і соціальної підтримки, за участю органів місцевого самоврядування, а також із залученням підприємств, установ та організацій усіх форм власності, фізичних осіб – підприємців одним із обов'язків є сво-

часне оповіщення і прибуття громадян, які призиваються на військову службу на збірні пункти та у військові частини [6]. Громадяни, натомість, відповідно до статті 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» мають обов'язки, за невиконання яких несуть відповідальність згідно із законом. До них належать:

1) з'являтися за викликом до територіальних центрів комплектування і соціальної підтримки (військовозобов'язані, резервісти);

2) під час мобілізації громадяни зобов'язані з'явитися до військових частин або на збірні пункти територіальних центрів комплектування і соціальної підтримки у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках, за викликом керівників органів, в яких вони перебувають на військовому обліку – Служби безпеки України, органів цивільного захисту);

3) громадянам, які перебувають на військовому обліку з моменту оголошення мобілізації забороняється зміна місця проживання без дозволу посадової особи відповідного органу публічного управління [2].

Варто зазначити, що відповідно до пункту 9 статті 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» громадяни України щодо військового обов'язку поділяються на наступні категорії:

– допризовники – особи, які підлягають приписці до призовних дільниць;

– призовники – особи, приписані до призовних дільниць;

– військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави;

– резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та особливий період;

– військовослужбовці – особи, які проходять військову службу [7].

Зважаючи на необхідність мати резерв для поповнення військових формувань Кабінет

Міністрів України затвердив новий порядок організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, що стосуються обмеження права на перетин кордону для багатьох держаних службовців і депутатів різних рівнів [8].

За своїм змістом Порядок, зокрема передбачає суворіший контроль за військовозобов'язаними громадянами, але разом з тим, як ми вважаємо, є ряд положень, що потребують уточнень. Це стосується:

1) порядку ведення військового обліку осіб, котрі виїхали за кордон і перебувають на консульському обліку (на який, до речі, ставати необов'язково, якщо громадянин України виїхав за кордон на строк до трьох місяців і жодної відповідальності за це не передбачено);

2) відсутності чітко прописаного механізму «сприяння» дипломатичної установи поверненню громадян України додому в разі мобілізації (наприклад, застосування екстрадиції як однієї з форм повернення особи до країни, застосовується лише до тих, хто вчинив кримінальний злочин, у свою чергу не можна військовозобов'язаних українців повернути до країни і шляхом депортації, бо така процедура не може застосовуватися дипломатичними установами, а лише винятково судом до осіб, які злісно порушують порядок країни, де вони перебувають);

3) проблеми проведення працівниками виконкомів місцевих рад «подвірного обходу» з метою уточнення облікових даних первинного військового обліку (згідно з постановою, подвірний обхід проводиться відповідно до графіка звіряння, затвердженого розпорядженням сільського, селищного, міського голови, і водночас виконавчі органи сільських, селищних, міських рад щомісяця до п'ятого числа повинні повідомляти територіальні центри комплектування і соціальної підтримки, органи Служби безпеки України, підрозділи Служби зовнішньої розвідки про зміни облікових даних). Разом з тим в Україні відсутня заборона щодо проживання громадян поза місцем реєстрації.

Беручи до уваги вимоги законодавства України під час оголошеної мобілізації

військовозобов'язані і особи, які отримали повістку чи виклик командира військової частини, повинні у визначений час звернутися до вказаного територіального центру комплектування і соціальної підтримки, або прибути до місця дислокації відповідної військової частини. З огляду на це розглянемо один із різновидів асоціальної поведінки, яка проявляється в ухиленні громадян від проходження військової служби як у мирний час, так і при оголошенні воєнного стану.

Термін «ухилення» має досить широке тлумачення. Безпосередньо ухилення має пояснення – як намагання не брати участі в чомусь, відсторонятись від чогось, уникати [4]. Крім того, термін «ухилення» означає дію, яка проявляється в ухиленні, уникненні від виконання покладених на фізичну особу обов'язків. Ухилення від військової служби містить у собі порушення конституційного обов'язку громадянина України відбувати військову службу шляхом ухилення від військового обліку або спеціальних зборів, призову на військову службу або за мобілізацією, самовільну відлучку, самовільне залишення військової частини, дезертирство [5, с. 336].

Об'єктом ухилення від проходження громадянами України військової служби варто вважати порушення суспільних відносин, що забезпечують безпеку та обороноздатність держави від внутрішніх та зовнішніх протиправних посягань. Об'єктивна сторона ухилення проявляється шляхом дії або так званої «змішаної бездіяльності», коли особа не виконує обов'язку громадянина щодо проходження військової служби, передбаченого статтею 17 Конституції України, де мова йде про захист суверенітету і територіальної цілісності України, і про те, що це справа всього Українського народу [9].

До способів ухилення від проходження військової служби умовно можна віднести такі, що: 1) погіршують фізичний і психологічний стан особи (симуляція хвороби, самокалічення); 2) полягають у підробці документів (про хворобу, про від'їзд із постійного місця проживання як легально, так і нелегально); 3) негативно впливають на стан військової

дисципліни і виконання військових обов'язків (нез'явлення на службу військовослужбовця, самовільне залишення військової частини, пряма відмова від несення військових обов'язків військової служби, ухилення від військового обліку, спеціальних зборів, призову на строкову службу, перебування у самовільній відлучці за межами військової частини, дезертирство, підкуп працівників територіальних центрів комплектування і соціальної підтримки).

Крім того, стаття 8 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» до ухилення відносить:

– самовільне припинення виконання службових обов'язків;

– несвоєчасне (пізніше ніж за п'ять календарних днів) повідомлення відповідному структурному підрозділу місцевої державної адміністрації про надання відпустки з ініціативи власника або уповноваженого ним органу, а також про попередження власником або уповноваженим ним органом щодо звільнення у зв'язку з ліквідацією, реорганізацією або перепрофілюванням підприємства, установи, організації [10].

До видів ухилення від проходження військової служби варто віднести: невиконання, злісне ухилення, нез'явлення (вчасно на службу), самовільне залишення військової частини або місця служби, відмова у виконанні посадових (службових) військових обов'язків та інше. Використаємо також пояснення Н. Торчевської надане у статті «Мобілізація в Україні: які категорії громадян не підлягають призову». Автор зазначає, що не вважаються «ухилянтами» від призову на військову службу під час мобілізації: громадяни, які залучені до роботи в органах державної влади, критично важливих підприємствах та організаціях; громадяни, які визнані непридатними до військової служби за станом здоров'я або віком; громадяни, які постійно доглядають за особами, що потребують лікування; багатодітні чоловіки та жінки, на вихованні яких є троє та більше неповнолітніх дітей; батьки-одиначки та самотні матері, які виховують щонайменше одну неповнолітню дитину; чоловіки та жінки у статусі опі-

кунів та прийомних батьків бодай однієї неповнолітньої дитини; батьки на вихованні яких є: 1) неповнолітня дитина з інвалідністю підгрупи А, з інвалідністю III-IV групи; 2) неповнолітня фізична особа (18-23 роки) з інвалідністю I чи II групи; жінки та чоловіки, чий близькі родичі (чоловік, дружина, син, дочка, батько, мати, дід, бабуся чи (рідний, неповнорідний) брат чи сестра) загинули або зникли безвісти під час участі у бойових діях; жінки та чоловіки, які мають неповнолітню дитину та чоловіка (дружину), що проходять військову службу; одержувачі професійної передвищої та вищої освіти (асистенти, стажери, аспіранти та докторанти, які навчаються на денній та дуальній формах здобуття освіти); окремі категорії державних службовців (депутати Верховної Ради України та АР Крим, працівники правоохоронних структур, а також антикорупційних органів) [11].

За ухилення від проходження військової служби законодавство України передбачає наступні види юридичної відповідальності: дисциплінарну, адміністративну та кримінальну.

Дисциплінарна відповідальність передбачена Дисциплінарним Статутом Збройних Сил України, де мова йде про те, що додержання військової дисципліни військовослужбовцями під час проходження військової служби передбачає особисте бездоганне і неухильне виконання порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України. При порушенні військової дисципліни військовослужбовцем шляхом ухилення від військової служби чи дезертирством командир зобов'язаний вжити заходів щодо затримання підлеглого, із негайним доставленням затриманого до уповноваженої службової особи або вжити заходів щодо негайного повідомлення цій службовій особі про затримання (пункт 6 Дисциплінарного Статуту Збройних Сил України) [12].

Адміністративна відповідальність за військові адміністративні правопорушення передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення (статті 210, 210-1, 172-10 – 172-20) [13].

Кримінальна відповідальність за військові злочини передбачена Кримінальним кодексом України [14].

Варто зазначити, що окремі нормативно-правові акти мають особливості щодо притягнення окремих категорій військовослужбовців та прирівняних до них осіб до адміністративної відповідальності. Це стосується: 1) військовозобов'язаних, тобто громадян, які перебувають на військовому обліку; 2) резервістів під час проходження ними зборів; 3) військовослужбовців та прирівняних до них осіб.

Так, військовозобов'язані громадяни в разі ухилення ними від виконання військового обов'язку нести адміністративну відповідальність за статтями 210, 210-1, 172-11 КУпАП. Військовослужбовці строкової служби при самовільному залишенні ними військової частини або місця служби (що містить ознаки ухилення від виконання військових обов'язків – думка авторів), притягаються до адміністративної відповідальності відповідно до частини першої статті 172-11 КУпАП. Частина третя статті 172-11 КУпАП виключає адміністративну відповідальність військовослужбовця строкової служби за самовільне залишення військової частини або місця служби. Це пов'язано з тим, що штраф як адміністративне стягнення до військовослужбовців строкової служби не застосовується (ст. 15 КУпАП). Крім того, Статут Збройних Сил України не мають відповіді на наступні питання: 1) чи всі вимоги командирів (начальників) по відношенню до підлеглого їм по службі військовослужбовця є законними і мають форму наказу (наприклад, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Стройовий статут Збройних Сил України); 2) варто звернути увагу на те, що крім умисного невиконання наказів командирів (начальників) може мати місце необережність в діях зі сторони військовослужбовця; 3) має місце порушення частини третьої статті 62 Конституції України, де мова йде про те, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях [9].

Дискусійними за змістом є зміни внесені законодавцем до частини першої статті 266-1 КУпАП щодо огляду військовозобов'язаних, резервістів під час проходження ними зборів, а також військовослужбовців на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Потребує тлумачення, в яких саме випадках необхідно проводити огляд осіб на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Загальним є положення про те, що законодавство України не містить заборон для військовослужбовців та військовозобов'язаних вживати алкогольні напої вдома чи під час дії дозволу на звільнення з розташування військової частини чи у відпустці, отже, такі дії не матимуть ознак суспільної шкоди. Разом з тим, текст частини першої статті 266-1 КУпАП не має чіткого закріплення цього положення. Можна зробити висновок, що огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння військовослужбовці, військовозобов'язані, резервісти підлягають в будь-який час і в будь-якому місці.

Військовослужбовці (крім строкової служби), а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів у разі нез'явлення без поважних причин на військову службу вчиняють протиправні дії шляхом ухилення від виконання військового обов'язку. Адміністративно-правовий аналіз ухилення від військової служби характеризується наявністю активних за змістом дій, які не спрямовані на забезпечення безпеки та обороноздатності України.

Зміни, які внесені до КУпАП, спрямовані на підвищення стану військової дисципліни серед військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів при несенні військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. Вони передбачають встановлення більш суворої адміністративної відповідальності за вчинення вій-

ськових адміністративних правопорушень. Для цього підвищені розміри адміністративних стягнень у вигляді штрафу. Водночас зміни внесені до КУпАП не є основними. Вони мають вторинний (похідний) зміст з певними ризиками при застосуванні судами даного виду адміністративного стягнення. Фахівці незалежної антикорупційної комісії (НАКО) до таких ризиків відносять:

1) нерівність правосуддя за рахунок унеможливлення пом'якшення покарання і заборони можливості звільнення військовослужбовця від покарання з випробуванням;

2) зловживання і порушення прав через розширення впливу командування на військовослужбовців;

3) порушення прав військовослужбовців внаслідок невизначення випадків, за яких проводиться огляд на стан алкогольного, наркотичного та інших сп'янінь [15].

Існують різні за змістом судові рішення щодо оцінки дій військовослужбовців, які самовільно на декілька годин залишили військову частину. Звернемо увагу на те, що Октябрським районним судом м. Полтави 08.09.2022 року у справі № 554/6611/22 ухвалено вирок, за результатами розгляду матеріалів кримінального провадження за обвинувальним актом, в результаті чого військовослужбовця визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення і притягнуто до кримінальної відповідальності. У справі № 748/1703/22 (постанова суду в адміністративному провадженні) військовослужбовець був відсутній на службі п'ять діб, а у справі № 554/6611/22 (вирок у кримінальному провадженні) одну добу. Іншим є рішення Оболонського районного суду м. Києва від 24.10.2022 року у судовій справі № 756/9533/22 та ухвалена постанова за результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення за частиною четвертою статті 172-11 КУпАП, якою на підставі статті 22 зазначеного кодексу військовослужбовця звільнено від адміністративної відповідальності за малозначністю діяння. Натомість Чернігівським районним судом Чернігівської області 20.09.2022 року

у судовій справі № 748/1703/22 ухвалено постанову за результатом розгляду справи про адміністративне правопорушення за частиною четвертою статті 172-11 КУпАП, якою військовослужбовця притягнуто до адміністративної відповідальності.

Звернемо увагу на те, що строки утримання на гауптвахті за вчинені військові адміністративні правопорушення збільшено до десяти та п'ятнадцяти діб. Арешт з утриманням на гауптвахті призначається районним, районним у місті, міським чи міським районним судом.

За відмову виконувати вимоги командира (начальника) збільшені штрафи від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян чи арешт з утриманням на гауптвахті до десяти діб. За необережне знищення або пошкодження військового майна призначається штраф від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт з утриманням на гауптвахті до п'ятнадцяти діб. За порушення правил бойового чергування призначається штраф від ста до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. За порушення правил поведіння зі зброєю призначається штраф від ста до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Статистичні дані свідчать, що станом на 28 вересня 2022 року Єдиний державний реєстр судових рішень містив 86 вироків щодо кримінальних правопорушень, передбачених статтею 336 Кримінального кодексу України. При цьому жодного виправдувального вироку немає, усі особи визнали свою вину [16]. Видається, що таке посилення адміністративної відповідальності в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці в певній мірі залежить від рівня суспільної небезпеки (який в КУпАП не має законодавчого закріплення – автори), а також від індивідуального підходу суду під час вирішення справи з можливістю врахувати обставини, що пом'якшують покарання.

Висновки. Узагальнюючи, вважаємо, що внесені зміни до адміністративного, кримінального законодавства України та інших нормативно-правових актів щодо посилення військової дисципліни серед військовослужбовців і прирівняних до них осіб в умовах воєнного стану є одним із реальних і дієвих кроків підвищення бойової готовності і боєздатності військових частин у боротьбі з російським агресором. Правозастосовна практика за цією категорією правопорушень потребує більш докладного вивчення та аналізу, що дає перспективи для подальших наукових розвідок у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про оборону України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 9. Ст. 106.
2. Закон України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» від 21.10.1993 р. № 3543 – XII : [ips.ligazakon.net/dokument|T354300?an=1](https://ligazakon.net/dokument|T354300?an=1).
3. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку проведення мобілізації» від 16 листопада 2022 року № 2739-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2739-20>.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О.Єрошенко. Донецьк : ТОВ «ГЛОБІАЛ ТРЕЙД», 2012. 864 с.
5. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко (та ін.) за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
6. Указ Президента України «Про загальну мобілізацію» від 03.03.2022р. № 2105-IX. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text.
7. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 27. Ст. 386.
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів» від 30.12.2022 № 1487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#Text>.
9. Конституція України: чинне законодавство станом на 05 січня 2021 р.: Офіц. текст, Київ : Правова єдність, 2021. 64 с.
10. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 15. Ст. 188.

11. Наталія Торчевська. Мобілізація в Україні: які категорії громадян не підлягають призову. URL: fakty.com.ua/na/ukraine/20221122-mobilizacziya-v-ukraini-yaki-Katehoriyi-gromadyan-ne-pidlyagayt-pyzovu/.
12. Дисциплінарний Статут Збройних Сил України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-14#Text.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення. С. : ТОВ «ВВП НОТІС», 2022. 356 с.
14. Кримінальний кодекс України. С. : «ВВП НОТІС», 2020. 216 с.
15. Аналіз законопроекту № 8271 щодо посилення відповідальності військовослужбовців в умовах воєнного стану. URL: <https://nako.org.ua/research/analiz-zakonoprojektu-8271-shhodo-posilennya-vidpovidalnosti-viiskovoslužbovciv-v-umovax-vojennoho-stanu>.
16. Ухилення від мобілізації, 13 червня 2022. URL: <https://legalaid.ua/ua/uhylennya-vid-mobilizacziyi/>.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro oboronu Ukrainy» [Law of Ukraine «About the defense of Ukraine»]: Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1992, № 9, st.106 [in Ukrainian]
2. Zakon Ukrainy «Pro mobilizatsiynu pidhotovku i mobilizatsiiu» [Law of Ukraine «About mobilization training and mobilization»] vid 21.10. 1993r. № 3543 – Kh11. Retrieved from: [https://ips.ligazakon.net/dokument\[T354300?an=1](https://ips.ligazakon.net/dokument[T354300?an=1) [in Ukrainian]
3. Zakon Ukrainy «Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro prodovzhennia stroku provedennia mobilizatsii» [Law of Ukraine "On the approval of the Decree of the President of Ukraine "On extending the term of mobilization"] vid 16 lystopada 2022 roku №2739-1Kh. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2739-20>. [in Ukrainian]
4. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2012). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]/ ukl. O.Ieroshenko.- Donetsk: TOV «HLORIIa TREID». 864 s. [in Ukrainian]
5. Suchasna pravova entsyklopediia (2010). [Modern legal encyclopedia]/O.V.Zaichuk, O.L.Kopylenko, N.M.Onishchenko (ta in.) za zah. red. .O.V. Zaichuka; In-t zakonodavstva Verkhov. Rady Ukrainy. K.: Yurinkom Inter, 384s. [in Ukrainian]
6. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zahalnu mobilizatsiiu» [Decree of the President of Ukraine "On General Mobilization"] vid 03.03.2022r. №2105-1Kh Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text>. [in Ukrainian]
7. Zakon Ukrainy «Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu» [Law of Ukraine «About military duty and military service»]: Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1992, № 27, st.386. [in Ukrainian]
8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii ta vedennia viiskovoho obliku pryzovnykiv, viiskovozoboviazanykh ta rezervistiv» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for the organization and maintenance of military records of conscripts, conscripts and reservists"] vid 30.12.2022 № 1487. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: chynne zakonodavstvo stanom na 05 sichnia 2021 r.: Ofits. tekst, Kyiv. Pravova yednist, 2021. 64s. [in Ukrainian]
10. Zakon Ukrainy «Pro alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu [Law of Ukraine “About alternative (non-military) service”]: Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1992, № 15, st.188 [in Ukrainian]
11. Nataliia Torchevska. Mobilizatsiia v Ukraini: yaki katehori hromadian ne pidlihaiut pryzovu [Mobilization in Ukraine: which categories of citizens are not subject to conscription]. Retrieved from: <https://fakty.com.ua/na/ukraine/20221122-mobilizacziya-v-ukraini-yaki-Katehoriyi-gromadyan-ne-pidlyagayt-pyzovu/> [in Ukrainian]
12. Dystsyplinarnyi Statut Zbroinykh Syl Ukrainy [Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine] vid 24 bereznia 1999 roku №551-Kh1U. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-14#Text>. [in Ukrainian]
13. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (2022). [Code of Ukraine on administrative offenses]. S.: TOV «VVP NOTIS». 356s. [in Ukrainian]
14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (2020). [Criminal Code of Ukraine]. S.: «VVP NOTIS». 216s. [in Ukrainian]
15. Analiz zakonoprojektu № 8271 shhodo posylennia vidpovidalnosti viiskovoslužbovciv v umovakh voiennoho stanu [Analysis of draft law No. 8271 on strengthening the responsibility of military personnel in the conditions of martial law]. Retrieved from: <https://nako.org.ua/research/analiz-zakonoprojektu-8271-shhodo-posilennya-vidpovidalnosti-viiskovoslužbovciv-v-umovax-vojennoho-stanu> [in Ukrainian]
16. Ukhylennia vid mobilizatsii [Avoidance of mobilization], veresen 30 2022. Retrieved from: <https://legalaid.ua/ua/uhylennya-vid-mobilizacziyi/> [in Ukrainian]

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 67.76я73

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-11>

ДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ЗАСАДНИЧИХ ПРИНЦИПІВ СИСТЕМИ Е-НОТАРІАТУ

Долинська Марія Степанівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін,
Інститут права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0352-5470>

***Анотація.** Стаття присвячена актуальним проблемам цивільного та нотаріального права, а також нотаріального процесуального права в Україні.*

Мета статті – здійснити аналіз правових засад впровадження нового українського правового інституту – системи е-нотаріату.

У процесі проведення дослідження використано низку загально-наукових та спеціальних методів пізнання, в тому числі діалектичний метод, формально-юридичний, порівняльно-правовий, та інші методи.

Дослідивши засадничі принципи запровадження е-нотаріату на українських теренах, автор стверджує, що інститут е-нотаріату, не є суто українським, а відбулося запозичення кращих світових трендів створення «кібернотаріату» (електронного нотаріату).

В Україні відбуваються процеси, спрямовані щодо впровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату, як експерименту, в нотаріальну реальність.

Постанова Кабінету Міністрів України № 1444 від 29 грудня 2021 року «Деякі питання реалізації експериментального проєкту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату» встановлює засадничі принципи е-нотаріату, які можуть з часом змінюватися та еволюціонувати, але вони є найістотнішими для такого типу цифровізації нотаріальної діяльності (враховуючи досвід діджиталізації надання нотаріальних послуг в інших країнах латинського типу нотаріату).

Відповідно до частини п'ятої статті 52 Закону України «Про нотаріат» лише запис у вказаному Реєстрі для реєстрації нотаріальних дій є доказом вчинення нотаріальної дії. Вважаємо, що реєстрація в Електронному реєстрі нотаріальних дій є також електронним доказом вчинення такої нотаріальної дії.

Автор пропонує внести зміни до чинного законодавства щодо врегулювання питання запровадження Системи е-нотаріату. В тому числі зробити зміни до Закону України «Про нотаріат» шляхом внесення змін до статті 34, або доповнення законодавчого акта новою статтею, де передбачити перелік нотаріальних дій, які повинні бути внесені до Електронного реєстру для реєстрації нотаріальних дій.

***Ключові слова:** нотаріус, діджиталізація, нотаріальна контора, електронні реєстри, електронний кабінет, електронний доказ.*

Dolynska Mariia. On the issue of implementation in Ukraine of the fundamental principles of the e-notary system

***Abstract.** The article is devoted to current problems of civil and notarial law, as well as notarial procedural law in Ukraine.*

The purpose of the article is to analyze the legal foundations of the introduction of a new Ukrainian legal institution – the e-notary system.

In the process of conducting the research, a number of general scientific and special methods of cognition were used, including the dialectical method, formal-legal, comparative-legal, and other methods.

Having studied the basic principles of the introduction of e-notary on Ukrainian territory, the author claims that the institution of e-notary is not purely Ukrainian, but the best global trends in the creation of 'cybernotary' (electronic notary) have taken place.

In Ukraine, there are processes aimed at the introduction of the Unified State Electronic System of e-Notary, as an experiment, into a notarial reality.

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1444 of December 29, 2021 'Some issues of the implementation of the experimental project regarding the phased introduction of the Unified State electronic system of e-notary' establishes the basic principles of e-notary, which may change and evolve over time, but they are the most essential for this type digitization of notarial activity (taking into account the experience of digitization of the provision of notarial services in other countries of the Latin type of notary).

In accordance with the fifth part of Article 52 of the Law of Ukraine 'On Notaries', only an entry in the specified Register for registration of notarial acts is proof of the performance of a notarial act. We believe that registration in the Electronic Register of Notarial Acts is also electronic proof of the execution of such a notarial act.

The author proposes to make changes to the current legislation regarding the settlement of the issue of the introduction of the e-notary system. Including making changes to the Law of Ukraine 'On Notaries', by amending Article 34, or supplementing the legislative act with a new article, which provides for a list of notarial acts that must be entered into the Electronic Register for registration of notarial acts.

Key words: notary, digitization, notary office, electronic registers, electronic office, electronic evidence.

Вступ. Діджиталізаційні процеси протягом останніх десятиліть на планеті проходять семимільними кроками та торкаються всіх без винятку сфер життя людини та суспільства.

Світовий досвід діджиталізації набув поширення і на теренах України, цьому сприяло прийняття відповідного законодавства, зокрема, Закону України № 2657-ХІІ від 02.10.1992 року «Про інформацію» [1].

На думку Ю. Бисаги, під цифровими технологіями слід розуміти сукупність інструментів, методів та процесів, які використовують цифрові сигнали, а також здійснюють обробку такої цифровою інформації для збереження, обміну та передачі даних [2, с. 11]. Ми погоджуємося з автором, що цифрові технології використовуються з метою автоматизації та оптимізації, а також призводять до покращення різних процесів та сфер діяльності.

Цифровізація нотаріальних правовідносин суттєво змінює нотаріальну сферу діяльності як у світі, так і в Україні.

З набуттям незалежності в Україні, відбулися радикальні зміни як в суспільстві, праві та у нотаріальній сфері. Зокрема, прийнятий у 1993 році Закон України «Про нотаріат» [3] спрямовав рух українського нотаріату у напрямку латинської системи нотаріату та ввів у нотаріат новий правовий інститут – приватного нотаріату, хоча у ньому не йшла мова про застосування принципів цифровізації.

Метою статті є здійснення аналізу правових засад впровадження у нотаріальну діяль-

ність в Україні нового правового інституту – системи е-нотаріату.

Матеріали та методи. Розгляд проблемних питань, присвячених цифровізації нотаріальної діяльності, зокрема при веденні Єдиних та Державних реєстрів в Україні присвятили свої дослідження в першу чергу нотаріуси та інші практики, а також науковці. Варто виокремити праці: І. Апалькової, І. Бернацької, Ю. Бисаги, А. Богданець, О. Булгакова, М. Дякович, З. Журавльової, І. Іліопол, Х. Маркович, К. Нестеренко, Н. Павлюк, В. Хоменко, О. Крукевич, М. Гетманцева, Ю. Опанасюка, а також інших.

Вважаємо, що недостатньо уваги приділено розгляду головних засад впровадження в Україні системи е-нотаріату.

У процесі проведення дослідження використано низку загально-наукових та спеціальних методів пізнання, в тому числі діалектичний метод, формально-юридичний, порівняльно-правовий, та інші методи.

Результати. Мають рацію вчені, серед яких В. Хоменко, О. Крукевич, М. Гетманцева та Ю. Опанасюка [4], що реформування українського нотаріату в останній час вичерпало свій потенціал та потребувало удосконалення. Цьому в тому числі сприяло поширення різних вірусних інфекцій, особливо COVID-19, що привело до зменшення кількості вчинених нотаріальних дій.

Тому всі погляди стосовно розвитку нотаріату були спрямовані на вивчення закордонного досвіду щодо удосконалення нота-

ріальної діяльності за допомогою цифрових технологій.

Досліджуючи кращий досвід запровадження діджиталізації у нотаріальний процес іншими країнами світу, встановлено, що цей процес варто перенести в нотаріальну практику українських нотаріусів. Зокрема, на цьому наголошував Президент Нотаріальної Палати України, В. Марченко, як представник професійної організації нотаріусів. Варто погодитися з автором, що процес впровадження цифрових технологій повинен бути виваженим, оскільки має бути встановлено «достатній захист інформації» [5, с. 42].

У червні 2017 року в круглому столі «Основні тенденції в реформуванні українського нотаріату та європейський досвід» взяли участь представники української нотаріальної спільноти, а також члени та членкині нотаріальних палат Латвії та Литви, науковці та практики, представники владних структур, громадськості. Серед інших важливих питань, було обговорено Концепцію реформування українського нотаріату, в тому числі перспективи щодо застосування засадничих принципів діджиталізації в українському нотаріальному процесі.

Варто зауважити що цифровізація українського нотаріату проходить вже не один рік, оскільки певні складові діджиталізації де-факто уже використовують у нотаріальній практиці українські нотаріуси.

Прикладом цього свідчать запровадження в державі Єдиних та Державних реєстрів Міністерства юстиції України, безпосередній доступ до яких мають державні та приватні нотаріуси України.

Варто пригадати, що ще в кінці 1990-х років в Україні відбулося зародження перших електронних реєстрів в системі нотаріату.

Так, наказами Міністерства юстиції України: № 21/5 від 6 травня 1998 року затверджено Положення про Єдиний реєстр доручень; № 36/5 від 29 червня 1999 року «Про здійснення заходів щодо захисту нотаріально оформлюваних документів» започатковано Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів; № 26/5 від 27 травня

1999 року запроваджено Єдиний реєстр нотаріусів.

Таким чином, вищевказаними нормативно-правовими актами було започатковано введення в нотаріальну діяльність діджиталізації, що стосувалося як загальних засад нотаріальної діяльності, так і окремих питань запровадження нотаріального процесу.

Наказом Міністерства юстиції України № 51/5 від 17 жовтня 2000 року, запроваджено Єдиний реєстр заповітів та спадкових справ [6]. Значущі зміни щодо правового регулювання вищевказаного реєстру запроваджено постановою Кабінету Міністрів України № 491 від 11 травня 2011 року «Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі» [7]. У відповідності до вищевказаного акту, наказом Мінюсту № 1810/5 від 07 листопада 2011 року затверджено Положення про Спадковий реєстр.

Закон України № 1878-VI від 11 лютого 2010 року «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та інших законодавчих актів України» [8] встановив, що з 1 січня 2013 року нотаріус, крім своїх нотаріальних повноважень, виконує також повноваження спеціального суб'єкта, який вправі виконувати функції державного реєстратора прав на нерухоме майно.

Важливим щодо впровадження цифровізації у нотаріальну діяльність слід вважати Закон України № 5037-VI від 04 липня 2012 року [9], яким запроваджено «діджиталізаційні» зміни до Закону України «Про нотаріат».

По-перше, у нотаріальному законодавчому акті підтверджено надання нотаріусам повноважень реєстратора прав на нерухоме майно.

По-друге, доповнено Закон України «Про нотаріат» окремою статтею 46¹ під назвою «Повноваження нотаріусів у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

По-третє, зобов'язано державних та приватних нотаріусів держави під час вчинення

нотаріальних дій з нерухомим майном, а також об'єктом незавершеного будівництва, отримувати відповідні відомості (витяги) з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно за допомогою цифрових технологій.

Наказом Мін'юсту № 1174/5 від 21 липня 2014 року запроваджено проведення кваліфікаційного нотаріального іспиту у формі електронного анонімного тестування [10], тобто діджиталізаційні процеси торкнулися і доступу до професії нотаріуса.

У наступні роки було прийнято низку законодавчих та нормативно-правових актів, присвячених подальшому впровадженню діджиталізаційних засад у нотаріальну діяльність. Цьому сприяло схвалення у 2016 році Концепції розвитку електронних послуг в Україні та у 2021 році – Концепції розвитку цифрових компетентностей.

Наголошуємо, що стаття 46¹ Закону України «Про нотаріат» зазнала численних змін та редагувань, в тому числі Законами України № 834-VIII та № 835-VIII від 26 листопада 2015 року; Законом України № 199-IX від 17 жовтня 2019 року, Законом України № 2518-IX від 15.08.2022 року.

У відповідності до Закону України № 835-VIII від 26 листопада 2015 року нотаріуси з 13 грудня 2015 року наділені новими повноваженнями – суб'єкта державної реєстрації – у разі проведення ними державної реєстрації інших юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців [11].

Підтвердженням активного впровадження в український нотаріальний процес діджиталізації є те, що законодавець у частині першій статті 46¹ Закону України «Про нотаріат» зобов'язує державних та приватних нотаріусів під час вчинення нотаріальних дій використовувати відомості Єдиних, а також державних реєстрів [3].

Як в країнах латинського типу нотаріату, так і в Україні засадничою основою сучасної нотаріальної діяльності або принципом виступає принцип законності. При цьому зауважуємо, що принцип діджиталізації набуває все більшого поширення та спрямовує до

створення в Україні «електронного нотаріату» [12, с. 75; 13, с. 57].

На це, зокрема, націлює Міністерство юстиції України, маючи на меті запровадити так звану «Систему е-нотаріат», як новий електронний сервіс.

Нормативно-правовим актом, який закріплює основні засади запровадження в Україні Системи е-нотаріату, є постанова Кабінету Міністрів України № 1444 від 29 грудня 2021 року «Деякі питання реалізації експериментального проєкту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату» [14]. Вищевказаним актом затверджено Порядок проведення експериментального проєкту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату.

Постанова Кабінету Міністрів України № 1444 встановлює засадничі принципи е-нотаріату, які можуть з часом змінюватися та еволюціонувати, але вони є найістотнішими для такого типу цифровізації нотаріальної діяльності (враховуючи досвід діджиталізації надання нотаріальних послуг в інших країнах латинського типу нотаріату).

Законодавець дає визначення Єдиної державної електронної системи е-нотаріату (далі – «Система е-нотаріату») як автоматизованої інформаційної системи.

Завданнями системи е-нотаріату виступають:

- отримання від нотаріусів відомостей щодо їхньої діяльності, їх обробка та накопичення;
- збереження отриманої від нотаріусів інформації;
- захист та використання отриманих відомостей щодо нотаріальної діяльності;
- забезпечення усіх видів обміну нотаріальною інформацією (згідно норм чинного законодавства);
- внесення отриманої від нотаріусів інформації до єдиних та державних реєстрів, які існують в системі Міністерства юстиції України.

Держателем вищевказаної системи є Міністерство юстиції України, а технічним

адміністратором виступає державне підприємство, що належить до сфери управління того ж міністерства.

Нотаріальній палаті України відводиться місце функціонального адміністратора електронного робочого місця нотаріуса.

Нормативно-правовим актом передбачено три основні етапи впровадження Системи е-нотаріату та виокремлено загалом вісім складових системи е-нотаріату.

Вищевказаною постановою затверджено Порядок проведення експериментального проєкту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату.

В основу створення та запровадження е-нотаріату в Україні покладено певні вихідні положення, на характеристиці яких ми вважаємо за необхідне зупинитися.

Першою засадничою особливістю запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату є електронне робоче місце нотаріуса, яке в свою чергу є підсистемою вищевказаної системи е-нотаріату та якому відводиться окреме значуще положення оскільки у ньому зароджується, провадиться та вчиняється нотаріальний акт (нотаріальна дія) за допомогою засобів цифровізації, тобто здійснюється нотаріальний процес, який є доволі складним, трудомістким та відповідальним.

Законодавець у пункті третьому Порядку реалізації експериментального проєкту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату (надалі Порядок) у визначенні поняття електронного робочого місця нотаріуса характеризує всі складові цієї підсистеми та огульно окреслює функції та повноваження нотаріусів (в тому числі за допомогою засобів цифровізації) щодо порядку вчинення нотаріальних дій та виконання інших уповноважених державою повноважень, а також взаємодію, за допомогою цієї підсистеми, нотаріуса з його клієнтом.

Більш детально електронне робоче місце нотаріуса (як приватного, так і державного) охарактеризовано у пункті 17 вищевказаного Порядку.

Зауважуємо, що нотаріус повинен отримати дозвіл (в установленому порядку) на доступ до системи е-нотаріату, яке здійснюватиметься через електронне робоче місце нотаріуса (е-місце нотаріуса). Однією з головних умов доступу нотаріуса до цієї системи є те, що його нотаріальна діяльність не повинна бути припиненою або зупиненою.

У нормативному акті наголошено про те, що лише за письмовою заявою або приватного нотаріуса або державної нотаріальної контори доступ до вищевказаної системи може бути надано помічнику приватного нотаріуса чи іншій особі, що перебуває з ним у трудових відносинах, так і консультанту чи працівнику державної нотаріальної контори. При цьому зауважується, що межі повноважень таких осіб визначаються у посадових інструкціях.

На нашу думку, ці повноваження можуть змінюватися, і тому буде необхідно при зміні повноважень працівника – відразу змінювати його посадову інструкцію та відповідно знову клопотати нотаріусом щодо розширення повноважень працівника в системі е-нотаріату.

Вважаємо, що при звільненні працівника приватний нотаріус чи завідувач державної нотаріальної контори повинен письмовою заявою відразу повідомити про це технічного адміністратора.

При цьому зауважуємо, що у випадку зупинення або припинення нотаріальної діяльності нотаріуса доступ до системи е-нотаріату втрачають не лише сам нотаріус, але й його працівники, яким надано право доступу до такого реєстру.

Другою засадничою особливістю впровадження Системи е-нотаріату є функціонування підсистеми Електронного реєстру реєстрації нотаріальних дій.

Варто пригадати, що про важливість створення вказаної підсистеми було наголошено у 2019 році, в Указі Президента України «Про заходи щодо протидії рейдерству» [15], оскільки вказаний реєстр являється одним із інструментів, що виступають гарантіями захисту державою речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Підсистема Електронного реєстру нотаріальних дій повинна забезпечувати реєстрацію та облік вчинених державними та приватними нотаріусами нотаріальних дій; збереження та захист, пошук, а також перегляд вказаних вище відомостей щодо вчинених нотаріальних дій.

У Порядку наголошується, що цей реєстр виключно функціонує в системі Міністерства юстиції України та призначений для ведення уніфікованої системи записів про вчинені нотаріальні дії та їх збереження.

Щодо обліку вчинення кожної нотаріальної дії передбачено формування окремої електронної нотаріальної справи. Вказану нотаріальну справу складає сукупність файлів електронних документів, створених нотаріусом та/або поданих/отриманих для вчинення нотаріальної дії, в тому числі отриманих шляхом інформаційної взаємодії з єдиними та державними реєстрами, кадастрами, іншими інформаційними системами, та електронних копій паперових документів з накладеним кваліфікованим електронним підписом нотаріуса, передбачених законодавством, які формуються відповідно до номенклатури справ державної нотаріальної контори або приватного нотаріуса та зберігаються в Електронному нотаріальному архіві [14].

Реєстрація в Електронному реєстрі нотаріальних дій здійснюється нотаріусом, який вчинив таку нотаріальну дію – у день вчинення відповідної нотаріальної дії відразу – після внесення запису до реєстру для реєстрації нотаріальних дій у паперовій формі.

Зауважуємо, що в Електронний реєстр нотаріальних дій вносяться відомості, які повинні були передбачені у Реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, що ведуться нотаріусами у паперовому варіанті, тобто мають бути ідентичні записи.

Відповідно до частини п'ятої статті 52 Закону України «Про нотаріат» лише запис у вказаному Реєстрі для реєстрації нотаріальних дій є доказом вчинення нотаріальної дії. Вважаємо, що реєстрація в Електронному реєстрі нотаріальних дій є також електронним доказом вчинення такої нотаріальної

дії. Таким чином, нотаріальна дія підлягає подвійній реєстрації.

Наголошуємо, що вищевказані відомості після внесення до Електронного нотаріального реєстру повинні бути скріплені накладенням кваліфікованого електронного підпису нотаріуса.

Як і в паперовому Реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, так і в Електронному реєстрі кожній вчиненій нотаріальній дії присвоюється «унікальний номер» (за допомогою програмних засобів). При цьому у пункті 36 Порядку наголошено, що у випадку виявлення розбіжностей між відомостями, що були внесені у Електронний реєстр для реєстрації нотаріальних дій, та відомостями, що були внесені державними чи приватними нотаріусами у Реєстр для реєстрації нотаріальних дій, що ведуться нотаріусами у паперовій формі, пріоритет надається паперовим відомостям.

Наступною підсистемою Системи е-нотаріату, який має безпосередній зв'язок з попередньою підсистемою є Електронний нотаріальний архів. Призначення цього сервісу полягають у збереженні: електронних нотаріальних справ (відомостей, що вносяться нотаріусами про вчинені нотаріальні дії), інших електронних документів, які були отримані нотаріусами або ними створені, в тому числі шляхом сканування документів з паперовою нотаріальною справою, а також документів, з інших електронних реєстрів [14].

Як зауважують К. Нестеренко та О. Булгакова, впровадження електронного нотаріального архіву та електронної звітності не лише б полегшило нотаріальний процес, але й вивільнило час нотаріуса «для інших важливих процедур» [16, с. 114].

Ця ідея також знайшла своє відображення у постанові Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1444.

Значущими є положення пункту 21 вищевказаного порядку, відповідно з якими через електронне робоче місце нотаріуса здійснюється автоматизована взаємодія Системи е-нотаріату з іншими автоматизованими, інформаційними, інформаційно-телекомуні-

каційними системами державних органів та установ, правоохоронних органів, Мін'юсту та його територіальних органів [14].

Також необхідною умовою – засадничою особливістю запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату є Електронний кабінет клієнта нотаріуса. За допомогою цього електронного сервісу клієнт нотаріуса має можливість взаємодіяти з нотаріусом з використанням електронного підпису «у режимі реального часу».

Варто зауважити, що Україна впевнено йде по шляху запровадження е-нотаріату, оскільки чотири його складові – Єдині реєстри: нотаріусів, довіреностей, спеціальних бланків документів та Спадковий реєстр уже діють, хоча потребують реформування та модернізації.

Таким чином, Єдиний реєстр нотаріусів, Єдиний реєстр спеціальних бланків документів, Єдиний реєстр довіреностей та Спадковий реєстр складають наступну групу засадничих принципів запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату, оскільки від належного їх функціонування залежить дієвість вищевказаної Системи е-нотаріату.

Дійсно, запозичуючи досвід країн латинського нотаріату, український нотаріат впевнено прямує до створення електронного нотаріату, хоча на нашу думку, вже певний відрізок шляху пройдено [17].

Ми погоджуємося з науковцями та практиками, в тому числі З. Журавльовою, що до процедури функціонування е-нотаріату «не пристосовані» норми Закону України «Про нотаріат» [18, с. 149].

Мають рацію науковці та практики, в тому числі нотаріуси, що запровадження Системи е-нотаріату є досить складним (в тому числі технічно та технологічно) процесом, а також дорого вартісним проектом, який потребує, перш за все, належного законодавчого регулювання.

Тому Рада Нотаріальної палати України звернулася до Міністерства юстиції України з клопотанням відтермінувати реалізацію постанови Кабінету Міністрів України № 1444 від 29 грудня 2021 року «Деякі питання реалізації експериментального про-

екту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату».

Ми підтримуємо думку практикуючих нотаріусів та науковців щодо необхідності передбачення у Законі України «Про нотаріат» переліку видів нотаріальних дій, які підлягають обов'язковій реєстрації в Єдиній державній електронній системі е-нотаріату.

Нотаріуси-практики та науковці, серед яких І. Апалькова, пропонують посвідчувати не лише електронні правочини, але й електронні копії документів, а також застосовувати у нотаріальній практиці «електронні копії довіреностей» [19, с. 31].

У пункті 43 Порядку проведення експериментального проекту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату наголошено, що надання відповідних відомостей як з Єдиної державної електронної системи е-нотаріату, так і єдиних реєстрів здійснюється за відповідними правилами, встановленими Міністерством юстиції України та з виконанням вимог статей 8 та 8¹ Закону України «Про нотаріат». Вважаємо, що зміни щодо використання відомостей системи е-нотаріату також повинні бути внесені у вищевказаний законодавчий акт.

Однак війна Росії проти України внесла свої корективи. Діяльність нотаріату у цей час регулювалася із врахуванням реального стану речей в державі та відповідно до положень постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 року № 164 [20], зокрема, в частині доступу нотаріусів до єдиних та державних реєстрів.

Висновки. Дослідивши засадничі принципи запровадження е-нотаріату на українських теренах, дійшли висновків, що інститут е-нотаріату не є суто українським, а відбулося запозичення кращих світових трендів створення «кібернотаріату» (електронного нотаріату).

В Україні відбуваються процеси, спрямовані щодо впровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату, як експерименту, в нотаріальну реальність.

Тому лише після завершення цієї війни можна говорити про втілення в життя принципів «е-нотаріату» ґрунтовно в нотаріальну практичну діяльність українських нотаріусів.

Реалізація експериментального проекту Системи е-нотаріату, згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 1444 від 29 грудня 2021 року, має на меті виявити на практиці недоліки, кіберзагрози та труднощі, з якими стикатимуться як нотаріуси, так і особи, які звернуться до них за вчиненням

нотаріальних дій при вчиненні нотаріальних дій.

Пропонуємо внести зміни до чинного законодавства щодо врегулювання питання запровадження Системи е-нотаріату. В тому числі зробити зміни до Закону України «Про нота́ріат» шляхом внесення змін до статті 34 або доповнення законодавчого акта новою статтею, де передбачити перелік нотаріальних дій, які повинні бути внесені до Електронного реєстру для реєстрації нотаріальних дій.

Список використаних джерел:

1. Про інформацію: Закон України від 02.10. 1992 року № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 48, ст. 650.
2. Бисага Ю.Ю. Цифрові технології в нотаріаті: сутність та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 11–16.
3. Про нота́ріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
4. Khomenko, V. O., Krukevych, O. M., Hetmantsev, M. O., Opanashuk, Y. Y. Features of Conclusion of Electronic Transactions Requiring a Notarial Certificate. *International Journal of Criminology and Sociology*, 10, 2021. 423–429. URL: <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2021.10.50>.
5. Марченко В.М. Окремі питання впровадження в Україні системи Е-нотаріату. *Прикарпатський науковий вісник*. 2020. Випуск 1(30). С. 42–46.
6. Про Єдиний реєстр заповітів та спадкових справ : наказ Міністерства юстиції України № 51/5 від 17.10.2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0714-00#Text>.
7. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі : постанова Кабінету Міністрів України № 491 від 11 травня 2011 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF/ed20110511#Text>.
8. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та інших законодавчих актів України : Закон України від 11.02.2010 № 1878-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1878-17#Text>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно : Закон України від 4 липня 2012 року № 5037-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5037-17#n11>.
10. Про внесення змін до Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату : наказ Міністерства юстиції України від 21.07.2014 р. № 1174/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0846-14#n8>.
11. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 26 листопада 2015 року № 835-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-19#Text>.
12. Долинська М.С. Проблеми нотаріального процесу : підручник. Львів : ЛьвДУВС. 2022. 744 с.
13. Долинська М.С. Принципи нотаріального процесуального права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 55–58.
14. Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо поетапного запровадження Єдиної державної електронної системи е-нотаріату: постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-2021-%D0%BF#Text>.
15. Про заходи щодо протидії рейдерству : Указ Президента України від 22 липня 2019 року № 542/2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/542/2019#Text>.
16. Нестеренко К.О., Булгакова О.В. Особливості реформування нотаріату в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 2(71). С. 110–117.
17. Долинська М.С. Деякі аспекти використання електронних сервісів при провадженні нотаріальної діяльності нотаріусами Грузії та України: «Іт-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні.

Четверта Міжнародна науково-практична конференція. НУ Львівська політехніка Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти. 27.11. 2020 р. м Львів. URL: <http://aphd.ua/publication-750/>.

18. Журавльова З. Адміністративно-правове регулювання функціонування електронного нотаріату. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 148–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2020_12_26.

19. Апалькова І.С. Нотаріат в Україні: становлення та запровадження цифрових технологій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»* № 2(16). 2021. С. 27–32.

20. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. за № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.

References:

1. Pro informaciyu [About information]: *Zakon Ukrayiny vid 02.10. 1992 roku No 2657-XII/ Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1992, No 48, st.650.* [in Ukrainian]

2. Bysaga Yu.Yu. (2023). Tsyfrovі tekhnohii v notariati: sutnist ta osoblyvosti [Digital technologies in the notary: essence and features]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO*. 78. 2. P. 11-16. [in Ukrainian].

3. Pro notariat [About the notary: Law of Ukraine]: *Zakon Ukrayiny vid 02.09.1993 r. No. 3425- XII*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>. [in Ukrainian].

4. Khomenko, V.O., Krukevych, O.M., Hetmantsev, M.O., & Opanashuk, Y.Y. (2021). Features of Conclusion of Electronic Transactions Requiring a Notarial Certificate. *International Journal of Criminology and Sociology*, 10, 423–429. <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2021.10.50>. [in Ukrainian].

5. Marchenko, V.M. (2020). Okremi pytannia vprovadzhennia v Ukraini systemy E-notariatu [Some issues of implementation of the E-notary system in Ukraine]. *Prykarpatskyi naukovyi visnyk*, 1(30). P. 42-46. [in Ukrainian].

6. Pro Yedynyi reiestr zapovitiv ta spadkovykh sprav: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy № 51/5 vid 17.10.2000 roku [About the Unified Register of Wills and Inheritance Cases: Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 51/5 dated 10/17/2000]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0714-00#Text> [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Poriadku derzhavnoi reiestratsii zapovitiv i spadkovykh dohovoriv u Spadkovomu reiestri: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 491 vid 11 travnia 2011 roku [On approval of the Procedure for state registration of wills and inheritance contracts in the Inheritance Register: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 491 of May 11, 2011]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF/ed20110511#Text> [in Ukrainian]

8. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen» ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy: *Zakon Ukrainy vid 11.02.2010 № 1878-VI* [On amendments to the Law of Ukraine ‘On State Registration of Real Property Rights and Encumbrances’ and other legislative acts of Ukraine: Law of Ukraine dated February 11, 2010 No. 1878-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1878-17#Text>. [in Ukrainian]

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia ta sproshchennia protsedury derzhavnoi reiestratsii zemelnykh dilianok ta rechovykh prav na nerukhome maino: *Zakon Ukrainy vid 4 lypnia 2012 roku № 5037-VI* [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement and simplification of the procedure for state registration of land plots and real rights to immovable property: Law of Ukraine dated July 4, 2012 No. 5037-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5037-17#n11> [in Ukrainian]

10. Pro vnesennia zmin do Poriadku dopusku osib do skladannia kvalifikatsiinoho ispytu ta provedennia kvalifikatsiinoho ispytu Vyschoiu kvalifikatsiinoiu komisiieiu notariatu: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 21.07.2014 r. № 1174/5 [On making changes to the Procedure for admitting persons to take the qualification exam and conducting the qualification exam by the Higher Qualification Commission of the Notary: order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 07/21/2014 No. 1174/5]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0846-14#n8>. [in Ukrainian]

11. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy ‘Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib ta fizychnykh osib – pidpriemtsiv’ ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo detsentralizatsii povnovazhen z derzhavnoi reiestratsii yurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpriemtsiv ta hromadskykh formuvan: *Zakon Ukrainy vid 26 lystopada 2015 roku № 835-VIII* [On Amendments to the Law of Ukraine ‘On State Registration of Legal Entities and Individual Entrepreneurs’ and some other legislative acts of Ukraine

regarding the decentralization of powers for state registration of legal entities, individual entrepreneurs and public organizations: Law of Ukraine dated November 26, 2015 No. 835-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-19#Text>. [in Ukrainian]

12. Dolynska, M.S. (2023). *Problemy notarialnoho protsesu [Problems of the notarial process]*. Lviv : L`vDUVS. 744 p. [in Ukrainian].

13. Dolynska, M.S. (2020). *Pryncypy notarialnogo procesualnogo prava [Principles of notarial procedural law]*. *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, 4. P.55-58. [in Ukrainian]

14. *Deiaki pytannia realizatsii eksperymentalnoho proektu shchodo poetapnoho zaprovadzhennia Yedynoi derzhavnoi elektronnoi systemy e-notariatu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2021 roku № 1444 [Some issues of the implementation of the experimental project regarding the phased introduction of the Unified State Electronic System of e-Notary: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 29, 2021 No. 1444]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-2021-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian]

15. *Pro zakhody shchodo protydii reiderstvu : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 22 lypnia 2019 roku № 542/2019 [On measures to combat raiding: Decree of the President of Ukraine dated July 22, 2019 No. 542/2019]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/542/2019#Text>. [in Ukrainian]

16. Nesterenko, K.O., & Bulhakova, O.V. (2020). *Osoblyvosti reformuvannia notariatu v Ukraini [Peculiarities of reforming the notary bodies in Ukraine]*. *Pravovij chasopys Donbasu*, 2 (71). P. 110–117. [in Ukrainian]

17. Dolynska, M.S. (2020) *Deyaki aspekty vykorystannya elektronnyh servisiv pry provadzhenni notarialnoyi diyalnosti notariusamy Gruziyi ta Ukrayiny [Some aspects of the use of electronic services in the conduct of notarial activities by notaries of Georgia and Ukraine]*. «It-pravo: problemy i perspektyvy rozvytku v Ukrayini. Chetverta Mizhnarodna naukovo-praktychna konferenciya. NU Lvivska politexnika Navchalno-naukovyj Instytut prava, psykholohiyi ta innovacijnoyi osvity, 27.11. 2020 r. m Lviv. Retrieved from: <http://aphd.ua/publication-750/>[in Ukrainian]

18. Zhuravlova, Z. (2020). *Administratyvno-pravove reguluvannya funkcionuvannya elektronnoho notariatu [Administrative and legal regulation of the functioning of the electronic notary]*. *Pidpnyemnyctvo, gospodarstvo i pravo*. 12. P. 148-151. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2020_12_26. [in Ukrainian]

19. Apalkova, I.S. (2021). *Notariat v Ukrayini: stanovlennya ta zaprovadzhennya tsyfrovkykh tekhnolohii [Notary in Ukraine: establishment and introduction of digital technologies]*. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*, 2(16). P. 27-32. [in Ukrainian]

20. *Deiaki pytannia notariatu v umovakh voiennoho stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.02.2022 r. za № 164 [Some issues of notary public service under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 28, 2022 under No. 164]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian]

УДК 347.961

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-12>

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НОТАРІУСА

Миць Олена Євгенівна,

ад'юнкт кафедри цивільно-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9284-089X>

***Анотація.** Ринкове реформування вітчизняної економіки вплинуло на систему страхування, яка зараз активно розвивається, відіграє важливу роль у забезпеченні фінансово-економічної безпеки суб'єктів цивільних правовідносин та сприяє зменшенню навантаження національної фінансової системи за рахунок компенсаційних виплат. Необхідність страхування у сучасних умовах соціальної та ділової активності не викликає жодних сумнівів, оскільки є найбільш зручним та гнучким інструментом для швидкого відшкодування збитків і втрат, що виникають у різних сферах життєдіяльності.*

Система державного страхування, що існувала в нашій країні за часів соціалізму, не передбачала страхування таких численних і різноманітних ризиків, які є на сьогодні, і була обмежена невеликою кількістю осіб. Розвиток і поява нових, соціально значущих видів професійної діяльності пов'язаний із запровадженням страхування цивільно-правової відповідальності за якість товарів, результатів виконаних робіт та наданих послуг, внаслідок чого було заподіяно шкоду споживачам та іншим третім особам.

У цивілістиці залишається недослідженим і дискусійним питання юридичної природи страхування професійної відповідальності. Не досить розроблене в науці питання існування прогалін у законодавстві, відсутність судової практики створюють широке поле для комплексного дослідження страхування професійної відповідальності.

***Ключові слова:** договір страхування професійної відповідальності, нотаріус, предмет договору, майнові інтереси, страховий інтерес, страхувальник, страховик, істотні умови договору.*

Myts Olena. Subject of the contract of professional liability insurance of the notary

***Abstract.** Market reforms in the national economy have affected the insurance system, which is now actively developing, playing an important role in ensuring the financial and economic security of civil relations and helping to reduce the burden of the national financial system through compensation payments. The need for insurance in today's social and business environment is beyond any doubt, as it is the most convenient and flexible tool for quick compensation of losses and damages arising in various areas of life.*

The state insurance system that existed in our country during the socialist era did not provide for insurance of such numerous and diverse risks as we have today and was limited to a small number of individuals. The development and emergence of new, socially significant types of professional activities is associated with the introduction of insurance of civil liability for the quality of goods, results of work performed and services rendered, which caused damage to consumers and other third parties.

The legal nature of professional liability insurance remains unexplored and controversial in civil law. The issue of the existence of gaps in legislation and the lack of judicial practice is not sufficiently developed in science, and this creates a wide field for a comprehensive study of professional liability insurance.

***Key words:** professional liability insurance contract, notary, subject matter of the contract, property interests, insurance interest, insured, insurer, essential terms of the contract.*

Вступ. Сучасна професійна діяльність нотаріусів є невід'ємним складником правової системи України. В контексті забезпечення правової відповідності та відновлення довіри громадян до нотаріальних послуг договір страхування професійної відповідальності

нотаріуса набуває особливого значення. У цій статті хочу приділити окрему увагу предмету договору професійної відповідальності нотаріусів, оскільки наявні наукові дослідження не знижують актуальності вибраної теми, питання, які порушуються в наукових

роботах, є досить дискусійними і вимагають додаткового опрацювання. З огляду на вищесказане, страхування є найбільш оптимальним механізмом компенсації збитків, пов'язаних із виникненням професійної відповідальності. Страхування відповідальності дозволяє розподілити ризик відповідальності щодо відшкодування збитків клієнту між певною кількістю осіб, поклавши його відшкодування на страхову компанію.

Матеріал та методи. Теоретичною базою дослідження під час розгляду цього питання послужили праці таких авторів, як: С. Хімченко, Т. Говорушко, О. Залетов, В. Комаров, О. Каун, В. Баранкова, Л. Горбач, С. Фурса, Т. Кілічава, П. Павлик.

Мета роботи – розкрити особливості предмета договору страхування професійної відповідальності нотаріуса в Україні та його значення для стабільності та відповідальності в нотаріальній сфері.

Результати. На сьогодні гарантією відповідальності приватного нотаріуса є страхування його професійної діяльності, оскільки кожна людина схильна до помилок, незалежно від досвіду. З огляду на те, що нотаріуси надають послуги, які пов'язані з нерухомістю чи іншим цінним майном, одна випадкова помилка може коштувати клієнту величезних фінансових втрат. У таких випадках страховий поліс допоможе покрити збитки та зберегти репутацію нотаріуса, а також довіру клієнта. Для низки професій, найбільш затребуваних у цивільних правовідносинах і які у разі надання певних видів послуг можуть завдати шкоди своїм клієнтам у процесі виконання професійних обов'язків, законодавець передбачив обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності.

Питання якості нотаріальних послуг, відповідальності нотаріусів та страхування їхньої професійної відповідальності висвітлювали у своїх роботах багато українських науковців, але на сьогодні уніфіковане розуміння предмета договору страхування професійної відповідальності досі відсутнє.

Так, у Законі України «Про нотаріат» у ст. 28 закріплено, що нотаріус, який займа-

ється приватною практикою, зобов'язаний укласти договір страхування своєї діяльності [1]. Це обов'язкове страхування має на меті забезпечення фінансової захищеності нотаріуса та відшкодування збитків, які можуть виникнути внаслідок недбалості, помилок або інших професійних порушень.

Слід зазначити, що держава не несе відповідальності за шкоду, заподіяну неправомірними діями приватного нотаріуса у разі здійснення ним нотаріальної діяльності функцій державного реєстратора прав на нерухоме майно [1]. Тобто правила про обов'язкове страхування ризику настання відповідальності стосуються тільки нотаріусів, які займаються приватною практикою, оскільки за діяльність державних нотаріальних контор, які здійснюють від імені України нотаріальні дії, відповідає держава [2, с. 64].

Умови, на яких укладається договір, зокрема це стосується і договору страхування професійної відповідальності, мають велике практичне значення, оскільки саме від них залежатимуть особливості договірних прав та обов'язків сторін, а також належне виконання зобов'язання. Істотні умови посідають ключову позицію, без їх погодження договір взагалі не вважається укладеним, відсутність будь-якої з них не дає змоги сторонам виконати свої зобов'язання [3, с. 83].

Очевидно, що договір страхування професійної відповідальності нотаріуса є різновидом договору страхування, зокрема страхування (професійної) відповідальності. З цього випливає, що істотні умови будуть однаковими, але з огляду на специфіку предмета страхування ці умови є унікальними та неповторними. Отже, ст. 982 ЦК України відносить предмет страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхової суми), розмір страхового платежу та інші умови, визначені актами цивільного законодавства, до істотних умов договору страхування [4].

Я вважаю, що саме договір страхування сприяє збереженню довіри громадян до нота-

ріальних послуг, оскільки вони мають упевненість, що у разі помилки або недбалості з боку нотаріуса їхні права будуть захищені та збитки будуть компенсовані.

У цивілістичній доктрині мали місце спроби визначення предмета та об'єкта договору, проте єдиний погляд досі відсутній, на відміну від визначення відповідних положень у галузях публічного права. Так, у категоріальному апараті кримінального права чітко визначено поняття предмета та об'єкта кримінального правопорушення. Об'єктом кримінального правопорушення є ті суспільні відносини, на які посягає таке правопорушення, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність. До структурних елементів суспільних відносин відносять предмет, з приводу якого існують ці відносини, тобто предметом вважають будь-які речі матеріального світу [5, с. 100–105].

Відсутність спільних поглядів на предмет договору дозволяє виокремити досить різні погляди на сутність цього правового поняття:

– предметом договору страхування є майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); володінням, користуванням та розпорядженням майном (майнове страхування); відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником третім особам (страхування відповідальності) [6];

– предметом договору страхування відповідальності виступає особливого роду послуга, яку страховик надає страхувальнику і яка полягає в прийнятті на страхування ризику в межах страхової суми [7, с. 55];

– предметом же договору страхування є зобов'язання страховика виплатити певну грошову суму у разі настання визначеної події. Інакше кажучи, предметом договору страхування є грошове зобов'язання [8, с. 5].

Можна зазначити, що є зміни назви ст. 4 Закону України «Про страхування», остання редакція якої «Предмет договору» [9], хоча у попередньому тексті у назві визначався об'єкт договору. Вважаємо, що зазна-

чені зміни повністю узгоджені зі ст. 980 ЦК України, яка називається «Предмет договору страхування» [4].

Серед істотних умов договору страхування у ч. 1 ст. 982 ЦК України визначено предмет договору страхування, посилання на об'єкт відсутнє, хоча зазначається, що істотними умовами можуть бути й інші умови, визначені актами цивільного законодавства [4].

Внаслідок чого можна звернути увагу на те, що сказав В. Никифорак, що поняття об'єкта та предмета, зокрема договору страхування відповідальності, не є однаковими. Під об'єктом страхування відповідальності можна розуміти законні майнові інтереси страхувальника, пов'язані з ризиком настання цивільно-правової відповідальності за ненавмисно завдану третім особам шкоду, а, як я раніше зазначала, предметом договору страхування відповідальності виступає особливого роду послуга, яку страховик надає страхувальнику і яка полягає в прийнятті на страхування ризику в межах страхової суми [7, с. 55].

Беручи це до уваги, слід звернутися до відповідних положень Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» та типових форм договорів страхування, в яких виокремлюється об'єкт договору, аналіз яких свідчить про те, що об'єкт також може виступати істотною умовою договору страхування, але закріплюється фактичним ототожненням з предметом [10]. Вважаю, що спроба вивести сутність предмета та об'єкта договору страхування буде ефективною лише на підставі застосування загальних положень про цивільно-правовий договір, договір страхування, страхові правовідносини, страхове зобов'язання, цивільні правовідносини.

Дія правових норм нерозривно пов'язана з правовими відносинами, які є способом існування цих норм. Внаслідок цього норми страхового права обмежуються формою правовідносин, пов'язаних зі страхуванням. Страхові правовідносини (зобов'язання) розглядаються як різновид цивільних правовід-

носин, у яких виділяються як загальні, так і специфічні характеристики. Своєрідність страхових правовідносин проявляється через традиційні складники будь-яких правовідносин (суб'єкт, об'єкт, зміст).

У доктрині об'єктом правовідношення вважається те, на що правовідносини покликані вплинути і на що мають істотний вплив. Як суспільний зв'язок між людьми, що встановлюється в результаті їхньої взаємодії, цивільні правовідносини опосередковують поведінку особи, тому як об'єкт цивільних правовідносин іноді розглядають поведінку його суб'єктів, яка спрямована на різного роду матеріальні та нематеріальні блага.

Виходячи з концепції, що благо пов'язується з позитивним змістом, у теорії та практиці застосування принципів страхування до правовідносин входять такі складники, як страховий інтерес, страховий випадок, страховий ризик, страхова виплата тощо, а об'єктом страхових правовідносин є майнові інтереси, що виступають як матеріальні та грошові цінності та нематеріальні особисті блага людини.

Основною причиною для виникнення страхових правовідносин є договір як юридичний факт, який породжує виникнення цивільних прав та обов'язків та опосередковує правові взаємини між його сторонами, тому погоджуємось з Н. Єлізаровою, яка вважає, що договір страхування розпочинає та опосередковує правові взаємини між його основними суб'єктами: страховиком та страхувальником та є головною підставою виникнення страхових правовідносин.

Як зазначає Т. Воробйова, відносини, що пов'язані із страхуванням, – це спеціальний вид правовідносин [12], тому їм притаманні особливості, зумовлені змістом зобов'язання, що встановлене договором. Бо предмет договору являє собою те, з приводу чого виникають договірні правовідносини, до об'єктів страхових правовідносин відносять матеріальні та грошові цінності (майно, доходи, ризики підприємницької діяльності, цивільну відповідальність з приводу можливої шкоди), нематеріальні особисті блага людини – життя,

здоров'я, працездатність, тобто ризик втрати сімейних доходів у зв'язку із втратою здоров'я або настанням смерті у період страхування.

Очевидно, що об'єкт страхових правовідносин має складну структуру відповідно до розподілу договорів страхування на види згідно зі ст. 980 ЦК України. Аналіз зазначених підходів демонструє, що об'єкт та предмет є тотожними.

Визначаючи предмет будь-якого договору страхування, необхідно відзначити, що суттєвою умовою для всіх видів страхування є страховий інтерес. Предмет договору в цьому випадку співпадає з поняттям об'єкта страхового правовідношення (зобов'язання), тобто зі страховим інтересом [14, с. 222].

У цивілістиці існує певна дискусія щодо цього питання. Наприклад, низка вчених вважають, що страхування професійної відповідальності нотаріуса – це страхування самої нотаріальної практики на випадок настання відповідальності перед клієнтом [14, с. 39].

Можна зазначити, що предметом договору тут виступає послуга з прийняття страховиком ризику негативних майнових наслідків для страхувальника, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, завданої останнім.

Найбільш конкретне визначення надає О. Файєр: предметом договору професійної відповідальності нотаріуса є майновий інтерес, пов'язаний з відповідальністю нотаріуса перед клієнтом, правам і свободам якого може бути завдана шкода, внаслідок помилкових рішень або дій (бездіяльності) у разі надання нотаріальних послуг [2, с. 65].

Разом із тим законодавець висвітлює Порядок і правила проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса, який затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 р. № 624. Порядком передбачено, що договори обов'язкового страхування укладаються на підставі письмової заяви страхувальника, складеної за формою, встановленою страховиком, яка містить інформацію про предмет договору та обставини, що мають істотне значення для оцінки ступеня страхового ризику і укладаються за фор-

мою типового договору, згідно з додатком, строком не менш як на один рік, а також страхова сума встановлюється за згодою сторін, але не може бути меншою, ніж тисяча мінімальних розмірів заробітної плати.

Слід відзначити, що у Порядку і правилах проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса, що затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 р. № 624, зазначено, що суб'єктами обов'язкового страхування є:

– страховики – фінансові установи, які отримали ліцензію на проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса;

– страхувальники – нотаріуси, які займаються приватною нотаріальною діяльністю (далі – приватні нотаріуси);

– треті особи – фізичні або юридичні особи, яким заподіяно шкоду внаслідок вчинення приватним нотаріусом нотаріальних дій та/або інших дій, покладених на нотаріуса відповідно до закону (далі – нотаріальні та/або інші дії).

Предметом у типовому договорі обов'язкового страхування є майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з обов'язком страхувальника відшкодувати шкоду, заподіяну третім особам внаслідок вчинення нотаріальних дій та/або інших дій, покладених на нотаріуса відповідно до закону або недбалості страхувальника [17].

Висновки. Договір страхування професійної відповідальності нотаріуса в Україні має широкий предмет, що включає захист майнових інтересів нотаріуса та відшкодування збитків постраждалим клієнтам. Його значення полягає в забезпеченні фінансової стабільності нотаріусів, відновленні майнового стану постраждалих та зміцненні довіри громадян до нотаріальних послуг.

Слід зазначити, що основними аспектами предмета договору страхування професійної відповідальності нотаріуса є:

1. Захист страхувальника: договір страхування гарантує захист правомірних майнових інтересів страхувальника (нотаріуса) в разі

настання його професійної відповідальності. Це охоплює виплату компенсації за фінансові збитки, які страхувальник може понести у зв'язку з неправильним виконанням нотаріальних послуг.

2. Відновлення майнового стану постраждалого: договір страхування також має на меті відновлення майнового стану потерпілого клієнта, який зазнав збитків внаслідок професійної недбалості нотаріуса. Страхова компанія зобов'язується відшкодувати збитки, яких зазнав клієнт через дії або бездіяльність нотаріуса.

3. Права та обов'язки сторін: договір страхування професійної відповідальності нотаріуса визначає права та обов'язки сторін – нотаріуса і страхової компанії. Нотаріус зобов'язаний вчасно сплачувати страхову премію та повідомляти про всі обставини, які можуть вплинути на страховий ризик.

Зі свого боку, страхова компанія зобов'язується виплачувати компенсацію в разі настання страхового випадку та дотримуватись умов договору. Тобто цей договір гарантує страхувальнику – нотаріусу – фінансову захищеність у разі настання його професійної відповідальності, зокрема внаслідок помилок, недбалості чи інших професійних порушень. Завдяки страхуванню нотаріус може бути впевнений, що фінансові зобов'язання, пов'язані зі збитками, будуть відшкодовані страховою компанією.

Однак предметом договору страхування професійної відповідальності також є захист інтересів клієнтів, які можуть зазнати збитків через дії або бездіяльність нотаріуса. В разі неправильного виконання нотаріальних послуг страхова компанія відшкодовує збитки постраждалому клієнту, сприяючи відновленню його майнового стану.

Укладання договору страхування професійної відповідальності нотаріуса є обов'язковим, згідно з українським законодавством. Це сприяє забезпеченню високої якості нотаріальних послуг та відповідальності нотаріусів перед їх клієнтами. Обов'язкове страхування професійної відповідальності забезпечує додатковий рівень захисту і гаран-

тує, що нотаріуси несуть фінансову відповідальність за свої дії та помилки.

Значення договору страхування професійної відповідальності нотаріуса полягає у дотриманні принципу «компенсації шкоди». В разі, якщо нотаріус вчинив помилку або допустив недбалість, яка спричинила збитки клієнту, страхова компанія виплачує компенсацію постраждалій стороні. Це дозволяє відновити майновий стан клієнта і відновити довіру до нотаріальних послуг.

Предмет договору страхування професійної відповідальності нотаріуса має велике значення для розвитку нотаріату в Україні. Він стимулює нотаріусів до більш відповідального та обережного підходу до своєї професійної діяльності. Крім того, це сприяє

забезпеченню високих стандартів якості нотаріальних послуг і створює механізми контролю за діями нотаріусів.

Отже, в договорі професійної відповідальності нотаріуса предметом буде правомірний майновий інтерес страхувальника (нотаріуса) у збереженні свого майнового стану на випадок настання його професійної відповідальності, а також спрямований на відновлення майнового стану потерпілого клієнта. Укладання договору професійної відповідальності є важливим кроком для нотаріуса, оскільки він забезпечує захист від фінансових ризиків та можливі претензії клієнтів. Правильно складений договір, відповідно до конкретних потреб нотаріуса, гарантує збереження його майнового стану та довіру з боку клієнтів.

Список використаних джерел:

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 39, ст. 383.
2. Фаєр О.А. Правове регулювання страхування професійної відповідальності нотаріусів в Україні та за кордоном. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. № 1042, 2013. С. 64–68.
3. Хімченко С. Особливості цивільної відповідальності нотаріуса. *Нотаріат для вас*. 2010. № 3. С. 81–85.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40–44, ст. 356.
5. Кримінальне право України. Загальна частина / М.І. Бажанова, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 480 с
6. Амеліна А.С. Поняття та ознаки страхового договору. *Електронне наукове фахове видання з юридичних наук «Правова просвіта»*. № 12, 2017. URL: http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/12_2017/24.pdf (дата звернення: 08.05.2023).
7. Никифорак В.М. Договір страхування відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 224 с.
8. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 18, ст. 78.
9. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 01.07.2004 № 1961-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2005, № 1, ст. 1.
10. Ільченко Г.О. Предмет та об'єкт як істотні умови договору страхування. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 1. С. 53–56.
11. Харитонов Є.О. Цивільне право України : підручник. Вид. 2, перероб. і доп. / Є.О. Харитонов, О.В. Старцев. Київ : Істина, 2007. 816 с.
12. Воробйова Т. Договір добровільного страхування медичних витрат як новий інструмент страхового ринку. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 3. С. 48–51.
13. Страхування : підручник. / За ред. В.Д. Базилевича. Київ : Знання, 2008. 1019 с.
14. Павлик П.М. Нотаріат України : навчальний посібник для дистанційного навчання. / П.М. Павлик, Т.М. Кілічава. Київ : Університет «Україна», 2007. 201 с.
15. Цивільне право України: Альбом схем : Навчальний посібник. Вид. 3-тє, перероб. та доп. / За заг. ред. Є.О. Мічуріна. Харків : ФОН Мічуріна НО, 2010. 448 с.
16. Никифорак В.М. Договір страхування відповідальності. Чернівці : Рута, 2002. 248 с.

17. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса : Постанова. Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2015-п/conv#n49>.

References:

1. Pro notariat: Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 № 3425-XII [About notary: Law of Ukraine from 02.09.1993 № 3425-XII]. (1993). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 39, p. 383 [in Ukrainian].
2. Faier, O.A. (2013). Pravove rehuliuвання strakhuvannya profesiinoї vidpovidalnosti notariusiv v Ukraini ta za kordonom [Legal regulation of professional liability insurance of notaries in Ukraine and abroad]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina – Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin*, 1042, 64–68 [in Ukrainian].
3. Khimchenko, S. (2010). Osoblyvosti tsyvilnoi vidpovidalnosti notariusia [Peculiarities of the civil liability of a notary public]. *Notariat dlia vas – Notary for you*, 3, 81–85 [in Ukrainian].
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV]. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 40–44, p. 356 [in Ukrainian].
5. Bazhanova, M.I., Baulin, Yu.V., & Borysov, V.I. (Eds.). (2004). *Kryminalne pravo Ukrainy [Criminal law of Ukraine.]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
6. Amelina, A.S. (2017). Poniattia ta oznaky strakhovoho dohovoru [Concepts and signs of an insurance contract]. *Elektronne naukove fakhove vydannia z yurydychnykh nauk «Pravova prosvita» – Electronic scientific publication on legal sciences “Legal Education”*, 12. Retrieved from: http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/12_2017/24.pdf [in Ukrainian].
7. Nykyforak, V.M. (2002). Dohovir strakhuvannya vidpovidalnosti [Liability insurance contract]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Pro strakhuvannya: Zakon Ukrainy vid 07.03.1996 № 85/96-VR [On insurance: Law of Ukraine dated July 3, 1996, No. 85/96-VR]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 18, p. 78 [in Ukrainian].
9. Pro oboviazkove strakhuvannya tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti vlasnykiv nazemnykh transportnykh zasobiv: Zakon Ukrainy vid 01.07.2004 № 1961-IV [On mandatory civil liability insurance of owners of land vehicles: Law of Ukraine from 01.07.2004 № 1961-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 1, p. 1 [in Ukrainian].
10. Ilchenko, H.O. (2012). Predmet ta ob'ekt yak istotni umovy dohovoru strakhuvannya [Subject and object as a substantial conditional contract of insurance]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economy, finance, law*, 1, 53–56 [in Ukrainian].
11. Kharytonov, Y.O., & Startsev, O.V. (2007). *Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil law of Ukraine]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
12. Vorobiova, T. (2007). Dohovir dobrovilnoho strakhuvannya medychnykh vytrat yak novyi instrument strakhovoho rynku [The contract of voluntary insurance of medical expenses as a new instrument of the insurance market]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 3, 48–51 [in Ukrainian].
13. Bazylevych, V.D. (Eds.). (2008). *Strakhuvannya [Insurance]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
14. Pavlyk, P.M. (2007). *Notariat Ukrainy [Notary of Ukraine]*. Kyiv: Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
15. Michurin, Y.O. (Eds.). (2010). *Tsyvilne pravo Ukrainy: Albom skhem [Civil law of Ukraine: Album of schemes]*. Kharkiv: FON Michurina NO [in Ukrainian].
16. Nykyforak, V.M. (2002). *Dohovir strakhuvannya vidpovidalnosti [Liability insurance contract]*. Chervnivtsi: Ruta [in Ukrainian].
17. Pro zatverdzhennia Poriadku i pravyl provedennia oboviazkovoho strakhuvannya tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti pryvatnoho notariusia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the approval of the Procedure and the right to carry out mandatory civil liability insurance of a private notary: Resolution. Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2015-п/conv#n49> [in Ukrainian].

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-13>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА КОНСТРУКЦІЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЯК ЗАСОБУ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Здреник Іванна Василівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8645-0701>

Рудий Назар Ярославович,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії права, конституційного та приватного права,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7338-4867>

У статті схарактеризовано правові основи та форми здійснення громадського контролю у сфері запобігання й протидії корупції в Україні. Визначено, що корупція – це соціальне, системне явище, що полягає в неправомірному використанні особами, які мають певні повноваження, власного становища, статусу, авторитету в особистих або корпоративних інтересах, що призводить до різних державних і суспільних небезпек. Громадський контроль – це комплекс здійснюваних у відповідності до Конституції та законів України правових, інформаційних і організаційних заходів щодо забезпечення неухильного дотримання законності та відкритості діяльності усіх органів державної влади, сприяння їх оптимальній діяльності та дотриманню уповноважених функцій, зміцненню державно-правового порядку. Громадський контроль передбачає не лише контроль із боку громадських інституцій, але й контроль з боку окремого громадянина, який бере опосередковану участь у його здійсненні, і діє як представник громадянського об'єднання.

Виокремлено найбільш ефективні форми громадського контролю: участь суб'єктів громадського контролю у діяльності консультативно-дорадчих органів об'єктів громадського контролю; громадські слухання, публічні громадські обговорення, консультації з громадськістю; громадський моніторинг; громадська антикорупційна експертиза; здійснення контролю за ухваленими управлінськими рішеннями спеціально-уповноважених суб'єктів щодо запобігання корупційним правопорушенням.

Ключові слова: громадський контроль, корупція, контроль, запобігання, протидія, механізм громадського контролю, громадянське суспільство, держава, система органів влади, Закон України «Про запобігання корупції».

Zdrenyk Ivanna, Rudyi Nazar. Theoretical and legal construction of public control as a means of preventing and countering corruption

The article characterizes the legal bases and forms of public control in the field of prevention and counteraction of corruption in Ukraine. It was determined that corruption is a social, systemic phenomenon, which consists in the improper use by persons who have certain powers of their own position, status, and authority in personal or corporate interests, which leads to various state and public dangers. Public control is a set of legal, organizational, and informational measures carried out in accordance with the Constitution and laws of Ukraine to ensure strict adherence to legality and openness in the activities of all state bodies, to promote their effective activities and the performance of their assigned functions, and to strengthen the state and legal order. Public control should include

not only control by various public associations, but also control by each citizen (although he indirectly participates in the exercise of control), such a citizen acts precisely as a representative of a public association.

The most effective forms of public control are singled out: participation of subjects of public control in the work of consultative and advisory bodies of objects of public control; public monitoring; public hearings, public consultations, public public discussions; public anti-corruption examination; control over the management decisions made by special entities for the prevention of corruption crimes.

Key words: *civil control, corruption, control, prevention, opposition, civil control mechanism, civil society, state, system of authorities, Law of Ukraine «On Prevention of Corruption».*

Вступ. Громадський контроль – це один із основних правових інститутів і важливий елемент демократичної моделі суспільства. Збалансоване та стійке функціонування апарату влади, що фактично ґрунтується на демократичних інститутах, повинні мати сучасні та оперативні засоби незалежного контролю за діяльністю органів державної влади й місцевого самоврядування. Це, у свою чергу дозволить, забезпечить встановлені на конституційному рівні принципи народовладдя, розподілу влади, верховенства права тощо.

Актуальність формування належного механізму громадського контролю обумовлена низкою вагомих чинників, зокрема: сприяти залученню соціуму до процесів модернізації держави; максимально забезпечити відкритість держави для громадянського суспільства; підвищити рівень захисту інтересів і прав громадян, органів публічної влади; підвищити взаємну довіру між громадянами і владою; консолідувати соціумом щодо запобігання і протидії корупційним проявам.

Широкий спектр функцій, що потенційно можуть реалізовуватися інститутами громадянського суспільства у контексті антикорупційних інтенцій України, а також суттєвою складністю геополітичної ситуації, яка об'єктивно склалася, зумовлюють необхідність у розробці доктринально-гармонійної та дієвої методики інтеграції соціальних колегіальних інституцій у напрямку моніторингу, превенції й процесуального сприяння протидії та превенції корупційним правопорушенням різного правового характеру.

Реорганізація системи органів, які уповноважені спеціальними функціями у сфері протидії та превенції корупційним правопорушенням, очевидно не виправдовує очікуваних результатів. Вважаємо, що це значною мірою

пов'язано із відсутністю належно сформованою практичною стратегією запобігання корупції та браком громадського контролю, що обумовило зональність превентивного впливу, а відтак низький рівень антикорупційного ефекту запроваджених законодавчих нововведень.

Матеріали та метод. Упродовж останнього часу в Україні чимало уваги приділяється дослідженню проблемам протидії корупції і корупційним правопорушенням, зокрема за участю громадськості. Ця проблема поглиблено досліджувалася такими вченими: Ю. Баулін, В. Борисов, Ю. Битяк, О. Бусол, В. Гаращук, В. Гацелюк, В. Голіною, Б. Головкін, В. Журавель, А. Закалюк, О. Кальман, В. Киричко, Ю. Ковбасюк, М. Колодяжним, С. Косінов, Д. Машлякевич, М. Мельник, В. Настюк, Є. Невмержицький, В. Нестерович, В. Осадчий, М. Панов, Е. Расюк, А. Савченко, О. Селіванов, В. Тацій, В. Федоренко, М. Хавронюк, В. Шакун, Г. Шведова, В. Шепітько, С. Шрамко, О. Шостко та ін. Означені вчені здійснили вагомий внесок у розроблення теоретичних, конституційних, адміністративних, кримінальних, кримінологічних та криміналістичних засобів протидії корупційним правопорушенням. Проте у вітчизняній правовій науці недостатньо розкрито запропоновану тему, тому є потреба у комплексному осмисленні громадського контролю як засобу запобігання та протидії корупції. Метою статті є дослідити та схарактеризувати правові основи здійснення громадського контролю у сфері запобігання й протидії корупції в Україні.

Результати. Корупція – це складний феномен, і є одним з елементів сучасної соціальної реальності, вплив якого поширюється на переважну більшість соціуму у більшості країн світу, а відтак девальвується система

соціальних цінностей та пріоритетів, інтересів й потреб фактично усіх сфер суспільного буття і форм суспільної свідомості. Як кожне складне явище корупція не має усталеної єдиної, універсальної дефініції, вона вирізняється плюралізмом методологічних підходів до її розуміння. З огляду на значну низку досліджень із цієї проблематики вкрай важко сформулювати єдине правильне визначення корупції.

У правовому дискурсі існує два найпоширеніших підходи до дефініції «корупція»: у широкому аспекті це поняття тлумачиться як певне негативне явище, характерне публічному апарату управління, що пов'язується з деградацією владних інституцій, вмисному використанні державними й муніципальними службовцями, а також особами, уповноваженими здійснювати державні функції, особистого службового статусу, авторитету чи становища з меркантильною ціллю – власного збагачення або задоволення групових інтересів [1, с. 189]; у вузькому розумінні корупція осмислюється як певна ситуація, коли посадова особа здійснює протиправне діяння (часто рішення, що є морально неприйнятним соціумом), у результаті якого отримує вигоду інша сторона, а посадовець натомість отримує незаконну винагороду від неї [2, с. 2]. Зазвичай фабула такої ситуації полягає у наступному: приймається чи вчиняється діяння, що порушують законодавчі норми або неписані суспільні засади, обидві сторони діють за взаємною згодою, намагаючись приховати такі неправомірні дії, і отримують від цього незаконні переваги та вигоди.

У національному законодавстві, зокрема Законі України «Про запобігання корупції» визначено, що корупція – це використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним

особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [3].

Вважаємо, що корупцію можна схарактеризувати як соціальне, системне явище, яке ґрунтується на неправомірному використанні особами, що мають певні державні чи громадські повноваження, особистого становища, статусу, авторитету в індивідуальних або корпоративних інтересах, що призводить до різних державних і суспільних небезпек.

Аналізуючи роль громадського контролю у сфері запобігання й протидії слід чітко розмежовувати ці поняття. Позаяк, доволі часто у правничій літературі прослідковується неправильне використання категоріально-понятійного апарату, і в результаті трансформує справедливе розуміння сутності здійснення громадського контролю. Так, академічний тлумачний словник української мови вказує на етимологічну сутність поняття «запобігання» як «відвернення», «недопущення» [4, с. 267]. Енциклопедичне визначення поняття «запобігання» витлумачує його як діяльність, спрямовану на елімінацію причин і умов щодо вчинення неправомірних діянь у соціумі [5, с. с. 514]. Звідси, запобігання корупції передбачає належне реагування держави та соціуму на вчинене правопорушення, що власне і є однією зі складових загальної державної системи протидії корупції.

Натомість, метою протидії є здійснення активних дій щодо перешкоджання неправомірних діянь [6, с. 9]. Окремі вчені відзначають комплексний характер поняття «протидія», що полягає у виявленні, елімінації та обмеженні чинників, які зумовлюють умови чи сприяють проявам корупції [7]. Можемо висновувати, що протидія є значно ширшим поняттям, оскільки передбачає собою і запобігання.

Приміром, британська Антикорупційна стратегія затвердила чотириох елементний механізм протидії з корупцією: 1) інституційний захист від корупційних діянь; 2) запобігання корупції; 3) притягнення до жорсткої відповідальності корупціонерів (контроль,

переслідування й санкціонування правопорушників); 4) посилення заходів щодо зменшення корупційних проявів у соціумі [8, с. 9]. Тому, слід відмежовувати дефініції «запобігання корупції» та «протидія корупції» з огляду на їх сутнісну відмінність, що і підтверджується зарубіжною правозастосовною практикою.

Дефініція «громадський контроль» здебільшого зводиться на визначення суб'єктів, які здійснюють контрольну діяльність. Видається, що вдале визначення містив Закон України «Про цивільний демократичний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави» (який втратив чинність 08.07.2018 р.). Згідно якого громадський контроль – це комплекс здійснюваних відповідно до Конституції й законів України правових, організаційних й інформаційних заходів щодо забезпечення цілковитого дотримання законності та відкритості у діяльності у всіх державних інституціях, сприяння їх оперативній діяльності та здійсненні уповноважених державою функцій, зміцнення державного та військового порядку [9]. Метою громадськості є неухильне дотримання вимог законності у судах і правоохоронних органах у процесі їх запобіжної діяльності стосовно корупції. Втім, ця дефініція не визначає суб'єктів такого контролю.

В. Гаращук вказує, що до суб'єктів громадського контролю належать не лише громадські організації, але і громадяни. Втім, пересічний громадянин бере лише опосередковану участь у здійсненні контролю, тобто він діє як представник громадського об'єднання [10, с. 111]. У авторському дослідженні В. Гаращук виокремлює предмет, об'єкт і суб'єкт контролю у державному управлінні, а також його види та форми. Підтримуючи його позицію, вважаємо за доцільне цей перелік розширити механізмами, засобами і заходами.

Відтак, суб'єктами цього контролю є різні громадські організації, що створені відповідно до чинного законодавства. Об'єктом громадського контролю є органи публічного управління, зокрема і судові та правоохоронні органи. Предметом громадського контролю

є акти правозастосування та управлінські рішення, що приймаються означеними органами у процесі здійснення їхньої запобіжної діяльності (накази, рішення, статистична звітність, рекомендації та ін.). Механізм громадського контролю представляє собою процес реалізації цілого комплексу заходів щодо здійснення належного громадського контролю. Засобами є передусім звернення громадян, запити на отримання певної публічної інформації, доступність до відкритих джерел, ресурсів і баз даних тощо. Заходи громадського контролю передбачають такі форми: облік, спостереження і перевірка за діяльністю конкретного органу, аналіз показників діяльності, огляд результатів, ознайомлення зі статистичною звітністю, виконанням управлінських рішень [11, с. 57].

Громадський контроль – це передусім зовнішній контроль, адже здійснюється зазвичай неурядовими організаціями (громадськими). Відтак, громадський контроль передбачає кілька етапів: 1) організаційний, у процесі якого встановлюється відповідний об'єкт контролю, визначається мета, засоби й оптимальна форма здійснення контролю; 2) етап виконання; 3) етап реалізації результатів контролю.

Вважаємо, що найбільш вдалими є наступні форми громадського контролю: суб'єкти громадського контролю є безпосередніми учасниками роботи консультативно-дорадчих органів об'єктів громадського контролю; постійний громадський моніторинг; консультації з громадськістю, громадські слухання, публічні громадські обговорення; громадська антикорупційна експертиза.

У сучасних реаліях формування глобального громадянського суспільства істотно змінилося бачення громадськості як суб'єкта запобігання і протидії корупції, коли постала нагальна необхідність у налагодженні оперативної взаємодії між органами публічної влади і громадськістю. З огляду на це М. Мельник зауважує, що активне сприяння розвитку громадянського суспільства та функціонуванню його конститутивних інститутів є визначальними заходами державного

та загальносоціального запобігання й протидії корупції, позаяк перше є запорукою нівелювання другого. Основні інститути громадянського суспільства стимулюють органи влади працювати в його інтересах, домагаючись прозорості діяльності владних інституцій, вони створюють оптимальні умови для запобігання корупційним правопорушенням, виявленню їх фактів і притягненню винних осіб до правової відповідальності [12, с. 253]. Відтак, автор наголошує на необхідність наділення громадськості відповідними правами стосовно громадського контролю за діяльністю владних інституцій.

Солідарним у цій позиції є знаний вчений О. Кальман, який акцентував на вагомості становлення, забезпечення й упровадженні соціального контролю у сфері запобігання корупційним правопорушенням. На його думку, громадський контроль є запорукою запобігання корупційним правопорушенням [13, с. 13].

Слід відзначити, що у науковому дискурсі не існує усталеного підходу до тлумачення «громадського контролю», який доволі часто отожднюється із «соціальним контролем». Найбільш поширеним є соціально-психологічний підхід щодо цього явища, адже дефініція «соціальний контроль» була введена у науковий дискурс французьким вченим Г. Тардом, який спершу її розглядав як модус повернення правопорушника до громадської діяльності. Пізніше розширивши дефініцію вчений тлумачив «соціальний контроль» як один із важливих чинників соціалізації індивідуума. Ця проблема активно розроблялася американськими дослідниками, які висновували, що соціальний контроль – це способи впливу соціуму на певні соціальні суб'єкти задля врегулювання їх поведінки й приведення її до загальноприйнятих норм у цій спільноті [14, с. 184]. Проаналізувавши існуючі підходи до розуміння «соціального контролю», можна сформулювати наступну дефініцію – це сукупність засобів й методів впливу соціуму на конкретні форми девіантної поведінки з метою їх елімінації, мінімізації.

Виходячи з того, що соціальний контроль є безпосередньою функцією соціального управ-

ління, то безумовно можна стверджувати про наявність державного та громадського контролю. Очевидно, що громадський контроль є особливим видом соціального контролю. Як нами зауважувалося, що поняття «громадського контролю» здебільшого зводиться до вказівки на суб'єктів, які здійснюють контрольну діяльність. Вчений С. Косінов узагальнює наявні у правничій літературі позиції щодо визначення громадського контролю та виокремлює його конститутивні ознаки: громадський контроль – це один із видів соціального контролю, що здійснюється громадськими організаціями, а також самими громадянами, а відповідно є вагомою формою реалізації демократії й способом залучення соціуму до управління державою; суб'єктами громадського контролю є громадянські організації, профспілки, трудові колективи, релігійні організації, партії, рухи та ін.; громадський контроль є модусом забезпечення законності у сфері державного управління; це особлива форма зворотного зв'язку, який сприяє виявленню точного витримування параметрів системи [11, с. 246].

На жаль, у національному законодавстві відсутнє чітке визначення дефініції «громадського контролю». Так, більшістю вчених за базис береться законопроект №2737-1 «Про громадський контроль», який тлумачить «громадський контроль» як суспільну діяльність громадських об'єднань, предметом якої є здійснення нагляду за відповідністю діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб Конституції України, законам України, іншим нормативно-правовим актам та за дотриманням ними державної дисципліни. Проте неодноразові спроби народних депутатів України прийняти цей закон не мали успіху.

Істотною особливістю громадського контролю є те, що він не наділений практичною можливістю застосовувати заходи примусового характеру, що можуть бути реалізовані у подальшому компетентними суб'єктами внаслідок такого контролю. Фактично результати громадського контролю можуть бути лише

підставою здійснення інших видів контрольної діяльності.

Як зазначається у п. 8 ст. 21 ЗУ «Про запобігання корупції» [3], громадськість має право здійснювати громадський контроль щодо виконання законів у сфері запобігання корупційним правопорушенням із використанням таких форм контролю, які не суперечать національному законодавству.

Вивчаючи питання громадського контролю як потужного засобу захисту прав громадян, А. Крупник вирізняє наступні форми громадського контролю: соціологічні та статистичні дослідження шляхом анкетування, опитування, стороннього нагляду, включеного нагляду, контент-аналізу, фокус-групових дискусій тощо; участь громадян у виборах, референдумах, зборах, місцевих ініціативах, громадських слуханнях; громадська експертиза актів органів публічної влади та їх проєктів; участь громадськості у роботі колегіальних органів влади; включення представників громади до складу робочих груп, які утворюються органами влади; перевірка діяльності будь-якої організації або відповідальної особи, аналіз звітності, результатів діяльності; пропозиції (зауваження), заяви, скарги, клопотання у вигляді письмових та усних, індивідуальних та колективних звернень громадян [16].

Дослідниця С. Шатрава окрім форм, визначених у ЗУ «Про запобігання корупції», також включає до них і формування органів публічної влади та залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України [17].

Як ми можемо побачити, наукові позиції щодо форм громадського контролю мають

дещо спільне, відтак можна виділити найбільш ефективні форми: участь суб'єктів громадського контролю в роботі консультативно-дорадчих органів об'єктів громадського контролю; громадський моніторинг; громадські слухання, консультації з громадськістю, публічні громадські обговорення; громадська антикорупційна експертиза; контроль за прийнятими управлінськими рішеннями спеціальних суб'єктів запобігання корупційним злочинам.

Висновки. Узагальнюючи існуючі в юридичній літературі дефініції громадського контролю можемо визначити його істотні ознаки: громадський контроль є одним з видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами, і є важливою формою реалізації демократії і способом залучення населення до управління суспільством та державою; суб'єктами громадського контролю виступають профспілки, трудові колективи, партії, рухи та ін.; громадський контроль виступає засобом забезпечення законності у сфері державного управління; це своєрідна форма зворотного зв'язку, який дозволяє побачити, виявити, наскільки точно витримуються параметри системи

Отже, громадський контроль – це комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державно-правового порядку. До громадського контролю слід відносити не тільки контроль з боку різних громадських об'єднань, а й контроль з боку кожного громадянина, який доцільно розглядати як опосередковану участь у здійсненні контролю.

Список використаних джерел:

1. Трепак В.М. Особливості дефініції поняття «корупція». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4(97). С. 181–194.
2. Савченко А.В. Поняття «корупція» у контексті кримінального права. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/antykoriupsia/statti/savchenko_av_17_07.pdf (дата звернення: 29.05.2023 р.).

3. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 29.05.2023 р.).
4. Сучасний тлумачний словник української мови / уклад. Л.П. Олексієнко, О.Л. Шумейло. Київ : Кобза, 2005. 544 с.
5. Закалюк А.П. Запобігання злочинності. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ. Т. 2. Д – Й, 1998. С. 513–514.*
6. Клок О.В. Протидія корупційним правопорушенням засобами адміністративного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 20 с.
7. Боднарчук О.Г. Теоретичні основи та адміністративно-правові механізми протидії корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 462 с.
8. UK anti-corruption strategy 2017 to 2022. 2017. 72 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/667221/6_3323_Anti-Corruption_Strategy_WEB.pdf (дата звернення: 29.05.2023 р.).
9. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 р. (**втратив чинність**). *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15#Text> (дата звернення: 29.04.2022 р.).
10. Гарашук В.М. Контроль та нагляд у державному управлінні : монографія. Харків : Фоліо, 2002. 176 с.
11. Косінов С.А. Контроль у демократичній державі : монографія. Харків : Право, 2015. 360 с.
12. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юридична думка, 2004. 400 с.
13. Кальман О.Г. Стратегія і тактика боротьби з корупцією на сучасному етапі розвитку державотворення. *Організаційні та правові проблеми боротьби з корупцією: матеріали круглого столу (м. Харків, 5 червня 1998 р)*. Харків, 1999. С. 11–16.
14. Корнієвський О., Палій Г. Громадський контроль як дієвий інструмент впливу на владу. *Віче*. 2015. № 9. С. 38–40.
15. Денисюк С.Ф. Громадська експертиза як форма громадського контролю у сфері безпеки дорожнього руху. *Державне управління та місцеве самоврядування: тези X Міжнар. наук. конгресу (26-27 березня 2010 р., м. Харків)*. Харків : Магістр, 2010. С. 208–209.
16. Крупник А.С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення. Он-лайн збірник наук. праць ОРІДУНАДУ при Президентові України*. 2007. Вип. 1. URL: http://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf (дата звернення: 29.05.2023 р.).
17. Шатрава С.О. Громадський контроль за діяльністю органів національної поліції як один із чинників запобігання корупції. URL: <http://univd.edu.ua/scienceactivity/index.php?usid=117&fid=276> (дата звернення: 29.05.2023 р.).

References:

1. Trepak, V.M. (2015). Osoblyvosti definitsii poniattia «koruptsiia» [Peculiarities of the definition of the concept of «corruption»]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 4 (97). P. 181–194. [in Ukrainian].
2. Savchenko, A.V. *Poniattia «koruptsiia» u konteksti kryminalnoho prava*. [The concept of «corruption» in the context of criminal law]. Retrieved from: https://www.naiu.kiev.ua/files/antykoriupsia/statti/savchenko_av_17_07.pdf [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» vid 14.10.2014 № 1700-VII. [Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» dated 14.10.2014 No. 1700-VII.]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
4. Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy. (2005). [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Uklad. L. P. Oleksiienko, O. L. Shumeilo. Kyiv: KobzaPubl. 544 p. [in Ukrainian].
5. Zakaliuk, A.P. (1998). Zapobihannia zlochynnosti [Crime prevention]. *Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. Red. kol. Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in.. Kyiv. Vol. 2. D – Y. P. 513–514.* [in Ukrainian].
6. Klok, O.V. (2016) *Protydiia koruptsiinym pravoporushenniam zasobamy administratyvnoho prava* [Combating corruption offenses by means of administrative law]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].

7. Bodnarchuk, O.H. (2016). *Teoretychni osnovy ta administratyvno-pravovi mekhanizmy protydii koruptsii v Derzhavnii kryminalno-vykonavchii sluzhbi Ukrainy [Theoretical foundations and administrative and legal mechanisms for combating corruption in the State Criminal Enforcement Service of Ukraine]: monohrafiia.* Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury Publ. 462 p. [in Ukrainian].
8. *UK anti-corruption strategy 2017 to 2022.* 2017. 72 p. Retrieved from: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/667221/6_3323_Anti-Corruption_Strategy_WEB.pdf [in English].
9. Zakon Ukrainy «Pro demokratchnyi tsyvilnyi kontrol nad Voiennoiu orhanizatsiieiu i pravookhoronnymy orhanamy derzhavy» vid 19 chervnia 2003 r. (vtratyv chynnist) [The Law of Ukraine «On Democratic Civilian Control over the Military Organization and Law Enforcement Bodies of the State» dated June 19, 2003 (expired)]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15#Text> [in Ukrainian].
10. Harashchuk, V.M. (2002). *Kontrol ta nahliad u derzhavnomu upravlinni [Control and supervision in the state administration]: monohrafiia.* Kharkiv: Folio Publ. 176 p. [in Ukrainian].
11. Kosinov, S.A. (2015). *Kontrol u demokratchnii derzhavi [Control in a democratic state]: monohrafiia.* Xarkiv: PravoPubl. 360 p. [in Ukrainian].
12. Melnyk, M.I. (2004). *Koruptsiia – koroziiia vlady (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protydii) [Corruption – corrosion of power (social essence, trends and consequences, countermeasures): monohrafiia.* Kyiv: Yurydychna dumkaPubl. 400 p. [in Ukrainian].
13. Kalman, O.H. (1999). *Stratehiia i taktyka borotby z koruptsiieiu na suchasnomu etapi rozvytku derzhavotvorennia [Strategy and tactics of combating corruption at the current stage of state-building development]. Orhanizatsiini ta pravovi problemy borotby z koruptsiieiu: materialy kruhloho stolu (m. Kharkiv, 5 chervnia 1998 r).* Kharkiv. P.11–16. [in Ukrainian].
14. Korniiivskyi, O., & Palii, H. (2015). *Hromadskyi kontrol yak diievyi instrument vplyvu na vladu [Public control as an effective tool of influence on the authorities]. Viche.* 9. P. 38–40. [in Ukrainian].
15. Denysiuk, S.F. (2010). *Hromadska ekspertyza yak forma hromadskoho kontroliu u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu [Public expertise as a form of public control in the field of road safety]. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia: tezy X Mizhnar. nauk. konhresu (26–27 bereznia 2010 r., m. Kharkiv).* Kharkiv : MahistrPubl. P. 208–209. [in Ukrainian].
16. Krupnyk, A.S. (2007). *Hromadskyi kontrol: sutnist ta mekhanizmy zdiisnennia [Public control: essence and mechanisms of implementation]. Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia. On-line zbirnyk nauk. prats ORIDUNADU pry Prezydentovi Ukrainy. Vol. 1.* Retrieved from: http://novyi-stryi.at.ua/grom-kontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf [in Ukrainian].
17. Shatrava, S.O. *Hromadskyi kontrol za diialnistiu orhaniv natsionalnoi politsii yak odyin iz chynnykiv zapobihannia koruptsii [Public control over the activities of national police bodies as one of the factors of corruption prevention].* Retrieved from: <http://univd.edu.ua/scienceactivity/index.php?usid=117&fid=276> [in Ukrainian].

УДК [316.772.5:34.077.1](477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-14>

СОЦІОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ЦИФРОВИХ КОМУНІКАЦІЙ ТА ЮРИДИЧНОГО ДОКУМЕНТООБИГУ В УКРАЇНІ

Кіржецька Марія Сергіївна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій,
Навчально-науковий інститут економіки і менеджменту
Національного університету «Львівська політехніка»,
вулиця Степана Бандери, 12, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5695-7843>

Кіржецький Юрій Ігорович,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8323-3605>

Ревак Ірина Олександрівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарної підготовки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1755-2947>

***Анотація.** Сьогодні показує, що завдяки активності впровадження в усі сфери суспільного життя електронних і цифрових комунікацій, розвитку технологій штучного інтелекту в комунікаційних процесах визначальні компоненти існуючих комунікаційних моделей трансформувалися, а їх функціональне призначення змінюється над швидкими темпами. Саме тому авторами значну увагу в даній статті приділено окресленим напрямкам перетворення, серед яких якісне зростання соціальної комунікації, зміна способів передачі інформації та елементів комунікативного процесу, а саме комунікатор – аудиторія.*

Статтю присвячено проблемам зміни сучасної комунікаційної парадигми. Авторами запропонована удосконалена комунікаційна модель Г. Лассвела, що враховує сучасні зміни цифровізації комунікацій, час зацікавлення та структуру розповсюдження. Автори вважають, що окрім фізичного середовища розповсюдження інформації, значний вплив на її ефективність має структура розповсюдження, що в сучасних умовах має безумовний мережевий характер. У випадку мережевої структури розповсюдження документів (повідомлень) із миттєвим та майже одночасним одержанням інформації значною кількістю осіб основним фактором впливу буде «час зацікавлення» реципієнтів до одержаної інформації.

У статті проаналізовано нові фактори цифрового комунікаційного процесу: комунікатор (джерело інформації) може бути анонімним (невідомим), а інформація, що пересилається, може підлаштовуватись під адресата, канали зв'язку теж можуть налаштовуватись під адресата. Кількість інформаційних джерел для адресата теоретично є безмежною, проте фактично адресат користується обмеженою кількістю джерел, будучи впевненим, що володіє повноцінним доступом до будь-якої інформації. Найбільш значущою особливістю цифрових комунікацій сучасності є бурхливий розвиток соціальних мереж, в яких одержувачі інформації є одночасно і джерелом масової комунікації, і виробниками ексклюзивного контенту. Автори доходять до висновку, що розвиток сучасних технологій комунікації є одним із найважливіших векторів сьогодні, проте несе неоднозначні наслідки для розвитку глобального суспільства.

***Ключові слова:** соціальні комунікації, юридичний документообіг, структура передавання інформації, моделі електронних комунікацій, соціальні аспекти комунікаційного впливу.*

Kirzhetska Mariia, Kirzhetskyi Yurii, Revak Iryna. Sociological models of digital communications and legal document transfer in Ukraine

Abstract. *Modernity shows that thanks to the active introduction of electronic and digital communications into all spheres of social life, the development of artificial intelligence technologies in communication processes, the defining components of existing communication models have been transformed, and their functional purpose is changing at a rapid pace. That is why the authors pay considerable attention in this article to the outlined directions of transformation, including the qualitative growth of social communication, changing the methods of information transmission and elements of the communication process, namely, the communicator – the audience.*

The article is devoted to the problems of changing the modern communication paradigm. The authors proposed an improved communication model of H. Lasswell, which takes into account modern changes in the digitalization of communications, the time of interest and the distribution structure. The authors believe that, in addition to the physical environment of information dissemination, the structure of dissemination, which in modern conditions has an unconditional network character, has a significant impact on its effectiveness. In the case of a network structure of distribution of documents (messages) with instantaneous and almost simultaneous receipt of information by a significant number of persons, the main influencing factor will be the "time of interest" of the recipients in the received information.

The article analyzes new factors of the digital communication process: the communicator (source of information) can be anonymous (unknown), and the information forwarded can be adjusted to the addressee, communication channels can also be adjusted to the addressee. The number of information sources for the addressee is theoretically unlimited, but in fact the addressee uses a limited number of sources, being sure that he has full access to any information. The most significant feature of modern digital communications is the rapid development of social networks in which the recipients of information are both a source of mass communication and producers of exclusive content. The authors come to the conclusion that the development of modern communication technologies is one of the most important vectors today, but it has ambiguous consequences for the development of global society.

Key words: *social communications, legal document circulation, structure of information transmission, models of electronic communications, social aspects of communication influence.*

Вступ. Бурхливий розвиток цифрових технологій спричинив значний зсув соціального життя в онлайн простір, абсолютною нормою є «життя і комунікація в русі» [1]. Швидкими темпами відбувається стирання граней між публічним і приватним, особистим і професійним, помешканням та роботою. Діджиталізація суспільного життя дає змогу одночасно здійснювати комунікацію на особистому, груповому та міжгруповому рівні. Ми спостерігаємо суспільні зміни, що пов'язані із відмовою індивідів від визначених географічно-просторових меж. Дистанційне навчання та онлайн робота на «фрілансі» змінюють повсякденні соціальні практики та стирають межі праці та дозвілля. Соціальні зв'язки в сучасному суспільстві змінюються від вектору просторової близькості до дистанційності, стають більш різноманітними, інтенсивним та непостійними.

Мета статті – запропонувати удосконалену комунікаційна модель, що враховує сучасні зміни діджиталізації комунікацій та юридичного документообігу, час зацікавлення та структуру розповсюдження.

Матеріали та методи. Питання дослідження цифрових комунікацій у вітчизняній соціологічній, правовій та економічній практиці є предметом дискусій значної кількості науковців та практиків. Так, розвитку цифрових комунікацій в умовах діджиталізації економіки України присвятили своє дослідження А. Глебова, В. Кравченко [2]. Закономірностями цифрових технологій та комунікацій переймаються сучасні науковці та практики, проте, найбільш вагомий внесок був зроблений В. Вальстером, Х. Кагерманном, В. Лукасом, які вперше сформуливали у 2011 році дану проблематику у концепцію «Індустрія 4.0» [3]. Питаннями соціально-економічної поведінки учасників цифрового споживання задаються багато дослідників, проте, на нашу думку, найбільш успішним було дослідження М. Еванс, яка сформувала «портрет» цифрового споживача [4]. Водночас особливої уваги потребують аспекти перегляду теоретико-методологічних моделей комунікаційного процесу, що були сформовані у XX столітті під впливом діджиталізації.

Результати. Моделі, метою яких були спроби узагальнення комунікативного процесу, зазнавали розвитку, доповнень і докорінних перетворень починаючи з 20-х років ХХ ст. Зокрема, ця трансформація спостерігається починаючи із праці Г. Лассвела «Методи пропаганди у світовій війні» з 1927 р. [5] і завершується сучасними мережевими моделями: практична ефективність яких розвинулась із розвитком комп'ютеризованих технологій та дала можливість: (1) обчислювати великі обсяги даних, технологій машинного навчання та штучного інтелекту; (2) ефективно обробляти дані соціальної динаміки; (3) формувати окремих осіб або установи і групи у вигляді кластерів, розташованих у взаємовідповідності один до одного на графі. Без сумніву, значні масиви інформаційних даних фізично не могли бути одержані ще десятиліття тому, а можливості їх аналізу в режимі реального часу були обмеженими наявністю технологій обчислення. Сьогодні завдяки значним інвестиціям технологічних гігантів та монополізації цього ринку (до прикладу Google обслуговує понад 88% всіх пошукових запитів у світі) технології відстеження дій людини у цифровій сфері (перегляди у соціальних мережах, покупки через інтернет, історія пошуку у браузері, визначення геолокації тощо) та інші дані можуть бути отримані і оброблені в режимі реального часу. Що дає змогу констатувати, що такі дослідження мають вузьке маркетингове спрямування та не дають відповідей на всі питання щодо соціальної взаємодії у суспільстві, а зокрема, й щодо комунікаційного процесу.

Детальний аналіз взаємодії осіб передбачає застосування методів аналізу їх зав'язків: аналізу посилань. До появи технологій комп'ютеризованого збору даних і аналізу мереж, теорії комунікацій опирались на прості лінійні моделі, які також зазнали трансформації та вдосконалення і сьогодні можуть бути використані як для узагальнення і візуалізації розподілу впливу серед учасників комунікативного процесу, та/або і для теоретичного узагальнення динаміки зав'язків всередині мережі, оскільки для індивідуального дослід-

ника проблематичним є отримання доступу до технологій мережевого аналізу. Недоліками технологій мережевого аналізу є: по-перше, їх вартість: ці моделі є достатньо ресурсоемними; по-друге, їх приналежність до певного соціуму: мережеві моделі мають бути безпосередньо імплементовані до конкретного соціуму, конкретного культурного та економічного середовища. За результатами такого аналізу можна одержати деякі універсальні постулати, які будуть стосуватися більш узагальненої версії, а мережевий аналіз кожного стратифікованого елемента суспільства буде унікальним. Щодо лінійних комунікативних моделей, то вони є більш універсальними, а мережеві моделі є ефективнішими для узагальненого аналізу динаміки взаємодії конкретного соціуму і виявлення точок взаємодії її учасників між собою, а лінійні моделі статичні і дають змогу визначити рівень розподілу впливу за умов виникнення цього контакту. Саме тому цілком логічним є припущення, що лінійні та мережеві моделі можуть ефективно доповнювати одна одну.

Комунікаційні моделі відображають найбільш істотні елементи реального комунікаційного процесу, погляди вчених на комунікаційний процес, а також найбільш актуальні проблеми, які привертали їхню увагу в той чи інший період.

Найвідомішою з моделей комунікації є «лінійна» модель комунікативного процесу, яка запропонована в 1948 році американським політологом і теоретиком комунікації Г. Лассвелом. Ця модель ілюструє «найзручніший спосіб опису спілкування», охоплюючи п'ять запитань та п'ять відповідей на них, які є елементами комунікативного процесу: 1) хто? (передає повідомлення) – комунікант; 2) що? (передано) – повідомлення; 3) як? (здійснюється передавання) – канал; 4) кому? (відправлене повідомлення) – аудиторія; 5) з яким ефектом? Л– ефективність [6].

Серед лінійних моделей комунікації також широкозастосовною є модель передачі американських математиків К. Шеннона та У. Вівера в основі якої лежить теорія зменшення «шумів» та підвищення якості зв'язку

в технічних системах зв'язку. Модель включає в себе шість елементів: 1) джерело інформації, 2) передавач, 3) канал передачі, 4) приймач, 5) кінцева ціль, 6) джерело шуму [7]. У такий спосіб науковці описали шість факторів комунікативного процесу, а основна увага в їхній моделі зосереджена на відповідності переданого і одержаного повідомлення. Відмінною особливістю моделі є те, що вона дає змогу відрізнити вихідне повідомлення від одержаного.

У. Шрамм і Ч. Осгуд в аналізі комунікативного процесу були спрямовані, в основному, на цільові настанови комунікантів. У. Шрамм та Ч. Осгуд представили комунікацію у вигляді циклу, під час якого джерело і реципієнт періодично міняються ролями. На їхню думку, процес спілкування не має початку і кінця: «Він нескінченний» [8]. Модель наголошує на необхідності існування зв'язку поміж трьома взаємопов'язаними процесами: кодуванням, декодуванням та інтерпретацією повідомлення.

У 50-70-х роках ХХ ст. спостерігалась активізація дослідження комунікаційного процесу. Так, у моделі американського дослідника масової комунікації Дж. Гербнера [9] передбачено, що інформація про подію трансформується в повідомлення. Окрім моделі Дж. Гербнера, у цей період активно досліджувалися були: соціально-психологічна модель Т. Ньюкомба, інтегральна модель Б. Вестлі та М. Макліна, комунікаційна модель ДПКР (джерело-повідомлення-канал-реципієнт) Д. Берло. Особливої уваги заслуговує факторна модель Г. Малецьке, в якій, окрім базових елементів, відображені близько двох десятків факторів, що становлять контекст процесу комунікації і активно впливають на суб'єкти цього процесу, а також було введено у модель комунікації такі елементи, як «тиск» та «примус» [10].

Особливістю дослідження комунікаційного процесу цього періоду є те, що більшість запропонованих моделей комунікації досить спрощено описують найбільш характерні риси реального процесу комунікації, примітивно відображаючи лише найістотніші його

елементи. Найбільш дослідженими та описаними є особливості процесу масової соціальної комунікації, що узагальнені в парадигмах низки теорій, які об'єднані у великі групи.

Починаючи з кінця ХХ ст. відбулося бурхливе впровадження електронних комунікаційних технологій, що забезпечило перманентний процес зміни визначальних компонентів комунікаційних моделей. Безумовним є той факт, що електронно-цифрова еволюція, забезпечивши відповідну інфраструктуру, значно розширила галузь соціальної комунікації ввівши в цей процес неживих агентів (штучний інтелект – ШІ). Усім відома технологія «Інтернету речей», яка за сучасного розвитку обміну даними дає змогу комунікувати із матеріальними об'єктами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій із метою досягнення очікуваних результатів. Значна кількість споживачів користуються цими технологіями: зокрема, автомобілі обмінюються інформацією із іншими транспортними засобами без участі людей та приймають рішення про екстрене гальмування, перелаштування із одного ряду в інший, чи то зміна маршруту за умов значного скупчення транспортних засобів за визначеним маршрутом. Ще недавно ідея абсолютно безпілотних транспортних засобів, що сприймалась як футуристична, уже впроваджена в життя та тестується. У зв'язку із цим неживі приладикоунікатори стали активними центрами прийняття рішень. А цей процес, в свою чергу, створює можливості для накопичення, структурування, аналізу та узагальнення інформації про поведінку людей у різноманітних сферах соціальної взаємодії. У розвинених країнах уже активно відбувається цей процес: аналіз споживання, кредитна історія, автоматичне оформлення різноманітних дозволів, що досить часто не передбачає необхідності безпосередньої людської взаємодії. Інакший вагомий аспект сучасної комунікації це зміна способу передачі інформації – від колективного до індивідуального. Якщо попередні покоління гуртувались поблизу центру комунікації, наприклад певна група людей сприймала інформацію з телевізора, чи радіо-

оприймача (так звана аудиторія), то сучасні комунікаційні центри є вбудованими: більшість людей споживають аудіовізуальну інформацію у відкладеному контексті та керуються індивідуальними уподобаннями. [11] Разом із тим відбувається трансформація засобів масової комунікації (ЗМК), оскільки контент стає більш персоніфікованим та є можливість інтерактивного вибору.

Ще одним аспектом, який характеризує докорінну зміну сучасних комунікацій, є зміна цільової аудиторії. Учасник є одночасно і споживачем, і продуцентом контенту, що є доказом докорінної зміни традиційних вертикальних комунікаційних процесів у горизонтальні. Наочним зображенням даного твердження може бути зображена на рис. 1 комунікаційна модель, яка запропонована Гарольдом Лассвелом.

Окрім способу розповсюдження інформації, значний вплив на ефективність її засвоєння матиме власне й структура поширювання. Дослідники розповсюдження

інформації у комунікаційній сфері виокремлюють мережеву та ієрархічну структури. За умови ієрархічного (вертикального) передавання інформації чи документів комунікація здійснюється від учасника вищого рівня до нижчого. За такої структури учасник третього рівня не одержує інформацію безпосередньо від комунікатора першого рівня (першоджерела), а шляхом її передавання через комунікатора другого рівня. Закономірністю такої структури є фактор часового лагу при проходженні інформації кожним рівнем. Основним фактором буде «час»: якщо його буде достатньо, аби учасники усіх рівнів одержали інформацію. Проте може бути і ситуація, за якої часові лаги будуть настільки значними, що ефект транслявання інформації може нівелюватися (наприклад інформація стає за цей час неактуальною), або ж будуть розриви у комунікаційних ланцюжках. Найчастіше такий спосіб є характерним для міжособистісної комунікації.

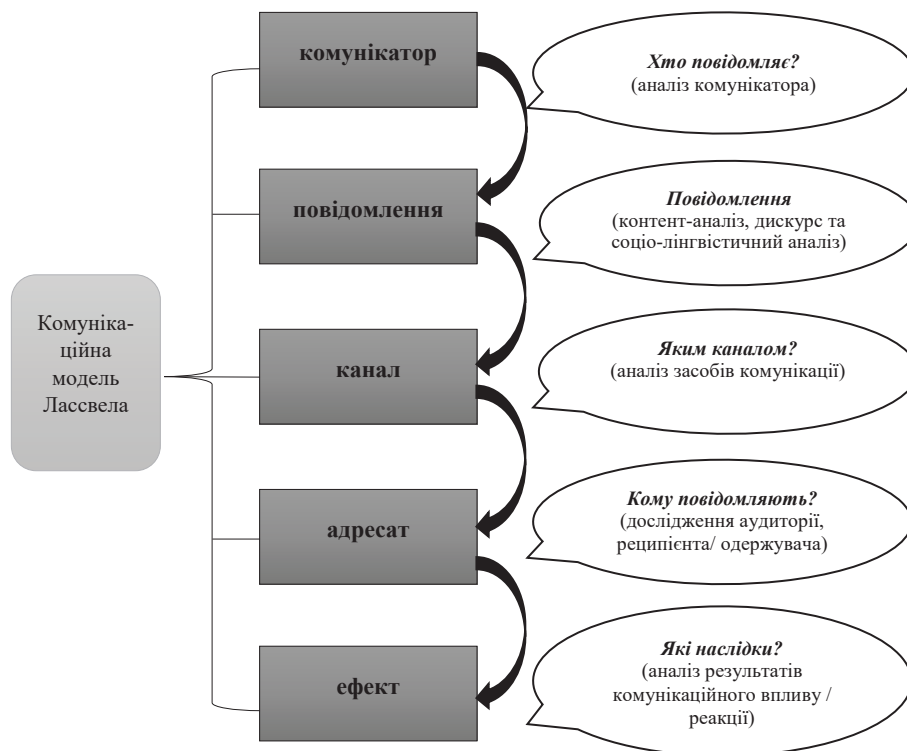

Рис. 1. Графічне відображення комунікаційної моделі Г. Лассвела [5]

Мережева структура поширення інформації є схожою до тої, що застосовуються засобами масової комунікації, тобто здійснюється відразу до усіх учасників. За такої структури розповсюдження інформації важливим фактором буде «час зацікавлення». Ми це часто спостерігаємо за час війни: росія постійно намагається перебивати не вигідну їй інформацію на міжнародних майданчиках «ноюю»

альтернативною. За такої ситуації для підтримання «часу зацікавлення» до інформації слід її заново поновлювати.

За умови врахування зазначених факторів ми пропонуємо доповнити комунікаційну модель, запропоновану Г. Лассвелом, ще двома факторами: час зацікавлення та структура розповсюдження. Графічно це відображено на рис. 2.

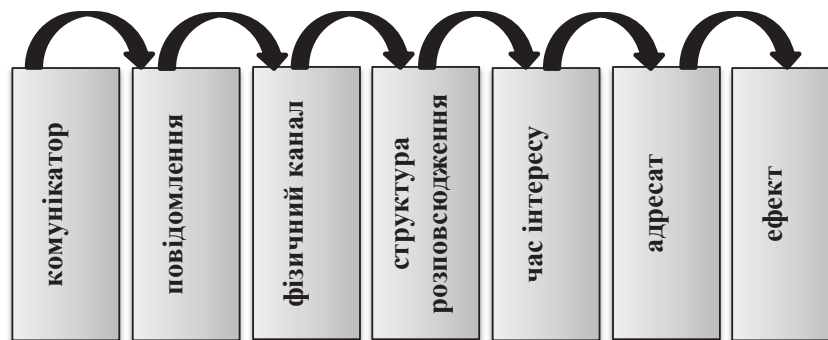

Рис. 2. Графічне відображення удосконаленої комунікаційної моделі Г. Лассвела

У разі застосування ієрархічної структури поширення повідомлення з інформацією та незначним часом зацікавлення незалежно від фізичного каналу та виду повідомлення ми маємо справу з міжособистісною комунікацією. Якщо ж розглядати ієрархічну структуру поширення повідомлення з інформацією та більш значним часом зацікавлення незалежно від фізичного каналу та виду повідомлення, ми маємо справу з масовою комунікацією. Ми одержуємо чотири варіації:

1) *ієрархічна структура із незначним часом зацікавлення.* Одержане повідомлення з інформацією під час особистісної комунікації має невеликий ефект та швидко забувається;

2) *ієрархічна структура із більш значним часом зацікавлення.* Одержане повідомлення з інформацією під час особистісної комунікації має значний ефект, схожий до ЗМК;

3) *мережева структура із незначним часом зацікавлення.* Одержане повідомлення з інформацією через ЗМК швидко забувається. Для підтримання інтересу до повідомлення

його слід ще раз транслювати, можливо, у зміненому вигляді;

4) *мережева структура із більш значним часом зацікавлення.* Одержане повідомлення з інформацією через ЗМК має значний тривалий ефект.

Як ми зазначали раніше, інформаційні комунікації в сучасний цифровий вік зазнають значних трансформацій. Якщо у моделі Г. Лассвела під «комунікатором» розумілося конкретну особу або колективне джерело, то сьогодні це може бути анонімне джерело, це може бути навіть не людина, а інформаційна система на основі ШІ. Також інформацію слід перевіряти на правдивість, використовуючи при цьому іншого комунікатора. Ще однією сучасною відмінністю є те, що повідомлення, яке пересилається у цифровий вік, підлаштовується під адресата, оскільки сучасні браузері персоніфікують пошук на основі історії та персоналізованій інформації. Для кожного користувача створюється унікальне соціальне середовище, яке може суперечити із віртуальним середовищем

іншого користувача, що одержує аналогічне повідомлення.

Канали та засоби комунікації теж перманентно трансформуються – на відміну від минулого століття, є можливість у форматі онлайн одержати та переслати повідомлення (наприклад Starlink, OneWeb та ін.). Проте поряд зі збільшенням обсягу спілкування відбувається зниження його «глибини». Процес спілкування має поверхневий характер та із соціальної точки зору відбувається зниження рівня толерантності до невизначеності, не долається самозамкнутість, а навпаки, поглиблюється [12]. Ми усі звернули увагу, що при читанні чи перегляді інформації про втрати на війні деякі люди не сприймають таку інформацію як власну, а це свідчить про певну втрату суспільної солідарності.

Висновки. Однією із важливих особливостей ефекту комунікації в сучасну цифрову епоху є те, що в реципієнт сам може бути джерелом масової інформації та може передати отримане повідомлення необмеженій кількості осіб. Кількість джерел інфор-

мації для адресата в епоху діджиталізації фактично зросло до безкінечності. Проте реально одержувач інформації звертається до обмеженої кількості джерел, при цьому вважаючи, що має повноцінну свободу доступу до інформації. Мабуть, усі, хто використовували пошук у браузері за допомогою віртуальної приватної мережі (VPN), звертали увагу на відмінність результатів посилок URL. Бурхливий розвиток комунікаційних можливостей, ШІ на службі маркетингу та інші маніпулятивні технології сучасності можуть спотворювати переконання індивідів з метою формування певної системи цінностей та девіації критичного мислення. Інтернет-аддикція, онлайн-лудоманія, порнофілія, поява дитячих «груп смерті», залежність від соціальних мереж – це також значні виклики електронних комунікацій сучасному суспільству. Таким чином, розвиток цифрових технологій та мережевих комунікаційних структур є важливим вектором трансформації суспільства в електронно-цифрову епоху.

Список використаних джерел:

1. Elliott A., Urry J. Mobile lives: self, excess and nature. London and New York: Routledge Taylor&Francis Group. 2010. 208 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203887042/mobile-lives-anthony-elliott-john-urry> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Глебова А., Кравченко В. Розвиток цифрових комунікацій в умовах діджиталізації економіки України: проблеми та можливості. *Ефективна економіка*. 2021. № 9. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/9_2021/82.pdf (дата звернення: 10.08.2023).
3. Вишне夫斯基 Ю. Якою буде світова економіка через 15 років. *Влада та гроші*. 2015. Т. 9, № 434. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-ukraine-has-tenfold-increase-poverty-due-war-2022-10-15> (дата звернення: 10.08.2023).
4. Evans M. 5 stats you need to know about the digital consumer in 2019. *Forbes*. 2018. URL: <https://www.forbes.com/sites/michelleevans1/2018/12/17/5-stats-you-need-to-know-about-the-digital-consumer-in-2019/?sh=212c3ec0636b> (дата звернення: 10.08.2023).
5. Lasswell H. Propaganda technique in the world war. New York : K. Paul, Trench, Trubner & co., ltd., 1927. 233 p.
6. Lasswell H., Smith B., Casey R. Propaganda, communication, and public opinion; a comprehensive reference guide. *Princeton university press*. 1946. P. 74–94.
7. Shannon C., Weaver W. The mathematical theory of communication. *Bell system technical journal*. 1948. No. 27. P. 379–423.
8. McAnany E., Schramm W. 1907–1987: Roots of the past, seeds of the present. *Journal of Communication*. 1988. Vol. 4, no. 38. P. 109–122. URL: <https://doi.org/doi:10.1111/j.1460-2466.1988.tb02073.x> (дата звернення: 10.08.2023).
9. Gerbner G. Toward «cultural indicators»: the analysis of mass mediated public message systems. *AV communication review*. 1969. Vol. 2, no. 17. P. 137–148. URL: <http://www.jstor.org/stable/30217499> (дата звернення: 10.08.2023).
10. Mcquail D., Windahl S. Communication models for the study of mass communications. Routledge : Longman, 1993. 229 p. URL: <https://archive.org/details/communicationmod0000mcqu> (дата звернення: 10.08.2023).

11. Osipova N., Pronchev G., Elishev S. Mass information media and propaganda mouthpiece as a tool for manipulating and social inequality factor among the young people. *Astra salvensis*. 2018. Vol. 6. P. 541–550.

12. Kirzhetska M., Kirzhetsky Y., Kohyt Y. Peculiarities of tolerance to uncertainty of people in late adulthood as a factor affecting mental well-being. *Wiadomosci lekarskie*. 2022. Vol. 8, no. 75. P. 1839–1844. URL: <https://doi.org/doi:10.36740/WLek202208104> (дата звернення: 10.08.2023).

References:

1. Elliott A., & Urry, J. (2010). *Mobile lives: self, excess and nature*. London and New York. *Routledge Taylor&Francis Group*, 208 P. doi:10.4324/9780203887042 [in English]

2. Hlyebova, A.O., & Kravchenko, V.V. (2021) Rozvytok tsyfrovyykh komunikatsiy v umovakh didzhytalizatsiyi ekonomiky Ukrainy: problemy ta mozhyvosti [Development of digital communications in the conditions of digitization of the economy of Ukraine: problems and opportunities]. *Efektivna ekonomika*. 9. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2021/82.pdf. [in Ukrainian].

3. Vishnevskiy, Y.U. (2015). Yakoyu bude svitova ekonomika cherez 15 rokiv. [How the global economy will work in 15 years]. *Vlada ta hroshi*, 9/434. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-ukraine-has-tenfold-increase-poverty-duewar-2022-10-15> [in Ukrainian].

4. Evans, M. (2018). 5 Stats You Need To Know About The Digital Consumer In 2019. *Forbes*. Retrieved from: <https://www.forbes.com/sites/michelleevans1/2018/12/17/5-stats-you-need-to-know-about-the-digital-consumer-in-2019/?sh=212c3ec0636b>. [in English]

5. Lasswell, H.D. (1927). *Propaganda technique in the world war* / Harold D. Lasswell. London: K. Paul, Trench, Trubner & co., ltd., New York : A. A. Knopf, 233 p. [in English]

6. Lasswell, H.D. (1946). *Describing the Contents of Communications* / Harold D. Lasswell. *Propaganda, communication, and public opinion; a comprehensive reference guide* / H. D. Lasswell, B. L. Smith, R. D. Casey. Princeton : Princeton university press, P. 74–94. [in English]

7. Shannon, C., & Weaver, W. (1948). The Mathematical Theory of Communication. *Bell System Technical Journal*, 27, 379-423. doi: 10.1002/j.1538-7305.1948.tb00917.x [in English]

8. McAnany, Emile, Wilbur, & Schramm (1988). 1907–1987: Roots of the past, seeds of the present. *Journal of Communication*, 38.4, 109–122. doi: 10.1111/j.1460-2466.1988.tb02073.x [in English]

9. Gerbner, George. (1969). Toward «Cultural Indicator»: The Analysis of Mass Mediated Public Message Systems.» *AV Communication Review*, 17(no. 2), 137–48. URL: <http://www.jstor.org/stable/30217499>. [in English]

10. Denis Mcquail, Sven Windahl. (1993). *Communication Models for the Study of Mass Communications*. 2 edition. Routledge. 238p. Retrieved from: <https://archive.org/details/communicationmod0000mcqu>. [in English]

11. Osipova, N.G., Elishev, S.O., & Pronchev, G.B. (2018). Mass information media and propaganda mouthpiece as a tool for manipulating and social inequality factor among the young people // *Astra Salvensis*. Vol. 6. pp. 541–550. [in English]

12. Kirzhetska, M.S., Kirzhetsky, Y.I., & Kohyt, Y.M. at all. (2022). Peculiarities of tolerance to uncertainty of people in late adulthood as a factor affecting mental well-being. *Wiadomosci lekarskie*, 75(8), pp. 1839–1844 doi: 10.36740/WLek202208104. [in English]

УДК 349.222.1 (447)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-15>

ПРИЗУПИНЕННЯ ДІЇ ПОЛОЖЕНЬ КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРІВ ЩОДО БЕЗПЕЧНИХ І ЗДОРОВИХ УМОВ ПРАЦІ

Козак Зоряна Ярославівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та прав людини,
Український католицький університет,
вулиця Іларіона Свенціцького, 17, Львів, 79011, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6104-8853>

Лещух Данило Романович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціального права юридичного факультету,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вулиця Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0635-0143>

Анотація. У статті аналізується законодавство України у колективно-договірній сфері, зокрема його новели щодо призупинення та зупинення дії окремих положень колективних договорів. Автори пропонують використовувати два терміни «зупинення» та «призупинення» дії окремих положень колективного договору, обґрунтовують необхідність їхнього розмежування. Автори розглядають «зупинення» як винятковий механізм, який може запроваджувати парламент України лише після консультацій із соціальними партнерами на національному рівні. «Призупинення» дії окремих положень колективного договору розглядається як право сторін колективного договору. Автори пропонують внести зміни до Закону України «Про колективні угоди та договори», якими запровадити єдиний термін щодо права сторін колективного договору призупинити дію його окремих положень. «Призупинення» дії окремих положень колективного договору залишити як право сторін колективного договору, але залежно від причин, які його зумовили, передбачити односторонній та двосторонній порядок його реалізації.

Обґрунтовується, що правове регулювання «призупинення» має здійснюватися за допомогою обох методів трудового права: централізованого (імперативного) та децентралізованого (автономного) правового регулювання. Останній має становити основу «призупинення» дії окремих положень колективного договору. До компетенції сторін колективного договору належать питання щодо визначення підстав та умов, порядку запровадження «призупинення» колективного договору, поновлення його дії, визначення правових наслідків виконання чи невиконання призупинених зобов'язань колективного договору. Водночас за централізованим рівнем необхідно залишити питання встановлення мінімальних гарантій та вимог щодо запровадження «призупинення», які є обов'язковими для сторін колективного договору. Автор пропонує на рівні закону встановити обмеження права сторін колективного договору та заборонити «призупиняти» дію положень колективних договорів, спрямованих на захист життя і здоров'я працівників на роботі.

Ключові слова: колективний договір, призупинення, безпека та здоров'я працівників на роботі, воєнний стан.

Kozak Zoriana, Leshchukh Danylo. Suspension of the provisions of collective bargaining contract on occupational safety and health

Abstract. The article analyses Ukrainian legislation in the collective bargaining sphere, in particular, its novelties regarding suspension and interruption of certain provisions of company collective bargaining contracts. The authors propose to use two terms “interruption” and “suspension” of certain provisions of a collective bargaining contract and justify the need to distinguish between them. The authors consider “interruption” as an exceptional mechanism that can be introduced by the Parliament of Ukraine only after consultations with the social partners at the national level. “Suspension” of certain provisions of a collective bargaining contract is seen as a right of the parties to the collective bargaining contract. The authors suggest to amend the Law of Ukraine “On Collective Bargaining Agreements and Contracts” to introduce a single term for the right of the parties to a collective bargaining contract

to suspend certain provisions of the contract. At the same time, the “suspension” of certain provisions of the collective bargaining contract remains the right of the parties, but depending on the reasons that caused it, it can be implemented unilaterally or bilaterally.

The author argues that legal regulation of “suspension” should be carried out using both methods of labour law: centralised (imperative/mandatory) and decentralised (autonomous) legal regulation. The latter should serve as the basis for the suspension of certain provisions of a collective bargaining contract. The parties to a collective bargaining contract are competent to determine the grounds and conditions, the procedure for introducing the “suspension” of a collective agreement, and the restoring of its validity, as well as to determine the legal consequences of fulfilling or failing to fulfil the suspended obligations of the collective bargaining contract. At the same time, the issue of establishing minimum guarantees and requirements for the introduction of “suspension”, which are binding on the parties to a collective bargaining contract, should be left to the central level. The authors propose that the law should limit the rights of the parties to a collective bargaining contract and prohibit the “suspension” of provisions of collective bargaining agreements aimed at protecting the life and health of employees at work.

Key words: collective bargaining contract, suspension, occupational safety and health, martial law.

Вступ. Трудове законодавство України в колективно-договірній сфері постійно реформується через вплив різноманітних чинників, які вимагають його адаптації до нових реалій. Серед факторів, які зумовили перегляд законодавства, можна виокремити необхідність врахування особливостей трудових відносин в умовах воєнного стану, подальшого узгодження національного законодавства з актами Європейського Союзу.

Останніми значимими змінами стало прийняття 15 березня 2022 року Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закону № 2136-IX) [1] та 23 лютого 2023 року Закону України «Про колективні угоди та договори» [2]. Однією з основних трансформацій у сфері колективно-договірного регулювання є введення цими законами нових механізмів, які раніше були відсутні у національних законодавчих актах України, – призупинення та зупинення дії окремих положень колективних договорів. Ці новації є необхідними для забезпечення відповідності законодавства та колективно-договірної практики сучасним вимогам та реаліям українського ринку праці.

Матеріали та методи. Запроваджені законодавцем новели одразу викликали інтерес серед представників науки трудового права, про що свідчить проведення окремих круглих столів, присвячених обговоренню новоприйнятих законів, зокрема і питань зупинення та призупинення дії окремих положень колективних договорів (наприклад, [3; 4]).

На практиці роботодавці почали застосовувати механізм зупинення дії окремих положень колективних договорів, встановлених Законом № 2136-IX (наприклад, [5; 6]). Це вплинуло на реалізацію прав працівників та спричинило виникнення індивідуальних трудових спорів, звернення працівників до судів щодо оспорювання невиплати коштів, передбачених колективними договорами, дія положень яких була зупинена (наприклад, [7; 8; 9]). Для надання методологічної допомоги підготовлено низку рекомендацій як державними органами виконавчої влади [10], так і профспілковою стороною [11; 12] щодо практичного застосування цього Закону.

Реалізація Закону № 2136-IX у частині зупинення та призупинення дії окремих положень колективних договорів загострила питання різнотлумачення порядку їх застосування, виду та змісту положень колективних договорів, дія яких може бути зупинена чи призупинена, як і не вирішено питання їхніх правових наслідків. Проблема правової визначеності таких механізмів є актуальною і з огляду на те, що відповідні норми Закону України «Про колективні угоди та договори», зараз хоча і не застосовуються (закон набирає чинності через шість місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану), але вони не позбавлені тих недоліків, які наявні у Законі № 2136-IX. Тому цей Закон уже потребує корегування з урахуванням практики застосування Закону № 2136-IX, наукових напрацювань та рекомендацій.

Метою цієї статті є з'ясування правової природи зупинення та призупинення дії окремих положень колективних договорів, їх спільних та відмінних ознак, умов та порядку впровадження, правових наслідків, а також можливості застосування таких механізмів щодо положень колективних договорів, якими забезпечується безпека та здоров'я працівників на роботі. Тому методологічним підґрунтям цієї статті є поєднання загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження, таких як: аналіз, синтез, системно-структурний, формально-правовий тощо.

Результати. Обидва закони використовують два терміни «призупинення» та «зупинення» дії окремих положень колективних договорів. Проте умови та порядок їх застосування не є однаковими та суттєво відрізняються. Так, Закон № 2136-IX передбачив імперативне «призупинення» дії статті 44 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та відповідних норм колективних договорів. Запроваджений цим Законом механізм «призупинення» визначає спеціальні його елементи:

– повноважний суб'єкт – Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в Україні, до компетенції якої входить прийняття, внесення змін, зупинення, скасування законів;

– об'єкт «призупинення» – законодавчі положення щодо зобов'язань роботодавців відраховувати кошти первинним профспілковим організаціям на культурно-масову, фізкультурну і оздоровчу роботу. Закон № 2136-IX також «призупинив» дію відповідних положень колективних договорів. У зв'язку з чим доцільно звернути увагу на те, що Комітет з питань свободи об'єднань (МОП) неодноразово висловлював застереження щодо використання такого імперативного механізму, оскільки він порушує принципи ведення колективних переговорів та свободи сторін колективних договорів [13, пункти 1448–1450];

– акт запровадження «призупинення» – запроваджується законом (Законом № 2136-IX)

і не потребує жодних локальних нормативно-правових актів чи договорів, які б конкретизували норму закону щодо запровадження «призупинення»;

– дія в часі – механізм «призупинення» запроваджується на період дії воєнного стану та втрачає свою дію з його скасуванням, або втрачить свою дію у зв'язку зі скасуванням відповідного законодавчого положення.

Натомість Закон України «Про колективні угоди та договори» передбачає зовсім інший механізм запровадження «призупинення» дії окремих положень колективних договорів. Повноважними суб'єктами застосування такого механізму є лише сторони колективного договору, «призупинення» стосується будь-яких положень колективного договору, зумовлено випадками, які визначені у колективному договорі та не є форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили), має тимчасовий характер, оскільки строк його застосування має бути визначений рішенням, прийнятим сторонами колективного договору за взаємною згодою. «Призупинення» не запроваджується автоматично, оскільки потребує наявності у колективному договорі норм, які визначають умови та порядок призупинення на певний строк дії окремих положень договору, а також ухвалення сторонами колективного договору рішення, в якому відображене їх взаємне волевиявлення щодо запровадження «призупинення» дії окремих положень колективного договору.

Не є тотожними і механізми запровадження «зупинення» дії окремих положень колективних договорів, передбачені Законом № 2136-IX та Законом України «Про колективні угоди та договори». Зокрема, Закон № 2136-IX наділяє таким правом лише роботодавця і не встановлює жодних вимог до його реалізації, ані щодо положень колективних договорів, які можуть бути зупинені, ані щодо порядку «зупинення». На практиці роботодавці одноосібно ухвалювали відповідні рішення та у кращому випадку доводили до відома працівників та професійних спілок інформацію про прийняті рішення. Дискурс як серед представників профспілкових організацій, прак-

тиків, так і науковців виник навколо питання, чи конструкція, передбачена ст. 11 Закону № 2136-ІХ, дозволяє роботодавцю одноосібно (самостійно, в односторонньому порядку, без залучення профспілкової сторони) «зупинити» дію окремих положень колективних договорів. Одні дають ствердну відповідь, хоча застерігають, що це не відповідає природі договору [3, с. 72], інші схиляються до думки, що закон передбачає лише можливість роботодавця ініціювати «зупинення», а не його право «зупинити» дію відповідних положень колективного договору [14, с. 184]. Свої думки обґрунтовують тим, що, на відміну від ст. 11, інші положення Закону № 2136-ІХ чітко передбачають право роботодавця одноосібно приймати рішення (наприклад, щодо переведення працівника на іншу роботу без його згоди, надання та обмеження тривалості щорічних відпусток), а також, використовуючи конструкцію статей 38 та 39 КЗпП України (звільнення працівника з власної ініціативи), зазначають, що законодавець вказує на правомочного суб'єкта ініціативи, а не того, що цей суб'єкт самостійно припиняє дію трудового договору.

Погоджуємося з тим, що виклад ст. 11 Закону № 2136-ІХ є яскравим прикладом недотримання правил законотворчої техніки, правової невизначеності, що спричинило його різнотлумачення. Проте не згодні з аргументами щодо відсутності у роботодавця права «зупинити» дію окремих положень колективного договору. Статті 38 та 39 КЗпП України, навпаки, закріплюють право (а не ініціативу) працівника розірвати трудовий договір з власної ініціативи, аналогічно як і статті 40 та 41 КЗпП України дають право роботодавцю розірвати трудовий договір зі своєї ініціативи. Наслідком реалізації цих прав як працівником, так і роботодавцем є припинення трудового договору.

Якщо б пристати на думку авторів, що «зупинення» – це лише можливість роботодавця ініціювати запровадження такого механізму, то не було б потреби в ухваленні окремої статті Закону № 2136-ІХ. Адже таку ініціативу можна реалізувати за допомогою

чинного законодавства (КЗпП України, законів «Про соціальний діалог в Україні» та «Про колективні договори і угоди»), і зробити це може будь-яка сторона колективного договору, реалізуючи право на колективні переговори, зокрема в частині внесення змін до чинного колективного договору. Необхідність прийняття ст. 11 Закону № 2136-ІХ полягає у тому, що «зупинення» дії окремих положень колективного договору та «внесення змін» до колективного договору – це різні правові категорії. «Внесення змін» – це результат реалізації права на колективні переговори, а «зупинення» – один із видів так званих відхилень (*deviation*) від положень чинного колективного договору.

Упровадження відхилень у рамках систем колективних переговорів, які передають регулювання угодам нижчого рівня (у розумінні українського законодавства це колективні угоди нижчого рівня та колективні договори) або дозволяють нижчим рівням переговорів відступати від правил, встановлених угодами вищого рівня у ситуаціях економічних труднощів, не є новою тенденцією. Такі відхилення були витлумачені як основні тенденції до більш децентралізованого ведення колективних переговорів і посилення гнучкості колективних угод та договорів, що розпочалися на початку 1990-х років у Західній Європі, загострилися у 2008 році у зв'язку з економічною кризою та у 2019 році через COVID [15, с. 558]. Розрізняють «контрольовані форми відхилення» (наприклад, відступ від зобов'язань, застереження про відхилення), а також «менш контрольовані форми відхилення» (зокрема, застереження про відмову від виконання зобов'язань, зупинення їх виконання). Але, як правильно зазначають автори, більш важливим, ніж конкретні форми та види відхилень, є те, чи пов'язана можливість такого відхилення з певними правилами, процедурами та положеннями, визначеними колективними угодами, чи може роботодавець в односторонньому порядку прийняти рішення про відмову або відхилення [16, с. 32].

Наприклад, у Португалії передбачена можливість тимчасового призупинення дії

частини або всього колективного договору на підприємствах, що перебувають у кризовому стані, але за умови письмової угоди між об'єднаннями роботодавців та профспілками [17, с. 492]. В Іспанії реформа ринку праці 2012 року дозволила компаніям використовувати механізм тимчасового призупинення окремих положень колективних договорів, зокрема тих, що стосуються оплати праці. Протягом 2020 року майже 500 компаній скористалися можливістю призупинити дію положень колективних договорів, здебільшого зупинення було узгоджено з представниками працівників, які визнали, що були вагомі економічні причини його прийняття [18, с. 14].

З огляду на викладене, вважаємо, що згідно зі ст. 11 Закону № 2136-IX роботодавець має право «зупинити» дію окремих положень колективного договору. Питання виникає щодо порядку реалізації ним свого права. Чи може він одноосібно реалізувати своє право. Закон № 2136-IX не встановив жодних вимог до порядку запровадження «зупинення». Але цей закон і не призупинив чи зупинив дію Закону України «Про соціальний діалог в Україні», який передбачає різні форми соціального діалогу, серед яких – здійснення консультацій, що проводяться за пропозицією сторони соціального діалогу з метою визначення та зближення позицій сторін у разі прийняття ними рішень, що належать до їхньої компетенції.

Колективно-договірне регулювання в Україні має усталену практику, згідно з якою сторони колективного договору уже включають у зміст колективних договорів положення про недопущення чи заборону односторонньої відмови будь-якою стороною від виконання колективного договору, одноосібного зупинення виконання своїх зобов'язань. Така практика існувала як до повномасштабного вторгнення росії [19, пункти 1.4.4., 4.1.8.; 20, с. 5, 10], вона продовжується і під час дії воєнного стану [21, пункти 1.11.3; 22, пункти 1.6, 1.9]. Наслідком «зупинення» дії окремих положень колективних договорів є зупинення виконання роботодавцем своїх зобов'язань,

а тому одноосібне впровадження зупинення, коли сторони у колективних договорах уже встановили таку заборону, є неправомірним.

Закон України «Про колективні угоди та договори» також передбачає механізм «зупинення» дії окремих положень колективних договорів, який дещо схожий на той, що встановлений Законом № 2136-IX, – односторонність ухвалення рішення, тимчасовий характер, зумовленість умовами надзвичайного характеру, які унеможливають виконання зобов'язань. Проте Закон України «Про колективні угоди та договори» висуває інші вимоги до запровадження «зупинення» – впровадити таку правову конструкцію може будь-яка сторона колективного договору, для якої настали форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили). І хоча цей Закон передбачає ухвалення одноосібного рішення і також не встановлює вимог до порядку його прийняття (крім вимоги повідомити відповідних суб'єктів про прийняте рішення), проте сторона колективного договору не зможе автоматично реалізувати своє право на «зупинення», попередньо не погодивши це питання з іншою стороною колективного договору. Адже закон вимагає наявності юридичного факту для того, щоб ухвалити одноосібне рішення – перелік форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) має бути зазначений у колективному договорі. За відсутності такого переліку сторона колективного договору не зможе реалізувати своє право на «зупинення». У цьому випадку застосування «аналогії закону» (зокрема, ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні», яка наводить перелік форс-мажорних обставин) є неможливим, оскільки норма Закону України «Про колективні угоди та договори» містить два складники: один – це необхідність визначення переліку таких обставин (і тут можна було б використати «аналогію закону»), другий – це узгоджувальний порядок встановлення таких обставин, що потребує наявності обопільної згоди сторін колективного договору та предметного визначення цих обставин до конкретних суспільних відносин (щодо цього складника «аналогія

закону» неможлива). Визначаючи такий перелік та застосовуючи договірний метод правового регулювання, сторони наперед погоджуються, що з настанням конкретних обставин наявна потреба «зупинення» дії окремих положень колективного договору. Відсутність такого переліку у колективному договорі також можна розглядати як презумпцію волевиявлення сторін щодо обопільної відмови від запровадження механізму «зупинення». Її спростувати може будь-яка сторона колективного договору, реалізуючи своє право на ведення колективних переговорів, зокрема і з внесення змін до колективного договору.

Пропонуємо використовувати два терміни «зупинення» та «призупинення» дії окремих положень колективного договору, але відобразити їхню змістову різницю – «зупинення» запроваджується на централізованому рівні правового регулювання як імператив, а «призупинення» – на колективно-договірному. «Зупинення» дії окремих положень колективного договору залишити як крайній засіб, який може запроваджувати ВРУ. Своєрідним запобіжником, який дозволив би врахувати державою інтереси як сторони працівників, профспілкових організацій, так і сторони роботодавців, є практика здійснення узгоджувальних процедур соціальними партнерами на загальнодержавному рівні під час розроблення проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів [23].

Науковці для розуміння суті термінів дослідили їхні спільні та відмінні ознаки. Це своєю чергою дало їм можливість дійти висновку, що законодавцю потрібно використовувати єдиний термін «призупинення» дії окремих положень колективних договорів [3, с. 22], з двома правовими конструкціями [14, с. 183]. Підтримуємо думку С. Черноус та О. Тищенко, котрі пропонують використовувати єдиний термін «призупинення», який би охоплював дві правові конструкції: 1) призупинення окремих положень колективного договору за взаємною згодою сторін та 2) призупинення окремих положень колективного договору в односторонньому порядку у разі настання форс-мажорних обставин.

Підтримуємо висловлену пропозицію щодо внесення змін до Закону України «Про колективні угоди та договори», якими запровадити єдиний термін щодо права сторін колективного договору призупинити дію його окремих положень. «Призупинення» дії окремих положень колективного договору залишити як право сторін колективного договору, але залежно від причин, які його зумовили, передбачити односторонній та двосторонній порядок його реалізації. Односторонній запроваджується за наявності причин, які не залежать від волевиявлення сторони, мають екстраординарний, непередбачуваний та надзвичайний характер, що унеможливає виконання стороною своїх зобов'язань за колективним договором. Такими є форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили). Двосторонній порядок запровадження може бути зумовлений іншими причинами, але не будь-якими причинами, а тими, які надалі можуть спричинити більш негативні соціально-економічні наслідки, ніж тимчасове невиконання зобов'язань за колективним договором. Наприклад, запобігання масовим вивільненням працівників.

Основним методом запровадження обох порядків «призупинення» дії окремих положень колективних договорів має бути лише колективно-договірний. У такому разі до компетенції сторін колективного договору належать питання щодо визначення підстав та умов, порядку запровадження «призупинення» колективного договору, поновлення його дії, визначення правових наслідків виконання чи невиконання призупинених зобов'язань колективного договору. Водночас за централізованим рівнем необхідно залишити питання встановлення мінімальних гарантій та вимог щодо запровадження «призупинення», які є обов'язковими для сторін колективного договору. Згідно із Законом України «Про колективні угоди та договори» такою вимогою є інформування зацікавлених осіб (працівників, іншої сторони колективного договору, органу, що здійснив повідомну реєстрацію цього договору). Така вимога має організаційно-формальний характер, оскільки

лише доводить до відома факт застосування призупинення дії окремих положень колективного договору. З метою захисту прав працівників можна було б передбачити у законах випадки, коли не допускається призупинення дії окремих положень колективних договорів, зокрема такими могли бути питання забезпечення безпеки та здоров'я працівників на роботі.

Важливим питанням «призупинення» є його правові наслідки, незалежно від того, чи воно запроваджується в односторонньому чи двосторонньому порядку. Загалом «призупинення» не впливає на правовідносини між сторонами, встановлені колективним договором, воно тимчасово звільняє сторони від обов'язку виконувати договір і не впливає на набуті права та обов'язки. Більше того, в період «призупинення» дії окремих положень колективного договору сторони повинні утримуватися від дій, які б могли перешкодити поновленню його дії. Тому після завершення обставин, які спричинили призупинення дії окремих положень колективного договору, сторони повинні виконати зобов'язання, які були відтерміновані.

Для пошуку відповіді на це питання можна звернутися до судової практики щодо призупинення виконання цивільних та господарських договорів у разі настання форс-мажорних обставин. Верховний суд зазначив, що форс-мажорні обставини не мають преюдиціальний (заздалегідь встановлений) характер [24]. Підтримуємо думку, що наявність форс-мажорних обставин не звільняє сторону від виконання зобов'язань за договором, а звільняє від юридичної відповідальності. При цьому звільнення від відповідальності не є автоматичним, а потребує наявності сукупності умов, серед яких: віднесення обставини до категорії форс-мажору відповідно до умов договору або за законом, наявність причинно-наслідкового зв'язку між обставиною (подією) і неможливістю виконання стороною своїх конкретних зобов'язань [25].

Суди у своїй практиці також дотримуються підходу, що у разі зупинення роботодавцем дії окремих положень колективного договору

останній у подальшому повинен виконати свої зобов'язання за колективним договором. Зокрема, суди зауважують, що зупинення дії колективного договору на період воєнного стану не позбавляє позивача (працівника) після закінчення воєнного стану звернутися до суду з такими вимогами у випадку, якщо відповідач не проведе з ним відповідний розрахунок [7–9]. Тому виплати за призупиненнями зобов'язаннями мають бути відновлені, відшкодовані та здійснені у разі припинення застосування призупинення дії окремих положень колективних договорів.

Не менш важливим є з'ясування, які ж положення колективних договорів можуть бути призупинені. Ані Закон № 2136-ІХ, ані Закон України «Про колективні угоди та договори» не містять жодних вимог до положень, які можуть бути зупинені чи призупинені. Значною мірою закони зосереджені на порядку запровадження останніх, не встановлюють якихось особливостей та винятків, а тому можна дійти висновку, що будь-які положення колективних договорів можуть бути зупинені чи призупинені. На нашу думку, такий висновок є передчасним і потребує критичного розгляду з огляду на принципи трудового права.

Представники науки трудового права наголошували на необґрунтованості та небезпечності широкої дискреції повноважень сторін колективного договору щодо можливості призупинення чи зупинення будь-яких його положень. Одні науковці намагалися визначити змістове розуміння та наповнення окремих положень, які можуть бути зупинені роботодавцем, шляхом системного тлумачення Закону № 2136-ІХ. Так, В. Яцишин такими вважає розірвання трудового договору за ініціативи роботодавця без попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації, питання робочого часу та часу відпочинку, оплати праці та її гарантій, а також гарантій діяльності профспілкових організацій. Автор наголошує, що такі умови повинні бути передбачені у колективному договорі [26, с. 555–556]. Продовжуючи підхід системного аналізу закону та його тлумачення, варто звернути увагу, що законодавець у Законі

№ 2136-IX не встановив жодних особливостей, відмінностей чи обмежень у застосуванні трудового законодавства з питань безпеки та здоров'я працівників на роботі. Тому логічним висновком із цього є те, що зупинити такі положення під час дії воєнного часу не можна, оскільки національне законодавство з питань безпеки та здоров'я працівників на роботі застосовується у повному обсязі.

В. Олюха, Д. Мельничук та В. Шепелюк для окреслення положень, які можуть призупинитися, використали інший підхід – недопущення погіршення прав працівників, встановлених на централізованому рівні. Вони вказують, що умови, зазначені в колективному договорі щодо обов'язкових гарантій та пільг працівникам, які містяться в трудовому законодавстві, не можуть бути зупинені, а положення, що встановлюють більші пільги, гарантії тощо порівняно із законодавством, якраз можуть призупинитися [27, с. 33].

Підтримуємо такий підхід, оскільки сторони мають діяти у межах своїх повноважень. Вважаємо, що не можуть бути призупиненими положення колективних договорів, які:

– дублюють норми, встановлені на централізованому рівні. Зрештою, такі положення колективних договорів не містять локальних норм, а мають лише інформаційний характер та не породжують жодних правових наслідків. Наприклад, призупинення положення колективного договору, яке передбачає порядок реалізації права працівника відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я, буде нікчемним, оскільки таке право національний законодавець визнає державною гарантією, як і МОП фундаментальним правом у світі праці;

– конкретизують норми, встановлені на централізованому рівні. У цьому випадку сторони колективного договору зобов'язані, дотримуючись єдиних вимог, встановлених законами для всіх роботодавців та працівників, визначити кількість та якість пільг, гарантій, конкретизувати обсяг таких вимог. Наприклад, не можна призупинити положення колективного договору, які конкретизу-

ють пільги та гарантії працівників за роботу з небезпечними і шкідливими виробничими факторами, оскільки право на їх одержання визначено законом, а їх реалізація конкретизується колективним договором;

– містять заходи і засоби, що забезпечують безпечні, здорові умови праці та безпосередньо запобігають виникненню нещасних випадків, професійних захворювань, перешкоджають заподіяння шкоди життю та здоров'ю працівників. Наприклад, не можна призупинити положення колективного договору, які конкретизують зобов'язання роботодавця щодо забезпечення працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці, засобами індивідуального захисту, оскільки їх використання безпосередньо спрямоване на убезпечення життя та здоров'я працівників від негативного впливу шкідливих факторів виробництва на їхнє життя та здоров'я.

Водночас було б не коректно стверджувати, що дія жодних положень колективних договорів з питань безпеки та здоров'я працівників не може бути призупинена. Такими можуть бути положення, що встановлюють: гарантії, які є вищими, ніж ті, що передбачені законодавством (у частині, що перевищує державну гарантію); додаткові гарантії, які взагалі не передбачені законодавством (за винятком додаткових гарантій, що безпосередньо запобігають виникненню нещасних випадків, професійних захворювань, перешкоджають заподіяння шкоди життю та здоров'ю працівників).

Варто зазначити, що ключова роль в усуненні правових прогалин щодо встановлення змістовних характеристик та вимог до положень, які можуть бути призупиненими, належить самим сторонам колективних договорів. Сторони колективного договору можуть або передбачити коло тематичних питань, які не можуть бути призупинені, або, навпаки, визначити коло питань, положення колективних договорів з яких можуть призупинитися. Зрештою, зміст конкретного колективного договору не є ефемерним явищем, а складається з конкретних положень, тому сторони

у колективному договорі можуть зазначити чіткі положення, які не можуть бути призупинені. Але ані в першому, ані у другому випадку не можуть призупинятися положення, спрямовані на запобігання виникненню нещасних випадків, професійних захворювань, забезпечують збереження життя і здоров'я працівників на роботі. У такому разі інтереси та права працівника на безпечні та здорові умови праці мають пріоритет у захисті над економічними інтересами, що відображають необхідність введення призупинення дії окремих положень колективного договору.

Вважаємо, що законодавець може обмежити право призупиняти окремі положення колективних договорів із питань безпеки працівників, збереження їхнього життя і здоров'я на роботі. Визначальним принципом такого обмеження є пріоритет захисту життя і здоров'я працівників.

Висновки. Трудове законодавство України поповнилося новими правовими конструкціями – призупинення та зупинення дії окремих положень колективних договорів, введеними законами «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» та «Про колективні угоди та договори». Проте нововведення одразу спричинили різнотлумачення суті цих термінів, умов та порядку їх запровадження.

Для усунення правової невизначеності та недоліків законотворчої техніки пропонуємо законодавцю провести чітке розмежування термінів «зупинення» та «призупинення» дії окремих положень колективних договорів та скорегувати відповідні закони. «Зупинення» – механізм, який може застосовуватися у виняткових випадках парламентом України, обов'язковою умовою його запровадження є проведення консультацій зі сторонами соціального партнерства на національному рівні. «Призупинення» – механізм, який може застосовуватися сторонами колективного договору. У Закон України «Про колективні угоди та договори» варто внести зміни, якими запровадити єдиний термін щодо права сторін колективного договору призупинити дію його окремих положень. «Призупинення» дії окремих положень колективного договору

залишити як право сторін колективного договору, але залежно від причин, які його зумовили, передбачити односторонній та двосторонній порядок його реалізації.

Правове регулювання «призупинення» має здійснюватися за допомогою обох методів трудового права: централізованого (імперативного) та децентралізованого (автономного) правового регулювання. На рівні закону залишити положення, якими встановлюється право сторін колективного договору призупинити дію його окремих положень, визначаються мінімальні вимоги до порядків його реалізації. Пропонуємо на рівні закону встановити обмеження права сторін колективного договору та заборонити «призупиняти» дію положень колективних договорів, спрямованих на захист життя і здоров'я працівників на роботі.

За допомогою децентралізованого (автономного) методу правового регулювання сторонам колективного договору:

– необхідно визначити ті умови запровадження «призупинення», на які вказує законодавець (перелік форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), за наявності яких будь-яка зі сторін може одноосібно призупинити дію положень колективного договору; випадки та порядок призупинення окремих положень колективного договору, яке може бути здійснене за рішенням обох сторін колективного договору);

– доцільно визначити інші умови запровадження «призупинення», на які не вказує законодавець. Такими можуть бути: конкретизація одноосібного порядку призупинення дії окремих положень колективного договору; поновлення дії призупинених положень колективного договору, визначення правових наслідків виконання чи невиконання призупинених зобов'язань колективного договору. Сторони також можуть визначити положення колективного договору, які можуть бути призупиненими, шляхом окреслення питань, які не можуть бути призупинені (наприклад, такими можуть бути положення, спрямовані на забезпечення безпечних і здорових умов праці), або положення, які, навпаки, можуть

бути зупиненими (наприклад, питання, пов'язані з оплатою праці).

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» також потребує корегування як у частині використання терміна «призупинення» замість «зупинення» дії окремих положень колективного договору з ініціативи

роботодавця, так і порядку його запровадження. Доцільно передбачити проведення консультацій зі стороною найманих працівників як умову подальшого призупинення, а також право судового оскарження у разі непроведення консультацій чи неналежного врахування результатів таких консультацій.

Список використаних джерел:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.
2. Про колективні угоди та договори : Закон України від 23 лютого 2023 року № 2937-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937-20#Text>.
3. Особливості реалізації прав у сфері праці та соціального захисту в умовах воєнного стану: *Матеріали круглого столу (12 травня 2022 р.)*. Кафедра соціального права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, кафедра трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кафедра цивільного права і процесу юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса, Громадська організація «Український Центр соціально-правових досліджень» / за заг. ред. д.ю.н., проф. П.Д. Пилипенка (голова), д.ю.н., проф. О.Г. Середи, д.ю.н., доц. Л.П. Амелічева (відпов. ред.). Львів, Харків, Вінниця. 2022. 214 с.
4. Актуальні проблеми соціального права : матеріали круглого столу «Сучасні стандарти соціального діалогу: новели Закону «Про колективні угоди та договори», 23 травня 2023 р. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. Вип. 11. 80 с.
5. Зупинено дію окремих положень Колективного договору ТОВ «Нова пошта» (2022.04.22). *Профспілка «Нова пошта»*. URL: <https://profspilka.org/uk/zupyneno-diyu-okremykh-polozhen-kolektyvnohohovovu-tov-nova-poshta>.
6. Наказ «Про призупинення окремих положень Колективного договору КП «Київський метрополітен» на 2014–2022 роки» від 31.03.2022 № 65-Н. URL: <https://rev.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/Metro-KD-31032022.pdf>.
7. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 14 березня 2023 року у справі № 211/2582/22 (провадження № 22-ц/803/3335/23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109578512>.
8. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 19 липня 2023 р. у справі № 212/1249/23 (провадження № 22-ц/803/5709/23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112293642>.
9. Рішення від 09 січня 2023 р. Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області у справі № 176/2455/22 (провадження №2/176/115/23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108334922>.
10. Коментар Мінекономіки до Закону України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (23.03.2022). / Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=KomentarMinekonomikiDoZakonuUkrainiVid15-Bereznia2022-R-2136-ikhproOrganizatsiiuTrudovikhVidnosinVUmovakhVonnogoStanu>.
11. Рекомендації щодо практичної колективно-договірної роботи в умовах воєнного стану (06.03.2023). Федерація профспілок України. URL: <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/24023-rekomendatsii-shchodo-praktychnoi-kolektyvno-dohovirnoi-roboty-v-umovakh-voiennoho- stanu.html>.
12. Інформація-коментар щодо особливостей практичного застосування норм Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (№ 2136). Додаток 1 до постанови Президії Центральної Ради Профспілки трудящих металургійної і гірничодобувної промисловості України від 29 березня 2022 р. № Х•М-11-2. Профспілка металургів і гірників України. URL: <http://pmguinfo.dp.ua/images/documents/iac/moi/pozakonu12.pdf>.
13. Restrictions on the principle of free and voluntary bargaining. Intervention by the authorities in collective bargaining. Compilation of decisions of the Committee on Freedom of Association. *ILO. NORMLEX*.

URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:70002:0::NO::P70002_HIER_ELEMENT_ID,P70002_HIER_LEVEL:3948487,3.

14. Черноус С.М., Тищенко О.В. Проблеми правового регулювання призупинення та зупинення дії положень колективних угод та договорів в умовах воєнного стану та післявоєнний час. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 179–188. URL: <http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/42023/26.pdf>.

15. Mirella Damiani, Fabrizio Pompei, and Andrea Ricci. Opting Out, Collective Contracts and Labour Flexibility: Firm-Level Evidence for The Italian Case (2019). *BJR an International Journal of Relation Employment*. Volume 58. Number 3. September 2020. Pp. 558–586. URL: https://mpr.aub.uni-muenchen.de/97426/1/MPRA_paper_97426.pdf.

16. Collective bargaining in Europe in the 21st century. *Eurofound*. Publications Office of the European Union, Luxembourg. 2015. 84 p. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2015/collective-bargaining-europe-21st-century>.

17. Collective bargaining in Europe: towards an endgame. Volume III. Edited by Torsten Müller, Kurt Vandaele and Jeremy Waddington. *European Trade Union Institute (ETUI)*. 2019. P. 483–668. URL: <https://www.etui.org/sites/default/files/Collective%20Bargaining%20Vol%20III%20final%20web%20version.pdf>.

18. Molina Óscar, Pedersini Roberto. Collective bargaining in seven European countries throughout the pandemic. *ILO Working Paper 74* (Geneva, ILO). 2022. 37 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/publication/wcms_854089.pdf.

19. Колективний договір на 2021–2023 роки Донецького юридичного факультету МВС України, схвалений 16 лютого 2021 року. URL: https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/08/kolektyvnyjdogovi_r20212023zdopovnennyamy.pdf.

20. Колективний договір на 2021–2025 роки Державного університету економіки і технологій МОН України, прийнятий 24 березня 2021 року. URL: <https://www.duet.edu.ua/storage/files/1d23eabef6db5a09b622ab8115e6f966.pdf>.

21. Колективний договір між адміністрацією та Радою трудового колективу Навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Волинської області на 2023–2025 роки, схвалений 27 грудня 2022 року. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/static/content/files/3/es/hi3j6esnlczipahcmn5f67gjjkvc3.pdf>.

22. Колективний договір між адміністрацією та первинною профспілковою організацією комунального закладу «Ліцей «Лідер» м. Самбора Самбірської міської ради Львівської області на 2023–2025 роки, схвалений 08.06.2023. URL: <https://sambircity.gov.ua/2023/07/31/kolektivnij-dogovirmizh-administraciyeu-ta-pervinnoyu-profspilkovoyu-organizaciyeu-komunalnogo-zakladu-licej-lider-m-sambora-sambirsko%D1%97-misko%D1%97-radi-lvivsko/>.

23. Порядок здійснення узгоджувальних процедур під час розроблення проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів. Додаток 5. *Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019–2021 роки*. Підписана 14 травня 2019 року. URL: https://www.fpsu.org.ua/images/images/2019/June/260619/%D0%93%D0%A3_2019-2021.pdf.

24. Постанова Верховного Суду від 25 січня 2022 року у справі № 904/3886/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102797678>.

25. Боярчуков М. Форс-мажор під час війни: судова практика. *Юридична Газета online. Всеукраїнське професійне юридичне видання*. 22 листопада 2022 р. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/forsmazhor-pid-chas-viyni-sudova-praktika.html>.

26. Яцишин В.В. Деякі питання реалізації законодавчих норм щодо зупинення дії окремих положень колективного договору в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 554–557. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19500/%d0%af%d1%86%d0%b8%d1%88%d0%b8%d0%bd%20%d0%92%d0%b0%d0%b4%d0%b8%d0%bc%20%d0%92%d0%b0%d0%bb%d0%b5%d1%80%d1%96%d0%b9%d0%be%d0%b2%d0%b8%d1%87.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

27. Vitalii Oliukha, Dmytro Melnychuk, Vira Shepeliuk. Collective agreement as a means of ensuring the stability of the enterprise in martial law. *Public Administration and Law Review*. 2022. Issue 1 (9). URL: <https://public.scnchub.com/palr/index.php/palr/article/view/127/105>.

References:

1. Zakon Ukrainy “Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu” [The Law of Ukraine “On the Organization of Labour Relations under Martial Law”]. 15.03.2022, № 2136-IX. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy “Pro kolektyvni uhody ta dohovory” [The Law of Ukraine “On Collective Agreements and Contracts”]. 23.02.2023, № 2937-IX. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937-20#Text> [in Ukrainian].
3. Osoblyvosti realizatsii prav u sferi pratsi ta sotsial’noho zakhystu v umovakh voiennoho stanu (2022) [Peculiarities of the implementation of rights in the field of labour and social protection under martial law]: *Materialy kruhloho stolu (12 travnia 2022 r.)*. Kafedra sotsial’noho prava iurydychnoho fakul’tetu L’vivs’koho natsional’noho universytetu imeni Ivana Franka, kafedra trudovoho prava Natsional’noho iurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho, kafedra tsyvil’noho prava i protsesu iurydychnoho fakul’tetu Donets’koho natsional’noho universytetu imeni Vasylia Stusa, Hromads’ka orhanizatsiia «Ukrains’kyj Tsentr sotsial’no-pravovykh doslidzhen’» / za zah. red. d.iu.n., prof. P.D. Pylypenka (holova), d.iu.n., prof. O.H. Seredy, d.iu.n., dots. L.P. Amelicheva (vidpov. red.). L’viv, Kharkiv, Vinnytsia. 2022. 214 p. [in Ukrainian].
4. Aktual’ni problemy sotsial’noho prava (2023) [Actual problems of social law]: *materialy kruhloho stolu “Suchasni standarty sotsial’noho dialohu: novely Zakonu “Pro kolektyvni uhody ta dohovory”*, 23.05.2023. L’viv: LNU im. Ivana Franka, 2023. V. 11. 80 p. [in Ukrainian].
5. Profspilka “Nova poshta” (2022). *Zupyneno diiu okremykh polozhen’ Kolektyvnoho dohovoru TOV “Nova poshta”* [The effect of certain provisions of the Collective Agreement of LLC “Nova Poshta” has been suspended]. Profspilka «Nova poshta». 22.04.2022. Retrieved from: <https://profspilka.org/uk/zupyneno-diyu-okremykh-polozhen-kolektyvnoho-dohovoru-tov-nova-poshta> [in Ukrainian].
6. Nakaz “Pro pryzupynennia okremykh polozhen’ Kolektyvnoho dohovoru KP “Kyivs’kyj metropoliten” na 2014–2022 roky” [Order “On Suspension of Certain Provisions of the Collective Bargaining Contract of Municipal enterprise “Kyiv Metropolitan” for 2014–2022”]. 31.03.2022 № 65-H. KP “Kyivs’kyj metropoliten”. Retrieved from: <https://rev.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/Metro-KD-31032022.pdf> [in Ukrainian].
7. Postanova Dniprovs’koho apeliatsijnoho sudu [Resolution of the Dnipro Court of Appeal]. 14.03.2023 u spravi № 211/2582/22 (provadzhennia № 22-ts/803/3335/23). *Yedynyj derzhavnyj reiestr sudovykh rishen’*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109578512> [in Ukrainian].
8. Postanova Dniprovs’koho apeliatsijnoho sudu [Resolution of the Dnipro Court of Appeal]. 19.07.2023 u spravi № 212/1249/23 (provadzhennia № 22-ii/803/5709/23). *Yedynyj derzhavnyj reiestr sudovykh rishen’*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112293642> [in Ukrainian].
9. Rishennia Zhovtovods’koho mis’koho sudu Dnipropetrovs’koi oblasti [Decision of the Zhovtovodsk City Court of Dnipropetrovska oblast]. 09.01.2023 u spravi № 176/2455/22 (provadzhennia № 2/176/115/23). *Yedynyj derzhavnyj reiestr sudovykh rishen’*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108334922> [in Ukrainian].
10. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy (2022). *Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu* [On the organization of labour relations under martial law]. Komentar Minekonomiky do Zakonu Ukrainy vid 15 bereznia 2022 r. № 2136-IX. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=KomentarMinekonomikiDoZakonuUkrainiVid15-Bereznia2022-R-2136-ikhproOrganizatsiiuTrudovykhVidnosinVUmovakhVonnogoStanu> [in Ukrainian].
11. Federatsiia profspilok Ukrainy (2023). *Rekomendatsii schodo praktychnoi kolektyvno-dohovirnoi roboty v umovakh voiennoho stanu* [Recommendations for Practical Collective Bargaining under Martial Law]. 06.03.2023. Retrieved from: <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-roboty/24023-rekomendatsii-shchodo-praktychnoi-kolektyvno-dohovirnoi-roboty-v-umovakh-voiennoho-stanu.html> [in Ukrainian].
12. Profspilka metalurhiv i hirnykiv Ukrainy (2022). *Informatsiia-komentar schodo osoblyvostej praktychnoho zastosuvannia norm Zakonu Ukrainy “Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu”* [Information-commentary on peculiarities of practical application of the Law of Ukraine “On Organization of Labour Relations under Martial Law”]. Dodatok 1 do postanovy Prezydii Tsentral’noi Rady Profspilky trudaschykh metalurhijnoi i hirnychodobuvnoi promyslovosti Ukrainy vid 29 bereznia 2022 r. № Kh•M-11-2. Retrieved from: <http://pmguinfo.dp.ua/images/documents/iac/moi/pozakonu12.pdf> [in Ukrainian].
13. NORMLEX (site). Restrictions on the principle of free and voluntary bargaining. Intervention by the authorities in collective bargaining. Compilation of decisions of the Committee on Freedom of Association.

ILO. NORMLEX. *Information System on International Labour Standards*. Retrieved from: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:70002:0::NO::P70002_HIER_ELEMENT_ID,P70002_HIER_LEVEL:3948487,3.

14. Chernous, S., & Tyschenko, O. (2023). Problemy pravovoho rehulivannia pryzupynennia ta zupynennia dii polozhen' kolektyvnykh uhod ta dohovoriv v umovakh voiennoho stanu ta pisliavoiennyj chas [Problems of legal regulation of suspension and interruption of the collective agreements and contracts provisions in the conditions of the martial law and the post-war time]. *Pravo i suspil'stvo*. 2023. № 4. Pp. 179–188. Retrieved from: <http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/42023/26.pdf> [in Ukrainian].

15. Damiani, M., Pompei, P., & Ricci, A. (2019). *Opting Out, Collective Contracts and Labour Flexibility: Firm-Level Evidence for The Italian Case*. BJIR an International Journal of Relation Employment. Volume 58. Number 3. September 2020. Pp. 558–586. Retrieved from: https://mpr.ub.uni-muenchen.de/97426/1/MPR_paper_97426.pdf.

16. Eurofound (2015). *Collective bargaining in Europe in the 21st century*. Eurofound. Publications Office of the European Union, Luxembourg. 2015. 84 p. Retrieved from: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2015/collective-bargaining-europe-21st-century>.

17. Müller, T., Vandaele, K., & Waddington, J. (ed.) (2019). *Collective bargaining in Europe: towards an endgame*. Volume III. European Trade Union Institute (ETUI). 2019. Pp. 483–668. Retrieved from: <https://www.etui.org/sites/default/files/Collective%20Bargaining%20Vol%20III%20final%20web%20version.pdf>.

18. Molina, Ó., & Pedersini, R. (2022). *Collective bargaining in seven European countries throughout the pandemic*. ILO Working Paper 74 (Geneva, ILO). 2022. 37 p. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/publication/wcms_854089.pdf.

19. Donets'kyj iurydychnyj fakul'tet MVS Ukrainy (2021). *Kolektyvnyj dohovir na 2021–2023 roky Donets'koho iurydychnoho fakul'tetu MVS Ukrainy [Collective Bargaining Contract for 2021–2023 of the Donetsk Law Faculty of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. 16.02.2021. Retrieved from: <https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/08/kolektyvnyjdohovir20212023zdopovnennyamy.pdf> [in Ukrainian].

20. Derzhavnyj universytet ekonomiky i tekhnolohij MON Ukrainy (2021). *Kolektyvnyj dohovir na 2021–2025 roky Derzhavnogo universytetu ekonomiky i tekhnolohij MON Ukrainy [Collective Bargaining Contract for 2021–2025 of the State University of Economics and Technology of the MES of Ukraine]*. 24.03.2021. Retrieved from: <https://www.duet.edu.ua/storage/files/1d23eabef6db5a09bb22ab8115e6f966.pdf> [in Ukrainian].

21. Navchal'no-metodychnyj tsentr tsyvil'noho zakhystu ta bezpeky zhyttiediial'nosti Volyns'koi oblasti (2022). *Kolektyvnyj dohovir mizh administratsiieiu ta Radoiu trudovoho kolektyvu Navchal'no-metodychnoho tsentru tsyvil'noho zakhystu ta bezpeky zhyttiediial'nosti Volyns'koi oblasti na 2023–2025 roky [Collective Bargaining Contract between the Administration and the Council of Labour of the Training and Methodological Centre of Civil Protection and Life Safety of Volyn Oblast for 2023–2025]*. 27.12.2022. Retrieved from: <https://www.lutskrada.gov.ua/static/content/files/3/es/hi3j6esnlezpahcmn5f67gjjkvc3.pdf> [in Ukrainian].

22. Komunal'nyj zaklad litsej "Lider" m. Sambora Sambirs'koi mis'koi rady L'vivs'koi oblasti (2023). *Kolektyvnyj dohovir mizh administratsiieiu ta pervynnoiu profspilkovoiu orhanizatsiieiu komunal'noho zakladu «Litsej Lider» m. Sambora Sambirs'koi mis'koi rady L'vivs'koi oblasti na 2023–2025 roky [Collective agreement between the administration and the primary trade union organization of the municipal institution lyceum "Leader" of Sambir, Sambir City Council, Lviv Oblast, for 2023–2025]*. 08.06.2023. Retrieved from: <https://sambircity.gov.ua/2023/07/31/kolektivnij-dohovir-mizh-administraciyeiu-ta-pervinnoyu-profspilkovoyu-organizaciyeiu-komunalnogo-zakladu-licej-lider-m-sambora-sambirsko%D1%97-misko%D1%97-ra-di-lvivsko/> [in Ukrainian].

23. Poriadok zdijsnennia uzgodzhuval'nykh protsedur pid chas rozroblennia proektiv zakonodavchykh ta inshykh normatyvno-pravovykh aktiv [Procedure for Conducting Coordination Procedures in the Development of Draft Legislative and Other Regulatory Acts]. Dodatok 5. *Heneral'na uhoda pro rehulivannia osnovnykh pryntsypiv i norm realizatsii sotsial'no-ekonomichnoi polityky i trudovykh vidnosyn v Ukraini na 2019–2021 roky*. 14.05.2019. Retrieved from: https://www.fpsu.org.ua/images/images/2019/June/260619%D0%93%D0%A3_2019-2021.pdf [in Ukrainian].

24. Postanova Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Supreme Court] u spravi № 904/3886/21. 25.01.2022. *Yedynyj derzhavnyj reiestr sudovykh rishen'*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102797678> [in Ukrainian].

25. Boiarchukov, M. (2022). Fors-mazhor pid chas vijny: sudova praktyka [Force majeure in time of war: court practice]. *Yurydychna Hazeta online*. Vseukrains'ke profesijne iurydyчне vydannia. 22.11.2022. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/forsmazhor-pid-chas-viyni-sudova-praktika.html> [in Ukrainian].

26. Yatsyshyn, V. (2022). *Deiaki pytannia realizatsii zakonodavchyykh norm schodo zupynennia dii okremykh polozhen' kolektyvnoho dohovoru v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini [Some issues of implementation of legislative provisions on suspension of certain provisions of collective bargaining contract in the context of the legal regime of martial law in Ukraine]*. Yevropejs'kyj vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsional'na bezpeka v realiiakh masshtabnoi vijs'kovoï ahresii ta hlobal'nykh vyklykiv XXI stolittia» (do 25-richchia Natsional'noho universytetu «Odes'ka iurydychna akademiia» ta 175-richchia Odes'koi shkoly prava): u 2 t.: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.) / za zahal'noiu redaktsiieiu S.V. Kivalova. Odesa: Vydavnychyj dim «Hel'vetyka», 2022. T. 1. Pp. 554–557. Retrieved from: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19500/%d0%af%d1%86%d0%b8%d1%88%d0%b8%d0%bd%20%d0%92%d0%b0%d0%b4%d0%b8%d0%bc%20%d0%92%d0%b0%d0%bb%d0%b5%d1%80%d1%96%d0%b9%d0%be%d0%b2%d0%b8%d1%87.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

27. Oliukha, V., Melnychuk, D., & Shepeliuk, V. (2022). Collective agreement as a means of ensuring the stability of the enterprise in martial law. *Public Administration and Law Review*. 2022. Issue 1 (9). Retrieved from: <https://public.scnchub.com/palr/index.php/palr/article/view/127/105>.

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343.162

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-16>

ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ ПОДАННЯ ПРО НАДАННЯ ЗГОДИ НА ЗАТРИМАННЯ СУДДІ, УТРИМАННЯ ЙОГО ПІД ВАРТОЮ ЧИ АРЕШТОМ

Мельник Олексій Петрович,

член,

Вища рада правосуддя,

вулиця Студентська, 12-а, Київ, 04050, Україна

Рибалко Володимир Орестович,

кандидат юридичних наук, адвокат,

головний спеціаліст відділу з питань реалізації повноважень із питань незалежності суддів
управління забезпечення діяльності членів Вищої ради правосуддя,

Секретаріат Вищої ради правосуддя,

вулиця Студентська, 12-А, Київ, 04050, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9939-4713>

***Анотація.** У статті стверджується, що розгляд спорів за позовами про оскарження рішень Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом або про відмову у його задоволенні перебуває поза межами адміністративної юрисдикції адміністративних судів. Оцінку таким рішенням мають надавати суди апеляційних інстанцій під час перегляду рішень слідчих суддів, ухвалених за результатами вирішення клопотань прокурорів і слідчих про застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Обґрунтовано позицію про те, що не усі рішення Вищої ради правосуддя можна оскаржити в порядку адміністративного судочинства до Верховного Суду як суду першої інстанції. Таке оскарження в окремих випадках (зокрема, що стосується оскарження рішень Вищої ради правосуддя за результатами розгляду подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом) призведе до порушення правил юрисдикції. Запропоновано внести зміни до статті 61 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», виклавши її у такій редакції:*

«Стаття 61. Оскарження рішення Вищої ради правосуддя за результатами розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом

1. Рішення Вищої ради правосуддя про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом, про повернення без розгляду або про відмову у задоволенні подання можуть бути оскаржені в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством, як складова частина скарги на відповідну ухвалу слідчого судді про застосування запобіжного заходу. В адміністративному порядку такі рішення Вищої ради правосуддя оскарженню не підлягають».

***Ключові слова:** оскарження рішень Вищої ради правосуддя, адміністративна юрисдикція, рішення Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом або про відмову у його задоволенні.*

Melnyk Oleksii, Rybalko Volodymyr. Appeal against decisions of the High Council of Justice based on the results of consideration of applications on giving consent to the detention of a judge, detention or arrest of a judge

***Abstract.** The article argues that consideration of disputes on claims challenging the decisions of the High Council of Justice to return without consideration a motion for consent to detain a judge, keep him/her in custody or arrest, or to refuse to satisfy it is beyond the administrative jurisdiction of administrative courts. Such decisions*

should be assessed by the courts of appeal when reviewing the decisions of investigating judges made upon the results of consideration of motions of prosecutors and investigators for application of preventive measures in criminal proceedings. The author substantiates the position that not all decisions of the High Council of Justice may be appealed in administrative proceedings to the Supreme Court as a court of first instance. Such an appeal in certain cases (in particular, as regards appeals against decisions of the High Council of Justice based on the results of consideration of applications for consent to detain a judge, keep him/her in custody or arrest) will lead to a violation of the rules of jurisdiction. The author proposes to amend Article 61 of the Law of Ukraine 'On the High Council of Justice' to read as follows:

'Article 61. Appealing against the decision of the High Council of Justice based on the results of consideration of the application for consent to detention of a judge, keeping him/her in custody or arrest

1. Decisions of the High Council of Justice to consent to the detention of a judge, to keep him/her in custody or arrest, to return without consideration or to refuse to satisfy the petition may be appealed in accordance with the procedure established by the criminal procedural legislation as part of an appeal against the relevant decision of the investigating judge to apply a preventive measure. Such decisions of the High Council of Justice are not subject to administrative appeal'.

Key words: *appealing against decisions of the High Council of Justice; administrative jurisdiction; decision of the High Council of Justice to return without consideration a motion to grant consent to detain a judge, keep him/her in custody or arrest, or to refuse to satisfy it.*

Вступ. Відповідно до частини першої статті 35 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» рішення Вищої ради правосуддя може бути оскаржене до Верховного Суду протягом 30 днів з дня його ухвалення [1]. За загальним правилом, визначеним у статті 22 КАС України, Верховному Суду як суду першої інстанції підсудні справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Вищої ради правосуддя [2]. За наслідками розгляду таких адміністративних справ Верховний Суд відповідно до статті 266 КАС України може визнати акт Вищої ради правосуддя протиправним та нечинним повністю або в окремії його частині, визнати її дії чи бездіяльність протиправними, зобов'язати вчинити певні дії, застосувати інші наслідки протиправності таких рішень, дій чи бездіяльності, визначені статтею 245 КАС України [2].

Проте чи справді усі рішення Вищої ради правосуддя можна оскаржити в порядку адміністративного судочинства до Верховного Суду як суду першої інстанції? І чи не призведе таке оскарження в окремих випадках (зокрема, що стосується оскарження рішень Вищої ради правосуддя за результатами розгляду подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом) до порушення правил юрисдикції?

Деякі аспекти процедури затримання судді, утримання його під вартою чи арештом дослі-

джували такі вчені: Ю.О. Косткіна, М.А. Погорецький, С.В. Прилуцький, Д.В. Лазарева, О.А. Солдатенко, О.Л. Польовий, О.Г. Яновська, М.І. Леоненко, Л.Д. Удалова, М.А. Макаров, С.П. Рабінович, М.І. Сірий, Т.І. Пашук, Н.О. Антонюк, В.М. Стратонов, А.М. Мірошниченко, С.Р. Леськів, В.М. Кравук, І.В. Назаров, В.Т. Маларенко та інші. Проте багато питань, які пов'язані з практичними аспектами затримання судді, утримання його під вартою чи арештом, є недослідженими. Це, зокрема, стосується оскарження рішень Вищої ради правосуддя за результатами розгляду подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом.

Мета статті – розглянути процедуру оскарження рішень Вищої ради правосуддя за результатами розгляду подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом; порушити питання, чи поширюється юрисдикція адміністративних судів на розгляд позовів про оскарження рішень Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду або про відмову в задоволенні таких подань.

Матеріали та методи. Деякі аспекти процедури затримання судді, утримання його під вартою чи арештом досліджували такі вчені: Ю.О. Косткіна, М.А. Погорецький, С.В. Прилуцький, Д.В. Лазарева, О.А. Солдатенко, О.Л. Польовий, О.Г. Яновська, М.І. Леоненко,

Л.Д. Удалова, М.А. Макаров, С.П. Рабінювич, М.І. Сірий, Т.І. Пашук, Н.О. Антонюк, В.М. Стратонов, А.М. Мірошніченко, С.Р. Леськів, В.М. Кравук, І.В. Назаров, В.Т. Маларенко та інші. Проте багато питань, які пов'язані з практичними аспектами затримання судді, утримання його під вартою чи арештом, є недослідженими. Це, зокрема, стосується оскарження рішень Вищої ради правосуддя за результатами розгляду подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом.

Результати. Особливий порядок кримінального провадження щодо суддів полягає, зокрема, в ускладненій процедурі затримання і обрання запобіжного заходу. Такий порядок потрібний, щоб захистити суддів від тиску і не є їхнім привілеєм чи гарантією безкарності [3–7].

Якщо немає згоди Вищої ради правосуддя, суддю не може бути затримано або утримано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом. Виняток становить затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [8; 9].

Відповідно до частини другої статті 58 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом вноситься на розгляд Вищої ради правосуддя Генеральним прокурором або його заступником, а стосовно судді Вищого антикорупційного суду таке подання вноситься Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) [1]. Вища рада правосуддя зобов'язана оцінити відповідне подання і за наявності підстав зняти суддівський імунітет (статті 31, 58-61 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [1].

Рішення Вищої ради правосуддя про надання згоди на затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом саме по собі не має наслідком застосування запобіжного заходу до судді. Оскільки таке рішення має значення лише для забезпечення дієвості певного кримінального провадження (якщо

слідчий чи прокурор не вважатимуть за доцільне ініціювати питання про застосування відповідних запобіжних заходів), воно може бути і не реалізоване¹. Оскаржується воно за правилами статей 309, 310 КПК України як складова частина скарги на відповідну ухвалу слідчого судді про затримання судді, утримання його під вартою чи арештом [1; 9]. Прикладом такої практики є ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 1 червня 2020 року у справі № 991/3125/20, у якій суд надав правову оцінку рішення Вищої ради правосуддя про надання згоди на тримання судді під арештом, зазначивши, що Рада не вийшла за межі подання прокурора та пред'явленої підозри [10].

Якщо з порядком оскарження рішень Вищої ради правосуддя про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом все зрозуміло, то питання про можливість оскарження рішень Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду або про відмову у задоволенні таких подань є дискусійним. У Законі України «Про Вищу раду правосуддя» про це нічого не зазначено. Це призводить до того, що учасники справи роблять спроби оскаржити таке рішення за правилами адміністративного судочинства. І тут виникає питання, чи не призведе таке оскарження до порушення правил юрисдикції.

Вдалося розшукати єдину справу, розглянуту Верховним Судом, про оскарження суддею рішення Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду подання заступника Генерального прокурора про надання згоди на утримання під вартою колишнього судді Вищого господарського суду України (постанова Великої Палати Верховного Суду від 1 березня 2018 року у справі № 9901/387/17,

¹ Окрім того, слідчі судді зазвичай лише частково задовольняють клопотання прокурорів. Детально про наслідки розгляду таких клопотань в суді викладено в узагальненні практики розгляду Вищою радою правосуддя подань про надання згоди на затримання, утримання під вартою чи арештом суддів у 2016-2021 роках, в якому зроблено висновок, що за вказаний період у більшості випадків до суддів застосовувалися запобіжні заходи не пов'язані з позбавленням волі на час досудового слідства, а саме домашній арешт (із заборобою залишати житло цілодобово або у певний період доби), застава чи особисте зобов'язання. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/uzagalnennya_praktyky_rozglyadu_podan_pro_nadannya_zgody_na_zatrymannya_etrymannya_pid_vartoyu_aresht_suddi_2016-2021_rocky.pdf

провадження № 11-390сап18). У цій справі Верховний Суд погодився з висновками Вищої ради правосуддя та зазначив, що з огляду на те, що позивач не має статусу судді, судді у відставці, подання про його утримання під вартою не відповідає вимогам Закону України «Про Вищу раду правосуддя» та КПК України, тому правомірно повернуто без розгляду [11]. Варто зазначити, що під час розгляду зазначеної справи не ставилося питання щодо конкуренції кримінальної юрисдикції з адміністративною. Клопотання про закриття провадження у зв'язку з тим, що справу не належить розглядати за правилами адміністративного судочинства, не заявлялося та не вирішувалося судом.

На наше переконання, рішення Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду або про відмову у задоволенні подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом не можуть оскаржуватися в порядку адміністративного судочинства.

По-перше, КАС України регламентує порядок розгляду не всіх публічно-правових спорів, а лише тих, які виникають у результаті здійснення суб'єктом владних повноважень управлінських функцій і розгляд яких безпосередньо не віднесено до підсудності інших судів [12].

Вища рада правосуддя, коли приймає рішення за результатами розгляду подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом, діє в межах кримінальних процесуальних відносин як суб'єкт зі спеціальним статусом, а не як суб'єкт владних повноважень. Якщо КПК України не передбачає окремої процедури оскарження таких рішень Ради, це означає лише те, що вони є остаточними і не підлягають такому оскарженню.

Конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб забезпечується у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеному процесуальним законом [12]. Юрисдикція адміністративних судів не поширюється на справи, що мають

вирішуватися в порядку кримінального судочинства (п. 2 ч. 2 ст. 19 КАС України) [2].

Положення КПК України та Закону України «Про Вищу раду правосуддя» регламентують діяльність Ради, яка стосується суспільних відносин, що виникли внаслідок вчинення судьями кримінальних правопорушень. Відповідно до статей 58-60 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [1], статті 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Вища рада правосуддя наділена спеціальними процесуальними повноваженнями, спрямованими на виконання завдань кримінального судочинства. Тому правовідносини, що виникають під час розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом, за своєю правовою природою є кримінально-процесуальними.

По-друге, рішення Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду або про відмову у задоволенні подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом не спричиняє реального порушення індивідуально виражених прав, інтересів та свобод особи.

Кожна особа, стосовно якої суб'єкт владних повноважень вчинив дію, прийняв рішення чи допустив бездіяльність, має право на судовий захист. Але таке право вимагає, щоб порушення було реальним та стосувалося індивідуально виражених прав. Зауважимо, що право на доступ до суду не є абсолютним. Воно може бути обмеженим, зокрема, що стосується умов прийнятності скарги (пункт 33 рішення ЄСПЛ від 21 грудня 2010 року у справі «Перетяка та Шереметьєв проти України») [13].

Рішення Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом або про відмову у їх задоволенні, мають значення лише для слідчого і прокурора на стадії вирішення питання про ініціювання питання про застосування до підозрюваного запобіжного заходу та для суду – під час обрання такого заходу.

Такі рішення реально не порушують прав або інтересів фізичної особи. Водночас

захисту адміністративним судом підлягає фактично порушене право особи у публічно-правових відносинах з відповідачем і саме при здійсненні ним визначених чинним законодавством владних управлінських функцій. Рішення Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду або про відмову у задоволенні відповідних подань не є рішенням суб'єкта владних повноважень у розуміння статті 19 КАС України, не зумовлює виникнення будь-яких прав і обов'язків для позивача, а тому не може бути предметом спору. Відсутність спору, відповідно, унеможливує звернення до суду, оскільки відсутнє право, що підлягає судовому захисту.

По-третє, під час судового оскарження рішення Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду або про відмову у задоволенні подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом може виникнути ситуація, коли буде неможливо повно і всебічно з'ясувати обставини справи та перевірити їх доказами за правилами адміністративного судочинства.

Підставою прийняття вказаних рішень Вищої ради правосуддя є відомості, які містяться в поданні Генерального прокурора (виконувача обов'язків Генерального прокурора) або його заступника.

Відповідно до статті 222 КПК України відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим.

Уявімо ситуацію, в якій прокурор не надав дозвіл на розголошення таємниці досудового розслідування і Вища рада правосуддя ухвалила у спеціальному приміщенні (нарадчій кімнаті) рішення про повернення без розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом. На виконання цього рішення з метою збереження таємниці досудового розслідування Вища рада правосуддя повернула подання та всі долучені до нього матеріали. Постає запитання: чи зможе суд повно і всебічно з'ясувати обставини справи та перевірити їх доказами за правилами адміністративного судочин-

ства у випадку оскарження такого рішення і ненадання прокурором чи слідчим цьому суду матеріалів, які долучалися до подання і які є частиною кримінального провадження? Очевидно, що за таких обставин Вища рада правосуддя, як відповідач у справі, не в змозі надати суду відповідні докази законності прийнятого нею рішення, які знаходяться не в неї, а у слідчого або прокурора.

Окрім того, суд, відповідно до статті 49 КАС України, мав би залучити Генерального прокурора (виконувача обов'язків Генерального прокурора) або його заступника як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, оскільки саме для виконання їхніх професійних обов'язків і ефективного процесуального керівництва у певному кримінальному провадженні має значення оскаржуване рішення Вищої ради правосуддя, а тому судове рішення може вплинути на їхні права та обов'язки.

Враховуючи передбачену статтями 9, 44, 162 173, 180, 242, 244 та Главою 5 КАС України процедуру доказування в адміністративному провадженні, застосовуваний принцип змагальності сторін та покладення тягаря доказування на відповідача, є сумніви, що суд зможе визначити, чи були обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, а також якими доказами вони підтверджуються у випадку ненадання слідчим і прокурором таких доказів з метою нерозголошення таємниці досудового розслідування.

Водночас все це з'ясовується в межах кримінального провадження, для цілей якого і приймалися відповідні рішення Вищою радою правосуддя за поданнями про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом. І встановлюється це при розгляді клопотань прокурора або слідчого про застосування запобіжних заходів.

По-четверте, порушення послідовності й логіки законотворення. Видається непослідовним і нелогічним, коли рішення, яке приймається в межах та для цілей кримінального провадження, оскаржується в адміністративному провадженні тоді, коли законодавець вже передбачив у Законі України «Про Вищу

раду правосуддя», що її рішення, ухвалене за результатами розгляду подання про надання згоди на затримання, утримання під вартою чи арешт судді, оскаржується як складова частина скарги на відповідну ухвалу слідчого судді в кримінальному судочинстві. Коли б всі кримінально-процесуальні рішення оскаржувалися в адміністративному процесі, це фактично б паралізувало роботу органів кримінальної юстиції і нівелювало б самостійність такої галузі права, як кримінальне процесуальне право.

Вища рада правосуддя, розглядаючи подання, діє винятково в межах конкретного кримінального провадження (що реєструється в ЄРДР, якому присвоюється свій номер), а не поза ним. Діє не з власної ініціативи, а за поданням прокуратури. Діє в межах кримінально-процесуальних відносин як суб'єкт зі спеціальним статусом, а не як суб'єкт владних повноважень. Рішення Вищої ради правосуддя за результатами розгляду подань про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом є виключно кримінально-процесуальним рішенням. Метою такого рішення є досягнення дієвості кримінального провадження, воно має тимчасовий характер. Дозвіл на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом надається у зв'язку з підозрою судді у вчиненні кримінального правопорушення для належного його розслідування. Під час розгляду подання Вища рада правосуддя керується нормами

кримінального процесуального законодавства, враховує матеріали і докази, отримані в кримінальному провадженні.

Висновки. Висловлена у цій статті позиція є виключно нашою суб'єктивною думкою. Адміністративна практика оскарження рішень Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду або про відмову у задоволенні відповідних подань поки лише формується. На наше переконання, розгляд спорів за позовами про оскарження рішень Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом або про відмову у його задоволенні перебуває поза межами адміністративної юрисдикції адміністративних судів. Оцінку таким рішенням мають надавати суди апеляційних інстанцій під час перегляду рішень слідчих суддів, ухвалених за результатами вирішення клопотань прокурорів і слідчих про застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

На підставі вищевикладеного пропонуємо внести зміни до статті 61 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», виклавши її в такій редакції:

«Стаття 61. Оскарження рішення Вищої ради правосуддя за результатами розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом

1. Рішення Вищої ради правосуддя про надання згоди на затримання судді, утри-

Таблиця 1

Порівняльна таблиця

Чинна редакція	Пропонована
<p>Стаття 61. Оскарження рішення Вищої ради правосуддя про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом</p> <p>1. Рішення Вищої ради правосуддя про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом може бути оскаржене в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством, як складова частина скарги на відповідну ухвалу слідчого судді про затримання судді, утримання його під вартою чи арештом.</p>	<p>Стаття 61. Оскарження рішення Вищої ради правосуддя за результатами розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом</p> <p>1. Рішення Вищої ради правосуддя про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом, про повернення без розгляду або про відмову у задоволенні подання можуть бути оскаржені в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством, як складова частина скарги на відповідну ухвалу слідчого судді про застосування запобіжного заходу. В адміністративному порядку такі рішення Вищої ради правосуддя оскарженню не підлягають.</p>

мання його під вартою чи арештом, про повернення без розгляду або про відмову у задоволенні подання можуть бути оскаржені в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством, як скла-

дова частина скарги на відповідну ухвалу слідчого судді про застосування запобіжного заходу. В адміністративному порядку такі рішення Вищої ради правосуддя оскарженню не підлягають (табл. 1).

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про Вищу раду правосуддя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
3. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року N 3-в/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01/conv#Text>.
4. Висновок № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про місце судової влади та її відносини з іншими гілками влади в сучасних демократіях (п.п. 3, 37). URL: <http://www.vru.gov.ua/>.
5. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16/conv>.
6. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 16 червня 2015 року № 1-в/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-15>.
7. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року № 3-в/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710>.
8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
10. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 1 червня 2020 року у справі № 991/3125/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89620162>.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 червня 2018 року у справі № 9901/387/17, провадження № 11-390cap18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74747617>.
12. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року № 19-рп/201. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text>.
13. Рішення ЄСПЛ від 21 грудня 2010 року у справі «Перетяка та Шереметьєв проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_657.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro Vysshu radu pravosudiv» [Law of Ukraine ‘On the High Council of Justice’]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> [in Ukrainian].
2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
3. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Rymskoho Statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu (sprava pro Rymskyi Statut) vid 11 lypnia 2001 roku N 3-v/2001 [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the President of Ukraine on providing an opinion on the compliance with the Constitution of Ukraine of the Rome Statute of the International Criminal Court (case on the Rome Statute) of July 11, 2001 No. 3-v/2001]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01/conv#Text> [in Ukrainian].
4. Vysnovok № 18 (2015) Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy pro mistse sudovoi vlady ta yii vidnosyny z inshymy hilkamy vlady v suchasnykh demokratiakh

(p.p. 3, 37) [Opinion No. 18 (2015) of the Consultative Council of European Judges to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the place of the judiciary and its relations with other branches of government in modern democracies (paras. 3, 37)]. Retrieved from <http://www.vru.gov.ua/> [in Ukrainian].

5. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy vid 20 sichnia 2016 roku № 1-v/2016 [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine on providing an opinion on the compliance of the draft law on amendments to the Constitution of Ukraine (on justice) with the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine of January 20, 2016 No. 1-v/2016]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16/conv> [in Ukrainian].

6. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrainy ta suddiv vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy vid 16 chervnia 2015 roku № 1-v/2015 [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine on providing an opinion on the compliance of the draft law on amendments to the Constitution of Ukraine on the immunity of people's deputies of Ukraine and judges with the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine of June 16, 2015 No. 1-v/2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-15> [in Ukrainian].

7. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Rymskoho Statutu Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu (sprava pro Rymskyi Statut) vid 11 lypnia 2001 roku № 3-v/2001 [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the President of Ukraine on providing an opinion on the compliance with the Constitution of Ukraine of the Rome Statute of the International Criminal Court (case on the Rome Statute) of July 11, 2001 No. 3-v/2001]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710> [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

10. Ukhvala Apeliatsiinoi palaty Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 1 chervnia 2020 roku u spravi № 991/3125/20 [Ruling of the Appeals Chamber of the High Anti-Corruption Court of June 1, 2020 in case No. 991/3125/20]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89620162> [in Ukrainian].

11. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnogo Sudu vid 07 chervnia 2018 roku u spravi № 9901/387/17, provadzhennia № 11-390sap18 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court as of June 7, 2018 in case No. 9901/387/17, proceedings No. 11-390sap18]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74747617> [in Ukrainian].

12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14 hrudnia 2011 roku № 19-rp/201 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of December 14, 2011 No. 19-rp/201]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text> [in Ukrainian].

13. Rishennia YeSPL vid 21 hrudnia 2010 roku u spravi «Peretiaka ta Sheremetiev proty Ukrainy» [ECHR judgment of 21 December 2010 in the case of Peretyaka and Sheremetyev v. Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_657 [in Ukrainian].

ТЕОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК [340.126:321.64](470+571)

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-17>

ГЕНОЦИДНА СУТЬ «РАШИЗМУ»: ГЕНЕЗИС, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНІСТЬ

Грищук Віктор Климович,
доктор юридичних наук, професор,
керівник,
Західний регіональний науковий центр
Національної академії правових наук України,
вулиця Січових Стрільців, 14, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6781-9243>

***Анотація.** Роздуми у сфері проблематики геноциду Росією українського народу, який ґрунтується на засадах людинобвивчої ідеології рашизму, – завдання цієї розвідки. Ця праця дає відповідь на запитання: що являє собою рашизм як ненависне соціальне явище. У цій праці виділені його характерні риси – ідеалістична, безпідставна уява російської еліти про свою ніби винятковість, «надлюдськість», яка завжди проявлялася саме у зверхньому, зневажливому, жорстокому, варварському, хижому ставленні до поневолення всіх інших народів. У доктрині права бракує системних, фундаментальних монографічних досліджень у сфері проблематики рашизму – людинобвивчої ідеології та практики її застосування. Автор аналізує головні історичні етапи геноциду українського народу з боку Росії, які спрямовані на знищення української державності та українського народу, є відверто цинічними, цілеспрямованими, наполегливими, нахабними і продовжуваними невпинно впродовж багатьох століть. На підставі аналізу проблематики рашизму автор доходить висновку про необхідність засудження рашизму як тоталітарної форми державно-правового режиму, людиноненависницької, людинобвивчої ідеології та її практику застосування для недопущення існування та розвитку такого ганебного явища у цивілізованому світі, об'єднавши зусилля всього цивілізованого світу.*

***Ключові слова:** агресивна війна Росії проти України, людинобвивча ідеологія рашизму, головні історичні етапи ліквідації української державності, геноциду українського народу Росією.*

Hryshchuk Viktor. The genocidal essence of “ruscism”: genesis, development and modernity

***Abstract.** Reflections on the issue of the genocide of the Ukrainian people by Russia, which is based on the principles of the genocidal ideology of ruscism. This work provides an answer to the question – what is ruscism as a hateful social phenomenon. This work highlights its characteristic features – the idealistic, groundless imagination of the Russian elite regarding their alleged exceptionalism, “superhumanity”, which has always been manifested in a supercilious, contemptuous, cruel, barbaric, predatory attitude towards the enslavement of all other peoples. In the legal doctrine, there is a lack of systematic, fundamental monographic studies in the field of ruscism – a murderous ideology and the practice of its application. The author analyzes the main historical stages of the genocide of the Ukrainian people by Russia, which are aimed at the destruction of Ukrainian statehood and the Ukrainian people, have been frankly cynical, purposeful, persistent, insolent and continued unceasingly for many centuries. Based on the analysis of the problems of ruscism, the author comes to the conclusion about the need to condemn ruscism as a man-hating, murderous ideology and its practice to prevent the existence and development of such a shameful phenomenon in the civilized world, by uniting the efforts of the entire civilized world.*

***Key words:** aggressive war of the Russian regime against Ukraine, murderous ideology of ruscism, main historical stages of the liquidation of Ukrainian statehood, genocide of the Ukrainian people by Russia.*

Вступ. Світова демократична практика суспільного буття, заснована на відомих загальнолюдських цінностях, стикнулася з несподіваною появою в дії нової для неї, але давно

відомої українському народові, геноцидної ідеології, яку в Україні тепер називають словом «рашизм». На рівні з іншими історично відомими людиноненависницькими ідеоло-

гіями, зокрема такими як «расизм», «шовінізм», «нацизм», «сталінізм», «фашизм», «рашизм» є тоталітарною формою державно-правового режиму, людиноненавистницькою ідеологією правлячої еліти російської федерації, крайнім, витонченим удосконаленням, симбіозом засад цих ідеологій. Його мета – цілковите знищення України як держави та українців як етносу. Фундаментом ідеології «рашизму» завжди була і є ідеалістична, нічим не обґрунтована уява правлячої еліти Росії про свою ніби винятковість, «надлюдськість», що завжди виявлялось і виявляється у її зверхньому, зневажливому, жорстокому, варварському, хижому ставленні до поневолення всіх інших народів, включаючи і погрозу застосування до них ядерної зброї. Ця ідеологія спрямована на прагнення представити себе народам світу в ролі вершителя їхньої долі, світового судді [1, с. 7].

Матеріали та метод. Цивілізований світ здивований і вражений теперішнім вчиненням геноциду українського народу з боку Росії, дивуючись, як таке явище можливе в умовах ХХІ століття. На жаль, сьогодні відсутні комплексні монографічні дослідження такої проблематики із сучасних співзвучних часові наукових позицій. Застосування сучасних методів наукового дослідження, зокрема історико-правового, дозволяє в загальних рисах окреслити таку наукову проблематику.

Для українців «рашизм» не є історично новим явищем, а лише черговою, історично наступною жорстокою акцією геноциду. В цьому українському випадку злочинні системні дії очільників російської держави, спрямовані на знищення української державності, геноцид українського народу, є відверто цинічно цілеспрямованими, наполегливими, нахабними і *продовжуваними невпинно впродовж багатьох століть*.

Коротко, в тезовому варіанті, проаналізую основні етапи цього процесу. Нагадаю, що «Березневі статті» 1654 року, оригінальний текст яких, на жаль, не зберігся, містили договірні конфедеративні умови союзу між Московією та Україною, але жодним чином не про входження України до складу Росії.

Російська сторона договору із самого початку не збиралася виконувати ці умови, вчиняючи систему дій, спрямованих на примусову ліквідацію української державності, *геноцид, зрощення українського народу, знищення його природної ідентичності*. Зокрема, поступово були ліквідовані всі інститути української державності: протягом 18 століття Гетьманщина поступово втратила політичну та економічну автономію. Наказом імператриці Катерини II 1764 року інститут гетьмана України було скасовано, а ще через рік усю територію Гетьманщини реформовано в Малоросійську губернію. У 1781 р. було скасовано полковий адміністративний устрій Гетьманщини та було утворено три намісництва – Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське, що разом творили Малоросійське генерал-губернаторство. У 1783 р. було скасоване козацьке військо, замість якого створювалися десять карабінерних полків кавалерії. Тим самим автономію Гетьманщини практично було ліквідовано, а 3 травня 1783 р. *запроваджувалося кріпосне право* на теренах вільнолюбних Гетьманщини та Слобожанщини. Крім наведеного вище, було ліквідовано українську та запроваджено російську православну церкву, послідовно вчинено історично першу системну «деукраїнізацію» – багаточисельні геноцидні акти щодо вилучення із суспільного вжитку української мови. Серед них:

1622 р. – наказ царя Михайла, з подання Московського патріарха Філарета, спалити в державі всі примірники надрукованого в Україні «Учительного Євангелія»;

1729 р. – наказ Петра II переписати з української мови на російську всі державні постанови і розпорядження;

1731 р. – вилучення з українських церков книг українського друку та заміна їх на московські видання, запровадження викладання в колегіумах виключно російською мовою; таємною інструкцією імператриці Анни Іванівни приписувалося перешкоджати українцям одружуватися з поляками та білорусами;

1763 р. – указ Катерини II про повну заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії;

1769 р. – Синод російської православної церкви заборонив друкувати та використовувати український буквар;

1775 р. – зруйнування Запорізької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях;

1832 р. – повне переведення навчання в школах на російську мову;

1847 р. – розгром Кирило-Мефодієвського товариства й посилення жорстокого переслідування української мови та культури, заборона найкращих творів Шевченка, Куліша, Костомарова та інших;

1863 р. – сумнозвісний Валуєвський циркуляр про заборону давати цензурний дозвіл на друкування україномовної духовної і популярної освітньої літератури: «жодної окремої малоросійської мови не було і бути не може»;

1864 р. – прийняття Статуту про початкову школу, за яким навчання має проводитись лише російською мовою;

1876 р. – Емський указ Олександра про заборону друкування та ввозу з-за кордону будь-якої україномовної літератури, а також про заборону українських сценічних вистав і друкування українських текстів під нотами, тобто народних пісень;

1881 р. – заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою;

1884 р. – заборона Олександром III українських театральних вистав у всіх малоросійських губерніях;

1888 р. – указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення дітей українськими іменами;

1892 р. – заборона перекладати книжки з російської мови на українську;

1895 р. – заборона Головного управління у справах друку видавати українські книжки для дітей;

1914 р. – заборона відзначати 100-літній ювілей Тараса Шевченка; указ Миколи II про скасування української преси [8, с. 48–49; 11, с. 11–41].

Український народ століттями чинив спротив політиці рашистського геноциду. Історія

зберегла багато прикладів прояву жахливої злочинної жорстокості рашистів проти мирних українців шляхом проведення *каральних «спеціальних операцій»* упокорення. Наприклад, вчинена московитами різанина у гетьманській столиці місті Батурині. Варварська каральна операція московських військ із захоплення і знищення столиці гетьмана Мазепи міста Батурина і його мешканців була проведена 2 листопада 1708 року. Під час цих злочинних дій московські війська, як наказують нелюдські звичаї московитів, гвалтували жінок, катували всіх, вирізували всіх мешканців міста починаючи від немовлят, жінок і дідів. За різними оцінками загинуло від 11 до 15 тисяч українців. В історію України ці події увійшли під назвою «Різанина в Батурині». Саме місто пограбували, в тому числі і православні храми, а потім за наказом керівника каральної операції Меншикова спалили, а церкви зруйнували. Продовженням варварства московитів стала вчинена починаючи з кінця листопада 1708 року різня українського люду в місті Лебедині, де було піддано нелюдським тортурам і закатовано близько 900 козацьких старшин і місцевих жителів, що підтримували гетьмана Мазепу під час Північної війни [5, с. 115–116; 10, с. 150–151].

Наступним прикладом московського варварства є *спеціальна каральна експедиція* московських військ в Україну, що була надіслана у 1709 р. царем Петром I на українські землі за підтримку антимосковських виступів та участь українців у бойових діях на боці шведів під час Північної війни. Такими ж самими нелюдськими жорстокими методами царські війська пограбували та знищили міста: Келеберди, Переволочна, Старий Кодак, Новий Кодак, козацьку фортецю Запорізька Січ. Наслідком стало також знищення вздовж річки Дніпро тисяч українців, переважно цивільних людей, які навіть не проживали в названих вище містах і не брали участі в оборонних діях, а займалися в інших багаточисельних селах селянським, рибачким або іншим ремеслом [2, с. 170–173; 12; 16, с. 280–287].

Людиноненависницька московська рашистська політика була послідовно продовжена комуністичним режимом після так званої «жовтневої революції» 1917 року. Впродовж громадянської війни, яка тривала до 1922 року, були проведені численні каральні «спеціальні операції», упокорення, «червоного терору» проти українського люду, що чинив супротив комуністичній навалі. Кількість замордованих внаслідок цього українців донині невідома [10, с. 329; 11, с. 42–54, 76–79; 14, с. 28–30, 64–65, 123; 15, с. 39–54, 56–79].

Знаковим етапом московського геноциду стала наприкінці 20-х – початку 30-х років примусова «суцільна колективізація», коли масовим репресіям було піддано українське селянство. Всього за роки «суцільної колективізації», як зазначають окремі дослідники, в Україні було експропрійовано 200 тисяч селянських господарств, а майже 400 тисяч селянських господарств знищено, понад один мільйон українських селян потрапило під так зване «розкуркулення», близько 850 тисяч з них було вислано в райони Сибіру та Півночі Росії [7, с. 174; 10, с. 355–356; 14, с. 315–316, 397; 11, с. 73–79].

Небаченого розмаху набув антирелігійний терор, спрямований на знищення релігійної свідомості українського народу, усунення церкви з політичного і суцільного життя, насильницького запровадження комуністичної ідеології. Лише впродовж 1931–1936 років, за даними дослідників, було повністю зруйновано три четверті церков від їх загальної кількості. У 1936 році служба провадилася лише в 1116 церквах, а такі області України, як Полтавська, Харківська, Луганська, мали лише по одній чинній церкві. В Донецькій, Вінницькій, Миколаївській областях не було жодної церкви. Після 1938 року в Україні залишилося лише 3% церковних парафій порівняно з дореволюційним періодом. Дослідники стверджують, що лише у 1937 році, за неповною інформацією, було репресовано 3970 осіб за звинуваченням у так званій «церковній і сектантській контрреволюції» [6, с. 49–53; 9, с. 58–65; 11, с. 9–34, 45–53; 14, с. 591–617].

Далі комуністична московська влада провела історично другу системну «деукраїнізацію» подібними методами. Так, у 1926 році Сталін направив лист товаришу Кагановичу та іншим членам політбюро ЦК КП(б)У з вказівкою на необхідність посилення боротьби проти «національного ухилу», переслідування діячів «українізації», а в 1933 році була направлена сумнозвісна телеграма Сталіна всім партійним органам про припинення «українізації». Наведу лише окремі приклади репресивного терору. Початком масового нищення української інтелігенції вважається травень 1933 року, коли відбулися арешт Михайла Ялового і самогубство Миколи Хвильового. Кульмінацією дій радянського репресивного режиму стало 3 листопада 1937 року. Тоді «на честь 20-ї річниці Великого Жовтня» у Соловецькому таборі особливого призначення за вироком «трійки» були розстріляні Лесь Курбас, Микола Куліш, Матвій Яворський, Володимир Чеховський, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, Валер'ян Поліщук, Григорій Епик, Мирослав Ірчан, Марко Вороний, Михайло Козоріс, Олекса Слісаренко, Михайло Яловий та інші. Загалом, лише в цей один день за рішенням несудових органів було страчено понад 100 представників української інтелігенції. У період із 27 жовтня по 4 листопада 1937 року в урочищі Сандармох у Карелії відбувся наймасовіший розстріл інтелігенції. Кати НКВС розстріляли тоді 287 представників цвіту української інтелігенції. Багато інших загинули в наступні роки в концентраційних таборах та тюрмах. Тисячі мирних людей, у тому числі українців, військових поляків, були розстріляні в Катині, у лісовому урочищі Куропати, що неподалік від Мінська (Білорусь). Біля Києва, у Биківнянському лісі, знайшли свій останній спочинок десятки тисяч жертв великого комуністичного терору. На думку істориків, загальна кількість розстріляних, похованих у Биківні, може становити від 20 до 100 тисяч осіб [4, с. 8–48, 81–96, 199–222, 247–262, 287–305; 10, с. 362–366; 13, с. 225–343; 16, с. 5–76].

На початку грудня 1930 року в Харківському оперному театрі відбувся з'їзд народ-

них незрячих співців-кобзарів, куди з різних областей Радянської України завезли 337 делегатів. Кобзарям пояснили, що на заході буде вирішуватися питання їхнього активного залучення до «соціалістичного будівництва», відходу від виконавських традицій і визначення нових ідеологічних пріоритетів. Насправді ж з'їзду як такого не відбулося. Кобзарів, лірників та їхніх малолітніх поводитирів повантажили до ешелону і вивезли на околицю станції Козача Лопань (Харківщина), де у лісосмузі їх і розстріляли. Тіла поскидали у задалегідь вириті траншеї і поховали, а музикальні інструменти спалили. Чисельні факти розстрілів в'язнів тюрем мали місце на початку Другої світової війни під час відступу радянської армії під натиском військ фашистської Німеччини [7, с. 179–180; 11, с. 46].

У наш час оприлюднено жахливий факт геноциду українських дітей у 1949 році. Тоді за наказом москвитів поблизу одного з колимських концтаборів було втоплено живцем у болоті близько трьох тисяч українських дівчат віком 12–14 років, багато з яких були попередньо звалтовані [11, с. 58].

У повоєнний період, після засудження культу особи Сталіна, така геноцидна політика стала більш витонченою. Так, улітку 1971 року радянська влада розпочала розробку операції під назвою «Блок», заходи якої були направлені на «нейтралізацію» людей, які могли поширювати антирадянську політику. 12–14 січня 1972 року співробітники КДБ у Києві та Львові арештували 14 осіб, серед яких – поет Василь Стус, критики В'ячеслав Чорновіл та Іван Світличний, а також художники, науковці й лікарі. Більшість із арештованих 12 січня 1972 року були засуджені за «антирадянську агітацію та пропаганду» й отримали вирок – позбавлення волі терміном на 5–7 років у таборах суворого режиму та три роки заслання. За даними Харківської правозахисної групи, у 1972–1974 роках в Україні заарештували 193 особи, у тому числі за антирадянську пропаганду – 100 людей, а за релігійні переконання – 27 [7, с. 120–121; 10, с. 439–440, 445–450; 11, с. 61–66].

Окремо варто зупинитися на таких засобах цілеспрямованого геноциду комуністичним московським режимом українського народу, як штучні голодомори, розраховані на придушення національно-визвольного руху та знищення частини українського селянства. Таких було три. Перший був організований в 1921–1923 роках. Другий – у 1932–1933 роках. Третьою спланованою акцією геноциду став голодомор у 1946–1947 роках. За оцінками дослідників, померло з голоду: за наслідками першого голодомору – близько пів мільйона людей, другого – понад сім мільйонів людей (переважно українців) на території Української СРР та три мільйони українців поза її межами; третього – понад 1 мільйон українців [3, с. 18–20; 6, с. 21–34, 69–177, 183–262; 11, с. 28–34, 69–114, 174–177; 14, с. 462–496].

Необхідно привернути увагу до ще одного геноцидного рашистського акту того часу проти українців. Наказом Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР та Народного комісаріату оборони СРСР № 0078-12 від 22 червня 1944 року, підписаним Берією та Жуковим, наказувалося виселити в окремі краї СРСР усіх українців, які проживали під окупаційною владою німецького режиму. У першу чергу передбачалося виселення тих осіб, які працювали чи несли службу під час окупації. У другу чергу підлягали виселенню всі інші українці, які були «знайомі з життям під час окупації». Виселення наказувалося провести після завершення всіх сільськогосподарських робіт щодо зібрання урожаю та передачі його державі. На щастя, цей наказ був виконаний лише частково, але масове виселення українців разом зі своїми сім'ями до північних районів, до Сибіру та до інших віддалених районів СРСР відбулося. Після смерті Сталіна виконання цього наказу було припинено. Про це згадує Фелікс Чуєв у своїй книзі «Солдаты империи». Він наводить розповідь колишнього наркома внутрішніх справ УРСР Василя Рясного: «Він [наказ] був виконаний частково, – говорить Василь Рясной, – і я мав до цього безпосередній стосунок. Мені цей наказ привіз з Москви один із заступників наркома внутрішніх справ. І було сказано, що

за активну діяльність проти Червоної Армії з боку оунівців, виступи «боївки», за вороже ставлення до російського народу товариш Сталін наказав виселити всіх українців до відомої матері, а конкретніше – до Сибіру. Я намітив найактивніших ворогів російського народу й радянської влади – досвідчених вовків. Кілька ешелонів мої молодці заповнили та відправили. Але потім цей наказ раптом зупинився. У чому справа, спершу я не знав, і ніхто не знав. Щось сталося між українськими начальниками і нашими справжніми керівниками, виникли розбіжності, чи варто цією справою займатися» [21, с. 177–178]. Доказом геноцидної політики щодо українців служить проведена 21 жовтня 1947 року операція «Захід». Тоді було розпочате примусове виселення українців. Вона стала наймасовішою депортацією населення заходу України в історії, коли до віддалених районів Сибіру та Казахстану депортували понад 78 тисяч осіб. До Сибіру та Казахстану було насильно вивезено 26 332 сім'ї – 77 791 особу. Серед них – 18 866 чоловіків, 35 685 жінок та 23 240 дітей до 15 років. Це не єдина, але наймасовіша депортація, здійснена на Заході України [22].

Повернемося далі до питання репресивних заходів комуністичного режиму щодо української мови. Послідовно та невпинно, як і раніше в передвоєнний період 30-х років, проводилася політика зросійщення українців. У 1938 році прийнята була постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей». Далі розвиток подій був таким: 1974 р. – постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», де вперше проголошується створення «нової історичної спільноти радянського народу», а отже, офіційний курс на «денацифікацію»; 1984 р. – наказ Міністерства культури СРСР про переведення діловодства в усіх музеях Радянського Союзу на російську мову; 1989 р. – постанова ЦК КПРС про «законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної»; 1990 р. – прийняття Закону про мови народів СРСР, яким росій-

ській мові надавався статус офіційної на всій території СРСР [11, с. 46–51].

Нині демократична світова громадськість обурена історично традиційними для Росії варварськими методами ведення геноцидної війни проти України, цинічне порушення нею загальноприйнятих сучасних засад людяності, еталонів моральності, використанням нею грубої воєнної сили для вирішення спірних міждержавних питань і встановлення бажаного нею нового світового порядку. Яскравим наглядним прикладом вияву сутності ідеології російського «рашизму» є публікація агентства «РИА «Новости» під назвою «Що Росія має зробити з Україною», яка містить «керівництво до дії» та відкрито демонструє заклики до геноциду українців.

Сучасна агресивна війна російського режиму проти України триває з 2014 року, а з 24 лютого 2022 року стала широкомасштабною. Нагадаю, що український народ постійно чинив спротив рашизмові. Українські історики підраховали, що Україна веде зараз вже 23-ю війну проти «рашизму» за свою незалежність.

Російський диктатор Путін назвав цю чергову відкрити та брутальну московську агресію «спеціальною операцією», яка має відверту геноцидну мету – повну «денацифікацію та демілітаризацію» України, недопущення її вступу до Європейського Союзу та НАТО.

Сучасна каральна «спеціальна операція», за методами її проведення, яскраво віддзеркалює історично відомі системні, безперервні впродовж століть, нелюдські російські акції, на частину яких я вже звернув увагу вище.

Вже відомі масові порушення норм міжнародного гуманітарного права, спричинені повномасштабною збройною агресією Росії, порушення прав людини та інші проблемні питання, з якими найчастіше доводиться стикатися внутрішньо переміщеним особам, людям, які живуть у тимчасовій окупації, а також тим громадянам, які знайшли прихисток у інших країнах. Численними є варварські факти нелюдської жорстокості російських військових та докази жахливих руйнувань, масових катувань та вбивств, гвалтувань

цивільних людей в українських містах Бучі, Ірпені, Гостомелі, Бородянці, Ворзелі, Маріуполі, Бахмуті, багатьох селах і містах Чернігівської, Сумської, Харківської, Херсонської, Донецької та Луганської областей України. Ця винятково агресивна війна супроводжується безпрецедентним за розмахом жакливими руйнуваннями міст та сіл. Агресор цілеспрямовано завдає ударів по житлових будинках, знищує цивільну інфраструктуру теплового, газового, водного та електричного постачання. Багато населених пунктів зруйновані повністю і перестали існувати як такі. За неповними даними знищено понад 150 тисяч будівель. Повністю розграбовано і знищено десятки зерносховищ, прицільно завдаються удари по українських нафтобазах. Таким чином агресор намагається створити дефіцит пального і зірвати посів зернових культур та спричинити черговий голод в Україні. Російська агресія призвела до скорочення робочих місць і доходів людей, зменшення їх купівельної спроможності та обсягів накопичених активів. У 2022 році національна економіка втратила 29,2% реального внутрішнього валового продукту, а 13,5 млн українців змушені були покинути свої домівки. Багато з них не мають куди повертатися, оскільки їхні будинки повністю зруйновані [7, с. 165; 18].

Масштабною стала нелюдська практика окупантів щодо дітей. Україна офіційно визнала викраденими Росією 4390 дітей, які є сиротами, напівсиротами або позбавленими батьківського піклування, та депортацію з тимчасово окупованих територій 16 207 дітей. За рік повномасштабної російської збройної агресії в Україні постраждали більше ніж 1700 дітей. За наявною офіційною інформацією в процесі окупації понад 550 дітей загинуло та понад 1100 дітей отримали поранення різного ступеня тяжкості. Вивезених дітей піддають «перевихованню», частину з них протиправно усиновлено. Через масовані бомбардування та обстріли протягом року збройними силами РФ пошкоджено понад 3100 закладів освіти, а понад 500 з них зруйновано повністю [19; 21].

Потрібно зазначити, що з боку москвитів під час їх територіальних експансій проводилися спеціальні руйнівні операції геноциду також і в інших державах. Зокрема, криваві акції придушення повсталого польського народу здійснено у 18–19 століттях, червоний терор у Туркменістані, Казахстані, Узбекистані, Киргизстані, Азербайджані, Вірменії. Більш сучасні випадки геноцидних акцій мали місце проти Угорщини, Чехословаччини, Чечні, Грузії.

Під час широкомасштабної війни російська армія вчинила та вчиняє щодо громадян України майже всі злочини, які належать до таких трьох груп: злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. В 1974 році Генасамблея ООН ухвалила резолюцію № 3314, яка визначила злочин агресії як протиправне, пряме чи опосередковане застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави. Злочин агресії, який вчинила Російська Федерація щодо України, вже визнаний на рівні ООН. Генасамблея ООН на надзвичайній спеціальній сесії 2 березня 2022 року прийняла резолюцію «Агресія проти України». За Римським статутом Міжнародного кримінального суду злочин агресії підпадає під юрисдикцію МКС. Воєнні злочини – це порушення правил ведення бойових дій та норм і принципів міжнародного гуманітарного права. Згідно зі Статутом Міжнародного трибуналу, до воєнних злочинів, зокрема, належать: а) вбивство, катування, взяття у рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території; б) вбивство, катування військовополонених чи осіб, які перебувають у морі; в) вбивство заручників; г) пограбування державної або приватної власності; г) знищення міст чи сіл; д) розорення, не виправдане військовою необхідністю. Злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду, є будь-яке діяння, вчинене в межах свідомого широкомасштабного або системного

нападу на цивільних осіб, а саме: а) вбивство; б) масове винищення людей; в) поневолення; г) депортація або насильницьке переміщення населення; г) поміщення у в'язницю або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи на порушення основоположних норм міжнародного права; д) тортури; е) зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства подібної тяжкості; є) переслідування будь-якої ідентифікованої групи або спільноти за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними або іншими мотивами, які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом; ж) насильницьке викрадення людей; з) злочин апартеїду; и) інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які полягають в умисному заподіянні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень, а також такі, що спричиняють негативний вплив на психічне та/або фізичне здоров'я. До цієї групи злочинів належать також геноцид та екоцид. Нагадаю, що ухвалена Генеральною асамблеєю ООН у 1948 році Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього визначає геноцид як дії, які здійснюються із наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову, релігійну, етнічну групу як таку. При цьому до ознак геноциду Конвенція відносить: вбивство членів групи або заподіяння їм серйозних тілесних ушкоджень; навмисне створення життєвих умов, розрахованих на знищення групи; запобігання дітонародженню та насильницька передача дітей з однієї групи до іншої; публічне підбурювання до вчинення таких дій. Визначальною характеристикою всіх цих злочинів є те, що вони є частиною політики певного уряду, при цьому винні у вчиненні зазначених дій не обов'язково повинні ідентифікувати себе з цією політикою, або широко розповсюджених злодіянь, які замовчуються чи виправдовуються урядом або фактичною владою [23].

Факти геноциду українського народу та докази інших жаклих злочинів москвитів документуються органами влади України

для передачі їх до Міжнародного кримінального суду. Нині ці злочини в Україні розслідуються, зокрема, в рамках кримінальних проваджень за фактами порушення законів та звичаїв війни (стаття 438 Кримінального кодексу України).

Викладене вище дає змогу також підтримати запропоноване Н.Я. Рудим визначення «рашизму» як форми недемократичного тоталітарного державно-правового режиму, який був сформований на Російській Федерації та базується на радикальному російському імперському шовінізмі, фашизмі та практиках комуністичного режиму СРСР, проявляється у формі «русского мира», порушеннях принципів міжнародного права, прав та основоположних свобод людини, мілітаризмі та розв'язанні агресивних воєн і реалізації політики геноциду Українського народу [24].

Відомо, що рашистська злочинна геноцидна агресія ніколи не зупиняється сама. Якщо це зло не зупинити, воно прийде до кожного європейського будинку і постукає в його двері. Виявилось, що агресивні таємні плани рашистські авантюристи мають і проти народів Європи, відверто погрожуючи їм то каральною операцією, то ядерною зброєю. Дуже слушно про це нагадав Професор Клаус Кресс на Міжнародній конференції «Права людини проти геноциду», організованій берлінським аналітичним центром *Liberale Moderne*. З міжнародно-правової точки зору, агресивна війна Росії та її звірства під час цієї війни спрямовані не лише проти України. Це стосується всієї міжнародної спільноти. Це означає, що міжнародні зусилля щодо притягнення до відповідальності мають бути спрямовані в напрямках забезпечення справедливості, правосуддя для України та її народу; підвищення стійкості міжнародного правопорядку, забезпечення міжнародного права та його реалізації, сказав він.

Висновки. Весь цивілізований світ одноставно засудив «рашизм» як виразно злочинну, тоталітарну та людиноненависницьку форму державно-правового режиму, людинобивчу ідеологію та її практику застосування для недопущення існування та розвитку такого

ганебного явища. Тільки об'єднавши зусилля усього цивілізованого світу проти кривавої чуми – «рашизму», застосувавши правові механізми, можна її зупинити та подолати.

Ми, українці, висловлювали та висловлюємо щирі співчуття усім постраждалим у кожному куточку України, надаємо їм посильну допомогу. Вічна і світла пам'ять усім воїнам, нашим громадянам-мученикам, діткам, які загинули від рук сповідувачів ідеології «рашизму», які вчинили ганебну геноцидну агресію.

Війна, яку принесли на українську мирну землю агресори, змінила життя українців на

«до і після». В наші і без того скрутні часи вона внесла свої неочікувані корективи і у психічне здоров'я людей. Щастя, радість, сміх, безпечність кудись ділися, а залишилися – неприродне фізичне і психічне безсилля, напруга, тривога, страх, у багатьох – відчай, але тверда віра в перемогу над «рашизмом» залишилася. Незламний дух українського народу продемонстрував усьому світу, що ніякий «рашизм», його політичні рішення та шантажування не можуть перемогти почуття патріотизму, генетичну силу нашого народу та любов до Батьківщини і свободи, прагнення жити в цивілізованій європейській державі.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких» від 02.05.2023 № 3078 ІХ. *Офіційний вісник України* від 25.05.2023. № 50.
2. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорізьке низове. Коротка історія Війська Запорізького з малюнками та планами. Київ : Веселка. 1992. 271 с.
3. Козицький А. Дослідження голодомору та геноцидні студії. Львів : Априорі. 2021. 244 с.
4. Біляшівський Б.Б., Шептицька Т.Л. Биківнянська трагедія в контексті злочинів тоталітарного режиму. *Збірник статей*. Київ : Український інститут національної пам'яті. 2017. 340 с.
5. Велика історія України: у 2-х томах. Том 2. Київ : Глобус 1993. 400 с.
6. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. Київ–Нью-Йорк : М. Коць. 2000. 274 с.
7. В'ятрович В. Наша столітня. Короткі нариси про довгу війну. Харків : Ранок. 2023. 256 с.
8. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. Львів : Світ. 1995. 248 с.
9. Рудий Н.Я. Рашизм як різновид фашистської форми державно-правового режиму. *Соціально-правові студії*. ЛьвДУВС. 2023. Том 6. № 2. С. 1–10.
10. Галета О. «Розстріляне Відродження»: від історії метафори до метафори історії. *Слово і Час* : науково-теоретичний журнал. Київ, 2012. С. 58–65.
11. Кочубей О. 75-а річниця злочину радянської влади проти українців. Що таке операція «Захід». URL: <https://suspilne.media/299034-75-ricnica-zlocinu-radanskoj-vladi-proti-ukrainciv-so-take-operacia-zahid>.
12. Субтельний О. Україна. Історія. Київ : Либідь. 1991. 510 с.
13. Сушко Р., Левицький М. Хроніка нищення української мови. Від доби Романових до сьогодення. Київ : МПП Таля. 2012. 80 с.
14. Павленко С. Загибель Батурина. 2 листопада 1708 р. Київ : Києво-Могилянська академія. 2007. 268 с.
15. Шевченко С. Імперія терору. Київ : Фенікс. 2021. 368 с.
16. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 2. Київ : Темпора. 2013. 628 с.
17. Куртуз С., Верт Н., Панне Ж-Л., Пачковський А., Бартошек К., Марголен Ж-Л. Чорна книга комунізму. Злочини, терор і репресії. Львів : Афіша. 2008. 712 с.
18. Соловки: Сандормох. Левашово. Биківня. Київ : Український центр духовної культури. 2001. 76 с.
19. Яворницький Д.І. Історія Запорізьких козаків. Том 3. Львів : Світ. 1992. 456 с.
20. Жила Г. Економічні та соціальні наслідки війни в Україні, вплив конфлікту на світову економіку. *Економіка та суспільство*, 2023. № 47. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-35>.
21. Росія порушує права вивезених українських дітей – звіт KSE. URL: <https://suspilne.media>>Діти.

22. Абрамова Ю. В ООН повідомили, скільки цивільних загинуло в Україні від початку повномасштабної війни. URL: <https://tsn.ua/Війна>.

23. Які злочини скоює Росія в Україні? URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaki-zlochyny-skoyuye-rosiya-v-ukrayini>.

References

1. Postanova Verchovnoi Rady Ukrainy "Pro Zajavu Verchovnoi Rady Ukrainy" "Pro vykorystannia politychnym rezymom rosijskoi federacij ideologii razshyzy, zasudzennia zasad i praktyk raschyzmu jak totalitarnykh i ludynonenavysnytskych" vid 02.05.2023 № 3078 IX [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the use of the ideology of racism by the political regime of the Russian Federation, condemnation of the foundations and practices of racism as totalitarian and misanthropic" dated 05.02.2023 No. 3078 IX]. *Oficijnyjny visnyk Ukrainy* vid 25.05.2023, 50 [in Ukrainian].
2. Kasczenko, A. (1992). *Opovidannia pro Vijsko Zaporizke nyzove. Korotka istorija Vijska Zaporizskoho z malunkamy ta planamy* [The story of the glorious Zaporizhian grassroots army. A brief history of the Zaporizhzhya Army with drawings and plans]. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
3. Kozytskyi, A. (2021). *Doslidzennia holodomoru ta henocydni studii* [Holodomor research and genocidal studies]. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
4. Bilyashivskiy, B., & Sheptytska, T. (2017). *Bykivnyniancka tragediia v konteksti zloczyniv totalitarnoho rezyumu: zbirnyk statej* [Bykivnya tragedy in the context of crimes of the totalitarian regime: Collection of articles]. Kyiv: Ukrainian Institute of National Remembrance [in Ukrainian].
5. *Velyka istoria Ukrainy: u 2-h tomach. Tom 2.* (1993) [The Great History of Ukraine: in 2 volumes]. Kyiv: Globus [in Ukrainian].
6. Veselova, O.M., Marochko, V.I., & Movchan, O.M. (2000). *Holodomor v Ukraini: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Zloczyny proty narodu* [Holodomors in Ukraine: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Crimes against the people]. Kyiv–New York: M. Kots [in Ukrainian].
7. Vyatrovych, V. (2023). *Nazsa stolitnia. Korotki narysy pro dovhу vijnu* [Our century. Short essays about the long war]. Kharkiv. Ranok [in Ukrainian].
8. Malik, Y., Vol, B., & Chupryna, V. (1995). *Istoria ukrainskoi derzavnosti* [History of Ukrainian statehood]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
9. Rudyi, N. (2023). *Razsyzm jak riznovyd fazysystskoi formy derzavno-pravovoho rezyumu* [Racism as a kind of fascist form of state-legal regime]. *Sotsialno-pravovi studii. LvDUVS*, Vols. 6, 2 [in Ukrainian].
10. Galeta, O. (2012). *Rozstriliane vidrozdennia: vid istorii metafory do metafory istorii* ["The Shot Renaissance": from the history of metaphor to the metaphor of history]. *Slovo i Chas: naukovy-teoretychnyi zhurnal*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Koczubej, O. *75-a ricznicia zloczynu radjanskoi vlady proty ukrainciv. Zsczo take operacia Zachid* [75th anniversary of the crime of the Soviet authorities against Ukrainians. What is Operation "West"]. Retrieved from: <https://suspilne.media/299034-75-ricnica-zlocinu-radanskoi-vlady-proti-ukrainciv-so-take-operacia-zahid> [in Ukrainian].
12. Subtelnyi, O. (1991). *Ukraina. Istoria* [Ukraine. History]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
13. Sushko, R., & Levitskyi, M. (2012). *Chronika nyszczennia ukrainskoi movy. Vid doby Romanovykh do siododennia* [Chronicle of the destruction of the Ukrainian language. From the time of the Romanovs to the present day]. Kyiv: MPP Talya [in Ukrainian].
14. Pavlenko, S. (2007). *Zahybel Baturyna. 2 lystopada 1708 r.* [The death of Baturin. November 2, 1708]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy [in Ukrainian].
15. Shevchenko, S. (2021). *Imperia teroru* [Empire of Terror]. Kyiv: Phoenix [in Ukrainian].
16. Kulchytskyi, S. (2013). *Czervonyj vyklyk. Istoria komunizmu v Ukraini vid joho narodzennia do zahybeli* [The Red Challenge. The history of communism in Ukraine from its birth to its demise]. Knyha 2. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
17. Kurtuz, S., Vert, N., Pannet, J-L., Paczkowski, A., Bartoszek, K., & Margolin, J-L. (2008). *Czorna knyha komunizmu. Zloczyny, teror i represiji*. Lviv: Afisha [in Ukrainian].
18. *Solovki: Sandormokh. Levashovo. Bykivnia.* (2001). [Solovki: Sandormokh. Levashovo. Bullring]. Kyiv: Ukrainian Center of Spiritual Culture [in Ukrainian].
19. Yavornytskyi, D.I. (1992). *Istoria Zaporizkich kozakiv* [History of the Zaporizhzhia Cossacks]. Vols. 3. Lviv: Svit [in Ukrainian].
20. Zyla, A. (2023). *Ekonomiczni ta socialni naslidky vijny v Ukraini, vplyv konfliktu na svitovu ekonomiku* [Economic and social consequences of the war in Ukraine, the impact of the conflict on the world

economy]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 47. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-35> [in Ukrainian].

21. *Rosija poruzsujе prava vyvezenych ukrainskych ditej – zvit KSE [Russia violates the rights of deported Ukrainian children – KSE report]*. Retrieved from: <https://suspilne.media/Children> [in Ukrainian].

22. Abramova, Y. *V OON povidomyly skilky cyvilnych zahynulo v Ukraini vid poczatku povnomasztabnoi vijny [The UN reported how many civilians have died in Ukraine since the beginning of the full-scale war]*. Retrieved from: <https://tsn.ua/War> [in Ukrainian].

23. *Jaki zloczyny skojuje Rosija v Ukraini? [What crimes does Russia commit in Ukraine?]*. Retrieved from: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaki-zlochyny-skoyuye-rosiya-v-ukrayini> [in Ukrainian].

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-18>

ПРАВОВА ПРАКСЕОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Цмоць Уляна Олексіївна,

старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8423-8272>

Анотація. У статті висвітлено трактування поняття прaxeології в історичній ретроспективі та сучасними вченими. Прaxeологію аналізовано як соціально-філософську концепцію людської діяльності та як науку про загальні закони ефективності, що діють у різних соціально-історичних умовах. Проаналізовано сутність та основні особливості соціального управління як соціального явища, що стосується діяльності людей та необхідність його ефективності для трансформації суспільства. Виявлено, що результативність управління забезпечується використанням інструментарію, виробленого у результаті прaxeологічних досліджень. Розглянуто вплив прaxeологічних досліджень на знання як таке у контексті формування концепцій ефективного соціального управління. Правову прaxeологію досліджено з огляду на її ефективність для формування та розвитку результативних механізмів функціонування юридичної практики. У статті також розглянуто різні підходи до розуміння поняття «юридична практика» як загальнотеоретичної категорії. Досліджено особливості прaxeологічного підходу у юридичній практиці. Юридичну практику розглянуто як один з інструментів впливу на якість правового регулювання суспільних відносин та ефективність соціального управління. Підкреслено, що вдосконалення процесу реалізації функцій юридичної практики слугують підвищенню ефективності правового регулювання загалом. Для дослідження використано системний підхід, насамперед діалектичний (сприяє аналізу наявних наукових орієнтацій і позицій), аксіологічний (допомагає з'ясувати місце та роль застосування норм і приписів юридичної практики), а також системно-структурний метод та методи логіки.

Ключові слова: людська діяльність, соціальне управління, практика, прагматизм, прaxeологія.

Tsmots Uliana. Legal praxeology as a factor of efficiency of legal practice

Abstract. The article highlights the interpretation of the concept of praxeology in historical retrospect and by modern scholars. Praxeology is analyzed as a socio-philosophical concept of human activity and as a science of general laws of efficiency operating in different socio-historical conditions. The essence and main features of social management as a social phenomenon related to human activity and the need for its effectiveness for the transformation of society are analyzed. It is found that the effectiveness of management is ensured by the use of tools developed as a result of praxeological research. The author considers the impact of praxeological research on knowledge as such in the context of forming the concepts of effective social management. Legal praxeology is studied in terms of its effectiveness for the formation and development of effective mechanisms of legal practice. The article also examines various approaches to understanding the concept of «legal practice» as a general theoretical category. The author analyzes the peculiarities of the praxeological approach to legal practice. Legal practice is considered as one of the instruments of influence on the quality of legal regulation of social relations and the effectiveness of social governance. It is emphasized that improvement of the process of realization of the functions of legal practice serves to increase the efficiency of legal regulation in general. The study uses a systematic approach, primarily the dialectical approach (which facilitates the analysis of existing scientific orientations and positions), the axiological approach (which helps to clarify the place and role of application of the rules and regulations of legal practice), as well as the systemic and structural method and methods of logic.

Key words: human activity, social management, practice, pragmatism, praxeology.

Вступ. Однією з умов прогресивного розвитку суспільства є ефективний спеціально-юридичний вплив на суспільні відносини, який здійснюється з метою їх упорядкування. Тож особливо важливими виявляються нау-

кові дослідження практичних аспектів правового регулювання.

Прaxeологія розглядає загальні принципи і шляхи підвищення ефективності та корисності дій у будь-якій галузі. Правова прaxeоло-

логія вивчає принципи, шляхи, а також закономірності та умови доцільної і раціональної побудови діяльності у галузі юриспруденції. А це, у свою чергу, сприяє функціонуванню правової системи загалом. Правова система охоплює велику кількість правових явищ, одним із яких є юридична практика. Одночасне функціонування різних видів юридичної практики дає їй змогу впливати практично на всі сфери життєдіяльності суспільства. Юридична практика формує нормативно-правові акти (правотворча функція), застосовує їх на практиці, виносячи конкретні приписи (правозастосовна), водночас здійснюючи їх трактування та формулюючи роз'яснення (інтерпретаційна).

У демократичному суспільстві повноваження вищих органів влади збалансовані, діяльність уряду стабільна і передбачувана, правовідносини суб'єктів врегульовані загальноприйнятими нормами. Перехідне суспільство пострадянського типу, при якому у державі народовладні інституції уже створені та функціонують, але ще не наповнені відповідним демократичним змістом, переживає важкий та розтягнутий в часі період перетворення в демократичне. Задекларовані та законодавчо закріплені принципи організації життя суспільства при їх реалізації зазнають руйнівного впливу низки чинників, а саме: незбалансованості системи державного управління та гілок влади, політичних лобювання і корупції, заангажованості ЗМІ і т.п. У перехідному суспільстві, при недостатності зазначеного вище та неструктурованості парламенту, учасники юридичної практики, в свою чергу, можуть функціонувати в інтересах конкретних осіб або груп осіб, знижуючи ефективність функціонування системи організації державної влади загалом. Юридична практика як різновид соціально-історичної практики підпадає під зазначені негативні впливи. Тож видається необхідним та своєчасним вивчення та аналіз можливостей її удосконалення, а також пошуку шляхів підвищення ефективності.

Дослідження, пов'язані з вивченням прагматизму та незаангажованості юридичної

практики, особливостей функціонування окремих її видів, а також ознак, змісту та напрямів впливу юридичної практики на суспільство, сприятимуть продуктивному функціонуванню правової системи суспільства та підвищенню ефективності соціального управління у цілому.

Тож необхідно та перспективно здійснити наукову розвідку шляхів підвищення результативності юридичної практики, як одного з інструментів впливу на якість правового регулювання суспільних відносин та ефективність соціального управління, а також розкрити суть праксеологічного підходу та окреслити його можливостей у підвищенні ефективності функціонування юридичної практики.

Засновником праксеології як самостійної галузі знань вважається польський філософ і логік Т. Котарбінський. Він створив комплексну теорію ефективного функціонування, засновану на філософських передумовах теорії дій і теорії подій. Практику учений розглядав як міждисциплінарну науку, покликану знаходити методологічні основи ефективної діяльності в суспільстві. Т. Котарбінський упорядкував і систематизував наукові розробки щодо пошуку способів підвищення продуктивності людської діяльності й інституалізував їх у самостійну науку. Його праці «Принципи хорошої роботи» (1946) [1] і «Трактат про хорошу роботу» (1955) [2] на нині є хрестоматійними, адже містять основоположні погляди на праксеологію.

Праксеологічні ідеї (ще не організовані як системний напрям теоретичних і прикладних досліджень) розглядалися та опрацьовувалися низкою наук. Зокрема, економічною теорією (Л. фон Мізес), утилітаризмом, прагматизмом, теорією організації (А. Гастев, М. Форд, А. Файоль), загальною теорією дії (Т. Парсонс), етикою (М. Бунге), теологією та теорією універсальної організаційної науки (А. Богданов).

Термін «праксеологія» вперше вжив Л. Бурдье, а концептуально застосував А. Еспінас (збірник праць «Витоки технології» (1897)) [3]. А. Еспінас є автором концепції створення окремої науки про форми корисної

дії і одночасно науки про чинники, що визначають підвищення ефективності дії. Відомий український вчений-економіст Є. Слущкий використав (як основну) методологію праксеології у своїй праці «Етюд до проблеми будівництва формально-праксеологічних засад економіки», в якій намагався обґрунтувати взаємини, форми та інші прояви господарських утворень [4]. Його теоретична триступенева система розвитку соціуму поміщала праксеологію на середній щабель, їй передувала онтологія, а конкретизувала – політекономія. Економіку вчений розглядав у складі формальної праксеології. Отже, дослідження ефективності людської діяльності має міждисциплінарний характер.

До певної міри праксеологом можна вважати Ф. Тейлора, ефективного розробника теорії наукового менеджменту. Його концепції ґрунтувалися на філософії співпраці і взаємовигідних відносин між менеджментом і працівниками організації, яка зараз лежить в основі будь-яких ділових відносин [5].

Представники бельгійської наукової спільноти розглядали праксеологію, виходячи з її методологічної природи та акцентуючи на практичній майстерності.

Людвіг фон Мізес (уродженець Львова) був представником австрійської економічної школи, яка ґрунтувалася на методологічному індивідуалізмі. Практиксія ж була однією з основних концепцій цієї школи. Наукові дослідження Мізеса пов'язували праксеологію з політичною економікою класичної школи. Одна з найбільш відомих праць вченого у галузі раціональної природи людської діяльності – «Людська діяльність: трактат з економічної теорії» («Human Action: A Treatise of Economics», 1949 р.).

Науковою розвідкою праксеології займаються польські дослідники В. Гаспарський (досліджує раціональні вирішення технічних проблем), Т. Пшоловський (розглядає праксеологію як синтез наук, що вивчають організацію праці, акцентуючи увагу на досконалості та майстерності дій), Я. Сойка, Я. Філе, американські – Дж.П. Ганнінг та Г.-Г. Хопп, англієць Д. Муеллер (вивчали теоретичні

основи та розробляли мезанізми їх практичного застосування), українські вчені – В. Поліщук (визначає людську діяльність з огляду на оптимальність її здійснення) [6], Л. Романишина (акцентує на першорядності праксеології серед наук, які вивчають становлення глобальних знань про людину та її діяльність, опираючись при цьому на аналізі раціоналізму та результативності професійної діяльності) [7], М. Сацков (розглядає праксеологію як загальну теорію раціональної діяльності людей із погляду ефективності) [8], С. Вовканич [9] та С. Злупко [10] досліджували праксеологію з врахуванням економічного світогляду, культури, історії та ментальності українського народу.

Проблематиці юридичної практики присвячено низку наукових розробок вчених-правознавців. При цьому дослідники не є однастайними в її визначенні. Є три різні напрями сприйняття юридичної практики: її ототожнення з юридичною діяльністю; юридична практика як правове явище, самостійне від правової діяльності, яке оперує її підсумками (досвідом) (І. Бризгалов [11], С. Вільнянський [12]); та юридична практика як єдність правової дійсності та накладеного на неї соціально-правового досвіду. О. Палій вважає, що практика поєднує буття і мислення, а юридична практика є джерелом і метою формування правосвідомості. «У свою чергу, успішна юридична практика, тобто та, яка здійснюється відповідно до об'єктивного змісту права, формує нормальну правосвідомість, спрямовану на мету права» [13]. С. Гусарев стверджує, що «всілякі варіанти використання поняття «практика» у поєднанні з іншими поняттями передбачають обов'язкове врахування існування соціального досвіду». [14]. Водночас вчений вважає, що юридичну практику можна розглядати у двох аспектах: як практику усіх форм та сфер здійснення юридичної діяльності (широкий підхід); як практику лише окремих юристів, правових установ або організацій, що, як видається, робить його прихильником першого напрямку сприйняття юридичної практики [15, с. 19.]. С. Палешник зазначає, що юридична практика

«містить дві основні складові: 1) юридичну діяльність, елементами змісту якої виступають її об'єкти, суб'єкти, учасники, юридичні дії, засоби і способи їх здійснення, результат, що дає змогу задовольнити індивідуальну або суспільну потребу; 2) соціально-правовий досвід, сформований на основі юридичної діяльності, елементами якого виступають правоположення, вироблені у ході багаторічної практики приписів загального характеру, які акумулюють соціально цінні та стабільні сторони конкретної юридичної діяльності» [16].

Матеріали та методи. Праксеологічне дослідження юридичної практики здійснюється шляхом зіставлення загальносоціальних і юридичних закономірностей функціонування правової системи з використанням наявного методологічного інструментарію.

Теоретико-методологічну базу наукової розвідки становить поєднання історичного, діалектичного, герменевтичного, логічного та діалектичного методологічних підходів, заснованих на принципах неупередженості, об'єктивності, критичного осмислення та логічності.

При цьому використано низку методів, серед яких основні: метод системного обґрунтування (сприяв дослідженню концепцій юридичної практики), метод структурного аналізу (визначав правову праксеологію), діалектичний метод (допомагав виявленню внутрішніх суперечностей щодо тлумачення поняття діяльності в праксеологічній теорії), герменевтичний (був необхідний для формулювання дефініції юридичної практики та обґрунтування її теорії), аксіологічний (для з'ясування місця та ролі застосування норм та приписів юридичної практики у суспільних відносинах), а також структурно-функціональний аналіз для виявлення залежності продуктивності правового процесу від праксеологічного компонента юридичної практики.

Назагал праксеологія – це соціально-філософська концепція, яка інтегрує знання та закони про людську діяльність з метою підвищення її ефективності; учення про мету людської діяльності, її призначення, струк-

туру, окремі компоненти і види, результати, моральні й аксіологічні параметри. При цьому праксеологія розглядає людську діяльність як свідому і цілеспрямовану, обравши її предметом своїх досліджень та об'єктом розробки моделей удосконалення.

Результати. Дослідження людської діяльності є невід'ємним від вивчення основ людського буття. Останнє проявляється у трьох формах: предметно-практичній діяльності (дія індивіда з метою задоволення власних потреб), практиці соціального творення (дія індивіда з метою створення оптимального соціального устрою) та індивідуальній (самотворення, формування власного духовного середовища). Оскільки всі ці прояви пов'язані з діяльністю, то можна погодитися, що «діяльність – це специфічно людська форма активного ставлення до світу, спосіб буття людини» [17, с. 67]. Водночас дії людини, як правило, не рефлекторні, а мають цілеспрямований та усвідомлений характер і орієнтуються на певний конкретний результат. При цьому людина діє, опираючись на свої знання, здобуті під час попередньої діяльності та історично вироблені у процесі соціокультурного розвитку. Функціонально діяльність є: засобом задоволення потреб; механізмом творчості та пошуку ідентичності й утілення самореалізації; засобом розвитку суб'єкта діяльності; знаряддям перетворення дійсності і прогресу суспільства; чинником психічного розвитку і формування особистості. «У людській цілеспрямованій діяльності ідеальне – певний задум, проект – перетворення на реальне» [17, с. 68].

Праксеологія намагається виробити максимально ефективний алгоритм дій для кожної сфери діяльності. Реалізуючи просвітницьку мету – ознайомлювати людей із напрямками та способами ефективної діяльності – праксеологія водночас виконує певні завдання, а саме: узагальнює закони, які регламентують людську діяльність, аналізує її динаміку, форми та способи дій, їх наслідки. Вона вивчає способи використання наявних знань на практиці з урахуванням різних соціально-історичних умов.

Праксеології як науці притаманні такі особливості: синтез знань наук, що вивчають організацію праці; систематизація всього накопиченого людством у сфері організації праці; чіткіше орієнтування окремих наук за рахунок синтезу їхніх даних під певним кутом зору відповідно до цільового завдання [2].

Будучи дисципліною практичного спрямування, праксеологія водночас наділена властивостями науки як системи теоретичних знань. А отже, для її дослідження можна застосувати всю ту методологію, яка застосовується для аналізу науки загалом. При цьому науку розглядатимемо як когнітивне, епістемологічне явище, власне як соціокультурний феномен, який поєднує у собі численні відношення і завжди опирається на культурні традиції, які склалися в суспільстві, на панівні у ньому цінності і норми. Метою науки завжди є пізнання істини, а спосіб пізнання цієї істини – наукове дослідження. Безпосередньо процес пізнання – це процес накопичення фактів. Але факти повинні бути систематизовані та структуровані, лише тоді вони можуть стати частиною науки. Наукове дослідження, фіксуючи мету, формулюючи предмет і т.п., не може мати стихійний характер. Воно має базуватися на загальнонаукових методологічних підходах [18]. Використовуючи такі підходи, вивчаючи поняття методу і методи загалом, праксеологія водночас і сама стає методологією через визначення загальних правил людської діяльності у різних галузях.

Як наука праксеологія тісно взаємодіє з іншими науками. Зокрема з логікою (як загальнотеоретична методологія), соціальною економікою (як наука про раціональні дії в межах економіки), етикою (як методологія аналізу вчинку, морального вибору, прийняття рішення і т.п.), математикою (як комплекс удосконалюючих методів), психологією (як методологія формування культури комунікативної компетентності), педагогікою (як загальна теорія організації діяльності, методологічна основа для обґрунтування специфіки виконання ефективних дій), соціологією (як методологія соціологічних досліджень), ергономікою (як методологія вивчення сту-

пеня зручності праці людини). Істотний теоретико-методологічний вплив праксеологічних досліджень (як наукових) на сучасне соціально-філософське знання простежується у контексті формування концепцій соціального управління. Зупинимось на соціальному управлінні, оскільки, на нашу думку, воно є визначальним для життєспроможності та еволюції суспільства, до того ж воно існувало завжди, в усіх історичних періодах і при всіх формах суспільної організації. Змінювалися лише завдання, методи та форми управління.

Соціальне управління (процес управління, який відбувається в суспільній системі) розглядає об'єктом і суб'єктом управління людину та людську діяльність; необхідність власне такого управління викликана потребою узгодження, впорядкування та оптимізації спільних дій окремих людей для досягнення певної єдиної мети. Отже, соціальне управління – це цілеспрямований і керований процес впливу на соціальні відносини, структури і процеси. Відтак, структури або соціальні групи (окремі люди, етнічні, демографічні, класові та інші спільноти людей) вступають між собою у соціальні відносини з метою реалізації власних інтересів та забезпечення рівності й соціальної справедливості у розподілі благ. При цьому відбуваються процеси, які урегульовують такі відносини за допомогою певних загальноприйнятих правил (норм). При неефективному соціальному управлінні навіть ідеально вибудована система управління виробничими, технологічними, економічними та іншими процесами буде поступово втрачати результативність і деградувати. І навпаки, ефективне соціальне управління мало би передбачати соціальні наслідки трансформації суспільства, які можуть відобразитися на соціальних відносинах структур при зміні їх статусу (стану). Результативність управління, зі свого боку, забезпечується використанням інструментарію, виробленого у результаті праксеологічних досліджень, які, своєю чергою, здійснюються за триступеневою аналітичною шкалою: типологізація суспільної діяльності й вироблення системи категорій; розробка

нормативних систем діяльності; опрацювання досвіду діяльності з погляду її методів і соціальних перспектив. У цьому контексті правовідносини, серед інших суспільних практик, вивчає правова праксеологія, яка галузеві та філософсько-правові дослідження спрямовує у русло практично орієнтованого характеру.

Правова праксеологія позиціонується як особлива галузь філософсько-правових досліджень, у якій загальнотеоретичні розробки та напрацювання філософії права використовуються для раціонального аналізу правових явищ, пошуку та обґрунтування шляхів вирішення конкретних проблем у правовій сфері, тобто як своєрідний місток між філософсько-правовою теорією та юридичною практикою [19]. Юридичну практику розглядаємо як юридичну діяльність разом з накладеним на неї соціально-правовим досвідом, накопиченим під час активного пізнання та концентрації знань. Юридична діяльність, по суті, є діяльністю професіоналів, які володіють знаннями у галузі права і реалізують його в інтересах людей. Водночас «...сучасний досвід як показник юридичної практики продовжує впливати на розвиток системи права, зумовлюючи практичну потребу регулювання суспільних відносин. Так, досвідний характер права є однією з його внутрішньо притаманних закономірностей, що забезпечує практично-прагматичну функцію права» [20]. Юридична практика та право разом з правосвідомістю, правовими актами, юридичними доктринами і т.п. є складовими частинами правової системи суспільства.

Юридична практика, будучи відносно самостійним видом соціальної практики, яка охоплює систему правових відносин суспільства, процеси і механізми правового регулювання, а також є своєрідним координатором правового регулювання, водночас сприяє інтеграційним процесам у правовій системі, її розвитку і функціонуванню, юридичній зміні існуючих суспільних відносин.

Правова реальність не сприймається людиною сегментарно. Людина бачить і сприймає цілісну картину системи права та правових взаємодій. У правосвідомості індивіда тісно переплетені пізнавальні, ціннісні та вольові структурні

елементи цієї комплексної системи. Правова праксеологія є вольовим елементом правосвідомості, який, базуючись на правовій онтології (буттєва зумовленість), разом з правовою гносеологією (пізнавальний елемент) та правовою аксіологією (ціннісний), утворює цілісну систему. Вичленити окремі елементи з неї можна лише за допомогою наукових досліджень.

На соціальному рівні правова система впливає на індивіда за допомогою формування поваги до права і закону волею офіційної влади. На особистісному рівні домінує неусвідомлене копіювання базових цінностей права, що дозволяє ідентифікувати себе з певною культурою і суспільством [21, с. 177]. Правове регулювання суспільства є одним з інструментів соціального управління.

Отже, правова праксеологія, послуговуючись методологією загальної праксеології, виробляє продуктивні механізми функціонування юридичної практики з метою впливу останньої на якість правового регулювання суспільних відносин для підвищення ефективності соціального управління. При цьому інструментарій загальної праксеології може бути використаний після визначення критеріїв істинності та цінності правової норми в контексті всезагальних (загальновизнаних) цінностей та пріоритетів, які існують у конкретних соціально-історичних умовах.

На сьогодні правове регулювання має велике значення для розвитку суспільства, адже «саме рівень впорядкованості суспільних відносин, чітке визначення меж правового впливу, наявність дієвих механізмів реалізації права є важливими чинниками забезпечення ефективності права як засобу управління суспільством» [22, с. 3].

Процес правового регулювання суспільних відносин демонструє соціально-перетворювальний характер юридичної практики, який розкривається під час виконання наданих їй функцій. Ці функції розкривають спроможність практики забезпечувати реалізацію норм правової системи. Адже саме виконувані функції (зреалізовані завдання) відображають соціальну затребуваність практики, демонструючи досягнення і прорахунки законодавця, узго-

дженість дій та професіоналізм правозастосувачів, зрештою, і рівень культури правової комунікації соціуму загалом. Дослідження щодо вдосконалення процесу реалізації функцій юридичної практики сприяють підвищенню ефективності правового регулювання. Аналіз змісту і процесу виконання функцій юридичної практики дає можливість:

– визначати рівень впливу останньої на зміни, які відбуваються в суспільстві, а також мінімізувати можливий негативний вплив практики та виробити напрями її удосконалення;

– інформувати суспільство про переваги і недоліки правового регулювання, продемонструвати справжні й несправжні (нав'язані) цінності;

– зорієнтувати поведінку суб'єктів за певним напрямом для досягнення бажаних (з огляду на перспективи суспільного розвитку) результатів, гармонізувавши таким чином дії законодавця і правозастосувача з урахуванням існуючих соціальних цінностей та інтересів;

– узаконювати правила, які формуються між суб'єктами практики під час діяльності, таким чином оновлювати, коригувати та розвивати право і правову систему загалом;

– конкретизувати та деталізувати норми і приписи чинного права;

– виконувати дії, спрямовані на інформаційне, суспільно-політичне, соціологічне, економічне, організаційне, спеціально-юридичне забезпечення юридичної діяльності та процесу правового регулювання загалом.

Пізнавальні процеси, які здійснюються під час юридичної практики, сприяють прогнозуванню правових наслідків і виявленню тенденцій соціальних змін у суспільстві, оскільки визначають рівень результативності функціонування правової системи. У процесі пізнання виробляються критерії істинності й ефективності юридичної практики, що під-

тверджується швидкістю і водночас правильністю прийняття правозастосовного рішення і тим, наскільки воно є соціально затребуване та справедливе.

Висновки. Отже, сучасна правова праксеологія є загальною філософською концепцією юридичної практики та пропонує оптимальні алгоритми і методи її ефективної дії. При цьому враховуються конкретні соціально-історичні умови практики. Тут юридичну практику слід розглядати як ефективну діяльність із прийняття рішень правового характеру, зумовлену соціально-правовим досвідом та орієнтовану на суспільно значущий результат.

Правова праксеологія здатна виступати методолого-практичною базою оволодіння навичками професійного функціонування суб'єктів юридичної практики. А головною її проблемою і водночас завданням є вдосконалення юридичної практики. Практикологічний підхід дає можливість виробити оптимізовані алгоритми стандартних юридичних процесів та процедур, на чому акцентує увагу проведене дослідження.

Праксеологія юридичної практики дає можливість робити висновки про тенденції і перспективи розвитку правової системи загалом та можливі зміни у ній. Саме прогнозування і моделювання є важливим теоретичним науковим дослідженням для вирішення практичних завдань у правовій сфері. Наукові дослідження щодо творення, інтерпретації та застосування норм права із застосуванням методів правової праксеології сприяють підвищенню ефективності соціального управління. Тому зазначені дослідження мають бути продовжені. При цьому слід послуговуватися як функціонуючою вже давно науковою методологією, так і новітньою, яка виникла ґрунтуючись на комп'ютеризації, синергетиці та системному підході.

Список використаних джерел:

1. T. Kotarbiński: *Hasło dobrej roboty*. Wiedza Powszechna, 1984, s. 234.
2. Трактат про хорошу роботу. Тадеуш Котарбінський. Видавництво Лодзького університету. Лодзь. 2019. С. 416.
3. Альфред Еспінас (2017). *Les origines de la technologie: étude sociologique*. HACHETTE LIVRE.

4. Есе про проблему побудови формальних і праксеологічних основ економіки. Економічні праці викладачів КНЕУ (перша третина ХХ ст.): навчальний посібник / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана; уклад. С.М. Антонюк. Електрон. текстові дані. Київ: КНЕУ, 2013. С. 99–111. URL: lib.kneu.edu.ua/ua/e_resources_bibl/elek_bibl_litr/
5. Фредерік Тейлор. Принципи наукового менеджменту. 2021. URL: <https://www.maxzosim.com/the-principles-of-scientific-management/>
6. Поліщук В.А. Практикологічний підхід як інноваційна основа вдосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка, соціальна робота*. 2014. Випуск 32. С. 148–150.
7. Романишина Л.М. Використання праксеологічного підходу у професійній підготовці студентів до розв'язання конфліктів. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського Педагогічні науки*. 2017. № 4(59). Р. 447–451.
8. Сацков М.Я. Методи і прийоми роботи бізнесменів і менеджерів. Київ : Основи, 2003.
9. Вовканич С. Діяльнісний підхід до людського та інтелектуального капіталу в економіці знань: концептуалізація понять. *Український соціологічний журнал*. 2009. № 1-2. С. 71–78.
10. Злупко С.М. Історія економічної теорії: підручник. Київ : Видавничий дім «Знання», 2005. С. 719. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-101.html>.
11. Бризгалов І. Юридична деонтологія: короткий курс лекцій. Київ : МАУП. 2013. 4-те вид. 43 с.
12. Вільнянський С. Юридична практика: поняття та зміст. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2014. № 2. С. 34–44.
13. Палій О.М. Юридична практика як джерело і мета формування правосвідомості. Актуальні проблеми філософії та соціології. Міністерство освіти і науки України ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Випуск 20. С. 94–96.
14. Гусарев С.Д. Характеристика поняття та основних принципів юридичної практики. *Університетські наукові записки*. Вип. 38. *Юридичні науки*. 2005. С. 23–28.
15. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01; 12.00.01 ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2007. 35 с.
16. Палешник С.І. До питання про тлумачення судової практики. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Випуск 25. Р. 168–179.
17. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / С.П. Щерба, В.К. Щедрін, О.А. Заглада ; за ред. С.П. Щерби. Київ : МАУП, 2004. 216 с.
18. Цмоць У.О. Методологія дослідження юридичної практики як філософсько-правової категорії. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Збірник наукових праць. Львів. Випуск 3. С. 336–342.
19. Павлишин О.В. Юридична праксеологія: практичні та прикладні аспекти філософії права. *Держава і право: збірник наукових праць*. Випуск 24. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. С. 75–81.
20. Балинська О.М., Ященко В.А. Методологія сучасного правознавства: навчальний посібник. Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 372 с. С. 101.
21. Філософія права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / О.В. Данильян, О.В. Дзібан, С.В. Максимов та ін. ; за заг. ред. доктора філософських наук, професора О. В. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.
22. Перепелюк А.М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загально-теоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016. 20 с.

References:

1. T. Kotarbinski (1984). *Hasło dobrej roboty*. [The slogan of good work]. Wiedza Powszechna. S. 234. [in Polish].
2. Tadeush Kotarbinskyi. (2019). *Traktat pro khoroshu robotu* [Tritase on good work]. Vydavnytstvo Lodzkoho universytetu. Lodz. S. 416. [in Ukrainian].
3. Alfred Espinas (2017). *Les origines de la technologie: étude sociologique* [The origins of technology: sociological study]. HACHETTE LIVRE. [in Franch].
4. Eсе pro problemu pobudovy formalnykh i prakseolohichnykh osnov ekonomiky. Ekonomichni pratsi vykladachiv KNEU (persha tretyna KhKh st.): navchalnyi posibnyk (2013) [An essay on the problem of building formal and praxeological foundations of economics. Economic works of teachers of HNUE named after S. Kuznets (first third

of the twentieth century): a textbook]. Ministerstvo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana; uklad. S. M. Antoniuk. Elektron. tekstovi dani. Kyiv: KNEU. S. 99-111. [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: lib.kneu.edu.ua/ua/e_resources_bibl/elek_bibl_lit/ [in Ukrainian].

5. Frederik Teilor (2021). Pryntsypy naukovooho menedzhmentu [Principles of scientific management]. [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://www.maxzosim.com/the-principles-of-scientific-management/> [in Ukrainian].

6. Polishchuk, V.A. (2014). Prakseolohichnyi pidkhid yak innovatsiina osnova vdoskonalennia profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [Praxeological approach as an innovative basis for improving the professional training of future social workers]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Pedagogika, sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Pedagogy, social work*, 32. S. 148-150. [in Ukrainian].

7. Romanyshyna, L.M. (2017). Vykorystannia prakseolohichnoho pidkhodu u profesiinii pidhotovtsi studentiv do rozviazannia konfliktiv [The use of a praxeological approach in the professional training of students for conflict resolution]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlyns'koho Pedagogichni nauky – Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlynskyi National University of Ukraine Pedagogical Sciences*, 4 (59). P. 447-451. [in Ukrainian].

8. Satskov, M.YA. (2003). Metody i pryomy roboty biznesmeniv i menedzheriv [Methods and techniques of businessmen and managers]. K.: Osnovy. [in Ukrainian].

9. Vovkanych, S. (2009). Diialnisnyi pidkhid do liudskoho ta intelektualnoho kapitalu v ekonomitsi znan: kontseptualizatsiia poniat [Activity-based approach to human and intellectual capital in the knowledge economy: conceptualization of concepts]. *Ukrainskyi sotsiolohichnyi zhurnal – Ukrainian Sociological Journal*, 1-2. S. 71-78. [in Ukrainian].

10. Zlupko, S.M. (2005). Istoriia ekonomichnoi teorii: pidruchnyk [History of economic theory: a textbook]. K.: Vydavnychi dim «Znannia». S. 719. [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <http://www.info-library.com.ua/books-book-101.html>. [in Ukrainian].

11. Bryzghalov, I. (2013). Yurydychna deontolohiia: korotky kurs lektsii [Legal deontology: a short course of lectures]. K.: MAUP. 4-te vyd. 43 s. [in Ukrainian].

12. Vilnianskyi, S. (2014). Yurydychna praktyka: poniattia ta zmist [Legal practice: concept and content]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine*, 2. C. 34-44. [in Ukrainian].

13. Palii, O.M. (2017). Yurydychna praktyka yak dzherelo i meta formuvannia pravosvidomosti. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii [Legal Practice as a Source and Purpose of Formation of Legal Consciousness. Topical issues of philosophy and sociology]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa. Vypusk 20. S. 94-96. [in Ukrainian].

14. Husariev, S.D. (2005). Kharakterystyka poniattia ta osnovnykh pryntsyviv yurydychnoi praktyky [Characterization of the concept and basic principles of legal practice]. *Universytetski naukovy zapysky – University research notes*, 38. Yurydychni nauky. S. 23-28. [in Ukrainian].

15. Husariev, S.D. (2007). Yurydychna diialnist: metodolohichni ta teoretychni aspekty [Legal Activity: Methodological and Theoretical Aspects]. *Extended abstract of doctor's thesis*. S. D. Husariev ; Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. K. 35 s. [in Ukrainian].

16. Paleshnyk, S.I. (2013). Do pytannia pro tлумachennia sudovoi praktyky [On the interpretation of judicial practice]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia – State building and local self-government*, 25. P. 168-179. [in Ukrainian].

17. Filosofiia: pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv (2004). [Philosophy: a textbook for students of higher educational institutions]. S.P. Shcherba, V.K. Shchedrin, O.A. Zahlada. (Shcherba, S.P. Eds.). K.: MAUP, 216 s. [in Ukrainian].

18. Tsmots, U.O. (2016). Metodolohiia doslidzhennia yurydychnoi praktyky yak filosofsko-pravovoi katehorii [Methodology of Legal Practice Research as a Philosophical and Legal Category]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*, 3. Lviv. S. 336-342. [in Ukrainian].

19. Pavlyshyn, O.V. (2004). Yurydychna prakseolohiia: praktychni ta prykladni aspekty filosofii prava [Legal praxeology: practical and applied aspects of the philosophy of law]. *Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats – State and Law: a collection of scientific papers*, 24. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. S. 75-81. [in Ukrainian].

20. Balynska, O.M., & Yashchenko, V.A. (2018). Metodolohiia suchasnoho pravoznavstva: navchalnyi posibnyk [Methodology of modern jurisprudence: a textbook]. O. M. Balynska, V. A. Yashchenko. Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 372 s. S. 101. [in Ukrainian].

21. *Filosofia prava: pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv* (2009). [Philosophy of Law: a textbook for students of law specialties of higher educational institutions]. O. V. Danylian, O. V. Dziban, S. V. Maksymov ta in.; za zah. red. doktora filosofskykh nauk, profesora O. V. Danyliana. Kharkiv: Pravo, 208 s. [in Ukrainian].

22. Perepeliuk, A.M. (2016). *Mekhanizm zastosuvannia prava: struktura ta kryterii efektyvnosti (zahalnoteoretychnyi aspekt)* [The Mechanism of Law Application: Structure and Criteria of Efficiency (General Theoretical Aspect)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛІСТИКА; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Артюхова Валерія Володимирівна КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ: СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ.....	3
Басиста Ірина Володимирівна ВИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В РАЗІ ВИЗНАННЯ ВИРОКІВ СУДАМИ УКРАЇНИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СПОСІБ ВИПРАВИТИ КОНСТАТОВАНЕ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 7 ЄКПЛ.....	10
Бондар Володимир Сергійович СУДОВО-БАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ 9,0-ММ САМОЗАРЯДНОГО ПІСТОЛЕТА ДЛЯ БЕЗШУМНОЇ ТА БЕЗПОЛУМ'ЯНОЇ СТРІЛЬБИ (6-П-9).....	21
Коваленко Володимир Панасович ЩОДО ПРОБЛЕМ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 365 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	32
Козій Василь Васильович ПОВЕРНЕННЯ ВИЛУЧЕНОЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ КРИПТОВАЛЮТИ ПОТЕРПІЛОМУ.....	39
Стоянов Костянтин Степанович МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАХИСТУ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	45

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Вітвіцька Наталія Володимирівна ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ОФІЦЕРА ГРОМАДИ.....	54
Єсімов Сергій Сергійович, Боровікова Віталіна Станіславівна ПРОЦЕСУАЛЬНА ЕКОНОМІЯ ЯК ПРИНЦИП АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	60
Йосипів Юрій Романович, Гречанюк Андрій Олексійович, Алембець Микола Михайлович ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ МОДЕЛІ КЕРУВАННЯ СИЛАМИ ПОЛІЦІЇ, ЩО ЗАЛУЧАЮТЬСЯ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ Й ПОРЯДКУ ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАХОДІВ, З УРАХУВАННЯМ СКАНДИНАВСЬКОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ.....	72
Остапенко Олексій Іванович, Йосифович Данило Ігорович ПРО УХИЛЕННЯ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	80

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Долинська Марія Степанівна ДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ЗАСАДНИЧИХ ПРИНЦИПІВ СИСТЕМИ Е-НОТАРІАТУ.....	89
---	----

Миць Олена Євгенівна ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НОТАРІУСА.....	99
--	----

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Здреник Іванна Василівна, Рудий Назар Ярославович ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА КОНСТРУКЦІЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЯК ЗАСОБУ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....	106
Кіржецька Марія Сергіївна, Кіржецький Юрій Ігорович, Ревак Ірина Олександрівна СОЦІОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ЦИФРОВИХ КОМУНІКАЦІЙ ТА ЮРИДИЧНОГО ДОКУМЕНТООБІГУ В УКРАЇНІ.....	114
Козак Зоряна Ярославівна, Лещух Данило Романович ПРИЗУПИНЕННЯ ДІЇ ПОЛОЖЕНЬ КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРІВ ЩОДО БЕЗПЕЧНИХ І ЗДОРОВИХ УМОВ ПРАЦІ.....	122

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Мельник Олексій Петрович, Рибалко Володимир Орестович ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ ПОДАННЯ ПРО НАДАННЯ ЗГОДИ НА ЗАТРИМАННЯ СУДДІ, УТРИМАННЯ ЙОГО ПІД ВАРТОЮ ЧИ АРЕШТОМ.....	136
---	-----

ТЕОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Гришук Віктор Климович ГЕНОЦИДНА СУТЬ «РАШИЗМУ»: ГЕНЕЗИС, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНІСТЬ.....	144
Цмоць Уляна Олексіївна ПРАВОВА ПРАКСЕОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ.....	155
НОТАТКИ.....	169

CONTENTS

CRIMINAL LAW AND PROCESS; CRIMINOLOGY; CRIMINALISTICS; CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Artiukhova Valeriia

CRIMINALISTICS CHARACTERISTICS OF A CRIME:
STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT.....3

Basysta Iryna

DETERMINATION OF PUNISHMENT IN THE FORM OF LIFE IMPRISONMENT
WHEN RECOGNITION OF SENTENCES BY THE COURTS OF UKRAINE
AND THE PROCEDURAL METHOD OF CORRECTING OF THE FOUND
BY THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS TO BE A VIOLATION
OF ARTICLE 7 OF THE ECHR.....10

Bondar Volodymyr

FORENSIC BALLISTIC STUDY OF A 9.0-MM SELF-LOADING PISTOL
FOR SILENT AND FLAMELESS SHOOTING (6-P-9).....21

Kovalenko Volodymyr

ON THE PROBLEMS OFF APPLICATION OF ART. 365
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....32

Kozii Vasyl

RETURN OF CRYPTOCURRENCY SEIZED IN CRIMINAL PROCEEDINGS
TO THE VICTIM.....39

Stoianov Kostiantyn

INTERNATIONAL LEGAL PROVISIONS OF PROTECTION
AND REPRESENTATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....45

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Vitvitska Nataliia

LEGAL RESPONSIBILITY OF THE COMMUNITY POLICE OFFICER.....54

Yesimov Serhii, Borovikova Vitalina

PROCEDURAL ECONOMY AS A PRINCIPLE OF ADMINISTRATIVE JUSTICE.....60

Yosypiv Yurii, Hrechaniuk Andrii, Alembets Mykola

THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF THE POLICE FORCE
MANAGEMENT MODEL INVOLVED IN ENSURING PUBLIC SAFETY
AND ORDER DURING MASS EVENTS, TAKING INTO ACCOUNT
THE SCANDINAVIAN SYSTEM OF MAINTAINING PUBLIC ORDER AND SAFETY.....72

Ostapenko Oleksii, Yosyfovych Danylo

ON MILITARY SERVICE EVASION UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE.....80

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Dolynska Mariia

ON THE ISSUE OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE
OF THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF THE E-NOTARY SYSTEM.....89

Myts Olena

SUBJECT OF THE CONTRACT OF PROFESSIONAL
LIABILITY INSURANCE OF THE NOTARY.....99

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW; SOCIAL AND LEGAL RELATIONS

Zdrenyk Ivanna, Rudyi Nazar

THEORETICAL AND LEGAL CONSTRUCTION OF PUBLIC CONTROL
AS A MEANS OF PREVENTING AND COUNTERING CORRUPTION.....106

Kirzhetska Mariia, Kirzhetskyi Yurii, Revak Iryna

SOCIOLOGICAL MODELS OF DIGITAL COMMUNICATIONS
AND LEGAL DOCUMENT TRANSFER IN UKRAINE.....114

Kozak Zoriana, Leshchukh Danylo

SUSPENSION OF THE PROVISIONS OF COLLECTIVE BARGAINING CONTRACT
ON OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH.....122

JUDICIAL SYSTEM; PROCURACY AND ADVOCACY

Melnyk Oleksii, Rybalko Volodymyr

APPEAL AGAINST DECISIONS OF THE HIGH COUNCIL OF JUSTICE BASED
ON THE RESULTS OF CONSIDERATION OF APPLICATIONS
ON GIVING CONSENT TO THE DETENTION
OF A JUDGE, DETENTION OR ARREST OF A JUDGE.....136

THEORY, PHILOSOPHY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDENTS

Hryshchuk Viktor

THE GENOCIDAL ESSENCE OF “RUSCISM”:
GENESIS, DEVELOPMENT AND MODERNITY.....144

Tsmots Uliana

LEGAL PRAXEOLOGY AS A FACTOR OF EFFICIENCY OF LEGAL PRACTICE.....155

NOTES.....169

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 4

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Ю. В. Ковальчук*

Підписано до друку 30.11.2023 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 19,76. Зам. № 1223/805
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.